T.C.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ

SERAMİK VE CAM TASARIMI ANASANAT DALI

Yüksek Lisans Tezi

SÜMER KİL TABLETLERİ VE UYGULAMALAR

Hazırlayan

Damla KARTUM

Danışman

Doç. Memduha Candan GÜNGÖR

İzmir / 2023

T.C.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ

SERAMİK VE CAM TASARIMI ANASANAT DALI

Yüksek Lisans Tezi

SÜMER KİL TABLETLERİ VE UYGULAMALAR

Hazırlayan

Damla KARTUM

Danışman

Doç. Memduha Candan GÜNGÖR

İzmir / 2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Sümer Kil Tabletleri ve Uygulamalar" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

…/ … / 2023

Damla KARTUM

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsünün …… / …… / ……. tarih ve … sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisanüstü Öğretim Yönetmeliği'nin …….. maddesine göre …… öğrencisi …….. Damla KARTUM'un "Sümer Kil Tabletleri ve Uygulamalar" konulu tezi incelenmiş ve aday …… / ……. / ……... tarihinde, saat ……'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ……. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anasanat dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin …….. olduğuna oy …… ile karar verilmiştir.

BAŞKAN

ÜYE ÜYE

ÖZET

İnsanlığın ilkel kabile topluluklarından medeniyete geçişi, çeşitli toplumsal gelişimsel süreçlerle gerçekleşmiştir. Bu süreç ve gelişmelerden ilki, belki de en önemlisi yazının icadıdır. Avcı toplayıcı insanın öncelikle tarıma başlaması ve hayvanları evcilleştirmesiyle yerleşik hayata geçilmiştir. İlkel, küçük topluluklar halinde yaşamdan, daha büyük topluluklar halinde yaşamaya ve dolayısıyla toplum olmaya geçen insanoğlu, toplumsal hayatı düzenlemek ve yeni başladığı küçük ticari hayatı yönetmek için kayıt tutma ihtiyacı duymuştur. Başlangıçta tarım, hayvancılık ve ticari amaçlarla başlayan bu ihtiyaç, süreç içerisinde toplum kurallarının da belirlenmeye başlaması ile çeşitli anlaşmazlıkları yahut anlaşmaları, ilerleyen gelişim süreciyle birlikte edebiyatı, tüm bunlarla birlikte yazının icadına giden bir süreci başlatmış ve medeniyetin temelini atmıştır. İnsanoğlunun bu doğal ilerleme aşamalarında öne çıkan topluluk olan Sümerler, yerleşik toplum hayatını en iyi uygulamaya geçirdiği bilinen uygarlıktır. Bu noktada uygarlık olma sebebi tam da bu yerleşik hayat düzenini sağlamak için kayıt tutma ihtiyacıyla yazıyı icat etmeleri olmuştur. Bu kayıt tutma ihtiyacı da kayıt tutulan materyal ihtiyacı doğurmuş, çeşitli denemelerden (tokenler, düğümler, ağaç kabukları vs.) sonra kil tabletler kullanılmıştır. Kil tabletler üzerindeki şekil ve sembollerle ifade edilen anlatımlara “çivi yazısı” denilmektedir.

İnsanlık geçmişten günümüze hala yazıya muhtaçtır. Yazmanın, okumanın düşünmenin iletişim kurmanın önemi geçmişten günümüze sürmektedir. Hangi dilde yazılırsa yazılsın düşüncelerin kalıcı hale gelmesi tablet, kağıt yahut dijital e-kitap olsun, insanlık düşünmeye, yazmaya, iletişim kurmaya ve gelişmeye devam etmektedir.

Bu çalışma medeniyet sürecinin işleyişi ve gelişimini anlamak hedefiyle Sümerlerin kil tabletleri üzerine bir araştırma olmakla birlikte, kişisel uygulamalar içermektedir.

Tez çalışmasında Sümer kil tabletleri ve Sümerler ile ilgili kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Tablet çeşitlerine yer verilmiş, Sümer kil tabletleri hakkındaki bilgi, örnekler üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Sümerlerin coğrafyası, tarihi, dil ve

edebiyatı, kültür, sanat, mimari alanındaki gelişimleri, toplumsal yapısı, din ve mitoloji, ekonomi ve matematikle ilgili konulara değinilerek Sümerler hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Sümer kil tabletleri referans alınarak meydana getirilen tasarımlar, uygulamalar kısmının konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sümerler, Kil Tablet, Çivi Yazısı, Seramik, Sanat.

ABSTRACT

The transition of humanity from primitive tribal communities to civilization has taken place through various social developmental processes. The first and perhaps the most important of these processes and developments is the invention of writing. The transition to settled life began with the hunter-gatherer man's first agriculture and domestication of animals. Mankind, who has passed from living in primitive and small communities to living in larger communities and thus becoming a society, needed to keep records in order to organize social life and manage the small commercial life that he had just started. The need for record keeping, which started with agriculture, animal husbandry and commercial purposes in the beginning, various disputes or agreements with the beginning of the determination of the rules of the society in the process, started a process leading to the invention of literature and all of them together with the development process, and laid the foundation of civilization. The Sumerians were the prominent community in these natural stages of human progress. The Sumerians are the civilization that is known to have put the settled community life into the best practice. At this point, the reason for being a civilization was that they needed to keep records and invented writing in order to provide this settled life order. This need for record keeping also led to the need for record-keeping materials, and after various other trials (tokens, nodes, bark, etc.), clay tablets were used. Expressions expressed with figures and symbols on clay tablets are called "cuneiform".

Although humanity still needs writing from past to present. The importance of writing, reading, thinking and communicating continues from past to present. No matter what language it is written in, whether it is a tablet, paper or digital e-book, humanity continues to think, write, communicate and develop.

Although this study is a research on clay tablets of Sumerians with the aim of understanding the functioning and development of the civilization process, it includes personal applications.

In this thesis, a comprehensive literature review was made about the Sumerian clay tablets and the Sumerians, in line with the information obtained. Types of tablets were included and then information about Sumerian clay tablets was tried to be conveyed through examples. Sumerians' geography, history, language and literature, their development in the field of culture, art and architecture, their social structure, religion and mythology, economy and mathematics are briefly informed about the Sumerians and the designs created with reference to the Sumerian clay tablets are the subject of the applications section.

Keywords: Sumerians, Clay Tablet, Cuneiform, Ceramics, Art.

ÖNSÖZ

Tez çalışmamda beni bu konuya yönlendiren en önemli husus; lisans eğitimim sırasında Prof. Dr. Binnur GÜRLER hocamdan aldığım mitoloji dersidir. Böylece Sümerlere karşı artan ilgimle birlikte, müze ziyaretim sonucunda hayranlık duyduğum seramiğin, plastiklik özelliğini ön plana çıkararak görsel bir şölen sunduğunu düşündüğüm kil tabletler beni etkilemiş ve bu konuya ilgi duymama sebep olmuştur.

Medeniyetin beşiği olarak bilinen Sümerler ve Sümer kil tabletleri hakkında çalışmalara az rastlanıldığı düşünülerek, Sümer kil tabletler üzerine yoğunlaşılmış, bu konuya ilgi duyanlara bir nebze olsun kaynak oluşturmak amacıyla, yapılan araştırmalardan yararlanılarak bir tez ortaya koyma amacıyla bu çalışmaya başlanmıştır.

Çalışmalarım süresince deneyimlerini benimle paylaşarak çalışmama bilimsel temeller ışığında yol gösteren saygıdeğer tez danışmanım Sayın Doç. Memduha Candan GÜNGÖR'e; lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca, bilgi ve tecrübeleri ile bana sürekli destek olan öğrencileri olmaktan mutluluk duyduğum bölümümüzün tüm hocalarına teşekkür ederim. Hayatımın her evresinde beni cesaretlendiren ve her zaman bana destek olan değerli eşim Veysel KARTUM'a; değerli zamanlarını esirgemeyerek bana her fırsatta yardımcı olan, çeviri ve kaynak temini konusunda sevgili ablam Arkeolog Alev BOYACI'ya; değerli bilgilerini benden esirgemeyerek her fırsatta çalışmamla yakından ilgilenen sevgili ablam Dr. Öğr. Üyesi Şeyda KARTUM'a; eğitim hayatım süresince üzerimde emeği olan desteklerini esirgemeyen sevgili annem Öznur BOYACI'ya ve babam Mehmet BOYACI'ya; içtenlikle teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK ……i
YEMİN METNİ ……..ii
TUTANAK ……..iii
ÖZET iv
ABSTRACT..... vi
ÖNSÖZ viii
İÇİNDEKİLER..... ix
ŞEKİLLER LİSTESİ xi
GİRİŞ.....1

1.BÖLÜM
TABLETLER

1.1.Tablet Çeşitleri..... 24
1.1.1.Mineral Kökenli Tablet Çeşitleri 25
1.1.2. Hayvansal ve Bitkisel Kökenli Tablet Çeşitleri 32
1.2. Kil Tabletler..... 42

2. BÖLÜM
İLK UYGAR TOPLUM: SÜMERLİLER

2.1. Sümerlerin Coğrafyası 56
2.2. Sümerlerin Tarihi..... 59
2.3. Sümerlerde Dil ve Edebiyat..... 60
2.4. Sümerlerde Kültür Sanat ve Mimari 64
2.5. Sümerlerde Toplumsal Yapı 72
2.6. Sümerlerde Din ve Mitoloji 75
2.7. Sümerlerde Ekonomi ve Matematik 83

3. BÖLÜM
SÜMER KİL TABLETLERİ

3.1. Sümer Kil Tabletlerinin Gelişimi..... 89
3.1.1. Yazının İcadı..... 96
3.1.2. Çivi Yazısı 99
3.2. Sümer Kil Tabletlerinin Yapım ve Yazılış Yöntemleri 106

4.BÖLÜM

UYGULAMALAR

4.1. Sümer Kil Tablet Uygulamaları 85
4.1.1. Enlil'e ilahi 88
4.1.2. Shu-ili 91
4.1.3. En (Büyük) 94
4.2. Üç Boyutlu Form Uygulamaları 95
4.2.1 Gud Gal-Niga (Büyük Yağlı Boğa) 95
4.2.2 Ki (Toprak) 97
4.2.3. An (Gökyüzü) 99
4.2.4. Munus (Kadın) 101
4.2.5. Lu (Adam) & Enki (Büyük toprak) 102
4.2.6. Sümer Kutusu 106
4.2.6. Gu (Boğabaşı) 108
SONUÇ 109
KAYNAKÇA 112
ÖZGEÇMİŞ 1

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1-Nabû-balassu-iqbi'nin adanmış yazıtının bulunduğu çivi yazılı taş tablet. 26
Şekil 2- Kazıma çivi yazısı ile oyulmuş lapis lazuli taş tablet. 26
Şekil 3- Traverten (Mısır kaymaktaşı) tablet. 27
Şekil 4- Mermer tablet, 2.000 yıllık Yunan yıllığı. 27
Şekil 5- M.Ö. 13.yy. Bronz tablet, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi 28
Şekil 6- Roma altın laneti tabletleri 28
Şekil 7- Pyrgi tabletleri (yaklaşık M.Ö. 500), Etrüsk ithaf metninin yazılı olduğu üç altın levha. 29
Şekil 8- Metal lanet tableti. 30
Şekil 9-Ostrakon Kyklad Sanatı Müzesi, Atina, Yunanistan. 31
Şekil 10- Ostrakon, Mısır, M.S. 1-4.yy. 31
Şekil 11- Fildişi yazı tableti. 32
Şekil 12- Kemik ve fildişi içeren tabletler. 33
Şekil 13- M.Ö. 1300 "Wu Ding" Döneminden kalma bir sığır kemiği kaydı. 33
Şekil 14- Balmumu tablet, iki panelli küçük bir diptik. 34
Şekil 15-3300 Yıllık bal mumlu yazı tabletinin kopyası 35
Şekil 16- Balmumu tablet ve bronz yazı kalemi. 35
Şekil 17- Ahşap Tablet, Vindolan'da tabletleri, Octavius'tan Candidus'a buğday, deri ve kas tedarikiyle ilgili mektup. 36
Şekil 18- Vindonissa askeri üssünden (Brugg-İsviçre) ahşap tabletler. 37
Şekil 19- Keten Bezi. 37
Şekil 20- Keşmirce el yazması, huş ağacı kabuğu. 38
Şekil 21- Papirüs. 39
Şekil 22- Parşömen kağıdı. 40
Şekil 23- Palmiye yaprağı el yazması. 41
Şekil 24- Sümer kil tableti. 43
Şekil 25- Kil tabletler. 44
Şekil 26- Kil tablet, (bir öğrencinin ödevi) 45
Şekil 27- Mezopotamya'dan bir kil tablet kopyası 45
Şekil 28- Asur kralları yazıtları. 46
Şekil 29- Mezopotamya uygarlıkları yerleşim yerleri 52
Şekil 30- Sümerli din adamı heykeli. 53
Şekil 31- Sümerli evli çift M.Ö. 2600. 53
Şekil 32- Sümer savaş sahnesi. Erken Hanedan Dönemi yaklaşık M.Ö. 2500. 54
Şekil 33- Mezopotamya Bölgesi Uygarlıkları ve Sümer Medeniyeti 57
Şekil 34- Sümerce ve Türkçe benzer kelimelerden bazı örnekler. 61
Şekil 35- Tıbbi reçete içeren kil tablet 63
Şekil 36- En eski aşk şiirini içeren kil tablet. 64
Şekil 37- Kral Lugaldalu heykeli 66

Şekil 38- Kral Gudea 66
Şekil 39- İri gözlü Sümer heykeli, M.Ö.2400.....66
Şekil 40- Sümer heykelleri.....67
Şekil 41- Sümer heykelciği.....67
Şekil 42- Kanal yatağı yapmayı ve tarla kazmayı içeren Sümer kil tableti.....69
Şekil 43- M.Ö. 2500'de Sümerlerin dört tekerlekli savaş arabası 70
Şekil 44- Sümer mimarisinin en önemli yapı türü ziggurat.....71
Şekil 45- Kil tablet bakırlı, kurşunlu sırların yapılışı ve uygulanışını içermektedir. M.Ö.1600, 8,5 x 5,2 cm, British Müzesi, Londra 72
Şekil 46- İştar, aşk ve bereket tanrıçası. 78
Şekil 47- Anu, ilk tanrı 79
Şekil 48- Ki Ninhursag, yeryüzünün tanrıçası ve Anu'nın eşidir 80
Şekil 49- Enki suların tanrısı. 81
Şekil 50- Adda mührü, (soldan sağa) Inanna, Utu, Enki ve İsimud'u gösteren eski bir Akad silindir mührü. 82
Şekil 51- İlk 60 tabanlı saymayı gösteren iki el.....84
Şekil 52- Çivi yazısı sayılar. 85
Şekil 53- 60 tabanlı sayı sistemi. 85
Şekil 54- Sümer kil tableti M.Ö. 2042.....87
Şekil 55- Sümer kil tableti. 88
Şekil 56- Sümer kil tableti. 88
Şekil 57- Erken piktografik çivi yazılı, Sümer kil tableti. 88
Şekil 58- Kil hesap taşları.....90
Şekil 59- Kil hesap taşları.....90
Şekil 60- Sümer kil tablet, besin kaynaklarının kaydını tutmak için piktogramlar kullanılmış erken yazı örneği 91
Şekil 61- Sümer kil tableti, erkek figür, av köpekleri ve domuzların bulunduğu silindir mühür baskısıyla yapılmış, arpa dağıtımını içermektedir.....91
Şekil 62- Çivi yazısı evrimi. 92
Şekil 63- Erken piktografik çivi yazılı Sümer kil tableti. 93
Şekil 64- Erken piktografik çivi yazılı Sümer kil tableti. 93
Şekil 65- Sümer kil tabletleri, yün, balık, deri, yem gibi çeşitli malların hesapları ve makbuzlarını içermektedir. 94
Şekil 66- Sümer kil tableti, tapınak yetkilileri ve diğerleri tarafından alınan gümüş ve hayvanların ilk kayıtlarını içermektedir. 94
Şekil 67- Sümer kil tableti, tanrı Enlil'in adının geçtiği bir arazi satışıyla ilgili metni içermektedir.....95
Şekil 68- Çivi yazısı, kilin üstüne bir çubukla (kama) bastırılarak çıkarılmaktadır. 100
Şekil 69- Sümerce işaretlerin gelişim evreleri. 101
Şekil 70- Sümer ideogramları ve gelişimleri ..... **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
Şekil 71- Sümer kil tableti: arpa ve buğday dağıtımına ilişkin idari hesap. 103
Şekil 72- Çiviyi Yazısının Gelişimini Gösteren Tablo 103
Şekil 73- Arpa taneleri (solda), piktograf arpa (ortada), Çivi yazısı (sağda) 103

Şekil 74- Sümer kil tableti, haberci metin içermektedir. (solda) ön yüzey, (ortada)yan yüzey (sağda) arka yüzey. 107
Şekil 75- Kil tablete kama ile yazı yazmak. 107
Şekil 76- Sümer kil tabletleri. 108
Şekil 77- Çeşitli boyutlarda kil tablet örnekleri. 109
Şekil 78- Sümer kil tabletleri, Leipzig'deki Mısır Müzesi. 109
Şekil 79- Sümer kil tableti, atasözü ve matematiksel hesaplamalar içermektedir. 110
Şekil 80- Sümer kil tableti, sığır ve eşeklerin listesini içermektedir. 111
Şekil 81- Stylus, Kama. 113
Şekil 82- Kil zarf İçinde Sümer kil tableti. 114
Şekil 83- Kil zarf İçinde Sümer kil tableti. 115
Şekil 84- Kil zarf İçinde Sümer kil tableti. 115
Şekil 87- Kil tabletin elle şekillendirmesi. 85
Şekil 88- Neo-Sümer metinleri veritabanı (BDTNS). 86
Şekil 89- Sağda, Neo-Sümer metinleri veritabanı (BDTNS) Sümer kil tablet metin 86
Şekil 90- Kil tablet üzerine kama ile yazı yazma aşaması. 87
Şekil 91- Kil tablet üzerine kama ile yazı yazma aşaması. 87
Şekil 92- Kil tablet üzerine kama ile yazı yazma aşaması. 87
Şekil 93- Sümer kil tableti (14x8) kırmızı ve beyaz çamur karışımı, 2022 88
Şekil 94- Sümer kil tabletleri (sağ:7x4, orta:6x4, sol:5x5), kırmızı ve beyaz çamur karışımı, 2022 88
Şekil 95- Solda arkeologların ve sümerologların dijital olarak aktardığı British Museum'daki orijinal metin , sağda kişisel uygulama. 89
Şekil 96- Kil tablet üzerine kama ile yazı yazma aşaması. 89
Şekil 97- Satırlara bölünen tabletin, çivi yazısı yazım aşaması 90
Şekil 98- Kuruma aşaması. 90
Şekil 99- Sümer kil tableti (13x20 cm), plaka tekniği, kırmızı çamur, 1000°C, 2023 ..91
Şekil 100- Sümer kil tableti, Solda Solda arkeologların ve sümerologların dijital olarak aktardığı Metropolitan Sanat Müzesinde yer alan Sümer Tableti metini, sağda kişisel uygulama 92
Şekil 101- Sümer kil tabletinin içinin boşaltılması. 92
Şekil 102- Sümer kil tabletinin kuruma aşaması. 93
Şekil 103- Shu- ili (Sümer Kralı) (13x20 cm), elle şekillendirme, beyaz çamur, 1000°C, 2023 93
Şekil 104- Sümer kil tabletinin şekillendirme aşaması 94
Şekil 105- En (Büyük), (20x13 cm), elle şekillendirme, kırmızı çamur, 1000°C, 2023 94
Şekil 106- En (Büyük), detay. 95
Şekil 107- İlk aşama, elle şekil verme 96
Şekil 108- İçi boşaltılmış formun çivi yazısı ile dekorlama aşaması. 96
Şekil 109- Gud Gal-Niga,(Büyük Yağlı Boğa) kuruma aşaması. 96
Şekil 110- Gud Gal- Niga (Büyük Yağlı Boğa), elle şekillendirme, kırmızı çamur, 1000 °C 28x19 cm, 2023 97
Şekil 111- Plakaların içini gazeteyle doldurma aşaması. 98

Şekil 112- Perdahlandıktan sonraki kuruma aşaması. 98
Şekil 113- Ki(Toprak) kuruma aşaması (Ön, Arka, Yan). 99
Şekil 114- Ki (Toprak) (25x22 cm), elle şekillendirme, kırmızı çamur, 1000°C, 2023 99
Şekil 115- An (Gökyüzü) kuruma aşaması. 100
Şekil 116- An (Gökyüzü) (12x10 cm), elle şekillendirme, kırmızı ve beyaz çamur, 1000°C, 2023 100
Şekil 117- Takı kutusu kil tablet kuruma aşaması 101
Şekil 118- Takı kutusu kil tablet detay 101
Şekil 119- Munus (Kadın),(8x5 cm), elle şekillendirme, kırmızı ve beyaz çamur, 1000°C, 2023 102
Şekil 121- Detayların çalışılma aşaması. 103
Şekil 122- Desenlerin plakaya aktarılması ve rölyef aşaması. 103
Şekil 123- Lu ve Enki Düz bir zeminde kuruma aşaması. 104
Şekil 124- Rölyefli plakaların sünger kullanılarak metal oksitler ile renklendirilmesi. 104
Şekil 125- Lu (Adam), (34x16 cm), elle şekillendirme, şamotlu çamur, 1000°C, 2023 105
Şekil 126- Enki (Büyük toprak) (34x16cm), elle şekillendirme, şamotlu çamur, 1000°C, 2023..... 105
Şekil 127- Kutunun plaka tekniği ile şekillendirme aşaması. 106
Şekil 128- 1. yüzey: Boğalarıyla Sümer savaşçısı, desenin kutuya uygulama aşaması. 106
Şekil 129- 2. yüzey: Siyah taştan adak steli (İstanbul Arkeoloji Müzesi), desenin kutuya uygulama aşaması 107
Şekil 130- 3. Yüzey: M.Ö. 1800 yılına tarihlenen Sümer bira yapımına dair sahne, desenin kutuya uygulama aşaması. 107
Şekil 131- 4.yüzey çivi yazısı, Sümer kutusu oksit patine uygulaması. 107
Şekil 132- Sümer Kutusu (17x14 cm), plaka tekniği, şamotlu çamur, 1000°C, 2023 .108
Şekil 133- Sümer Kutusu (17x14 cm), plaka tekniği, şamotlu çamur, 1000°C, 2023 .108
Şekil 134- Gu (Boğabaşı) Kuruma aşaması. 109
Şekil 135- Gu (Boğa başı)..... 109
Şekil 136- Gu (Boğa başı), (34x16 cm), elle şekillendirme, şamotlu çamur, 1000°C, 2023..... 109

GİRİŞ

Medeniyetlerin oluşup gelişmesi için uygun coğrafyaya ihtiyaç vardır. İnsanoğlunun yerleşim ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için deniz, göl ve akarsu bulunan ve ulaşım bakımından yaşamaya uygun yerler tercih edilmiştir. İnsanoğlu yaşamını sürdürmek için su hava ve besine ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaçlarını ise doğadan karşılamaktadır. Canlı kalabilmek için barınmak, beslenmek yaşamaya karşı mücadele etmek, belli başlı yaşam unsurlarıdır. Bu unsurlar toprak yani kil sayesinde güçlendirilmektedir. Kil insanlık tarihinin ve medeniyetlerin bir yapı taşıdır. Kil, ateş sayesinde kalıcı hale gelerek geleceğe ışık tutmaktadır. Kil sayesinde insanoğlu çivi yazılı kil tabletleri oluşturmuştur.

Ön Asya'da Fırat ve Dicle nehirlerinin beslediği bereketli ovalar, Mezopotamya'da ilk uygarlıkların doğup gelişmesini sağlamıştır. Bu bölge, insanoğlunun geçirmiş olduğu tarihsel süreçte ilk yazılı kültürün başlamasına sebep olmuş son derece önemli bir yerdir. Sümerlerin çivi yazısını icat etmesi, uygarlık tarihinde büyük bir dönüm noktasıdır. Yazının bulunmasıyla birlikte çivi yazılı kil tabletler oluşturulmuştur. Mezopotamya'da kültürel ve sosyal hayatta önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Sümer uygarlığı, tabletlerine günlük hayata dair her şeyi kaydetmişlerdir. Gelişmiş bir tarım, bilim, tıp, vergi sistemi, ekonomi, hukuk, edebiyat, sözlük, astronomi, astroloji, sihir, kehanet, eğitim vb. birçok konu hakkında yazılmış kil tabletler mevcuttur.

Bu tez çalışmasının konusu; çivi yazılı Sümer kil tabletlerinin tarihçesini, nasıl yapıldığını araştırmak ve bu kil tabletlerden esinlenerek özgün seramik çalışmalar üretmek üzerine oluşturulmuştur.

Tezin birtakım sınırlılıkları vardır. Bunlardan ilki oluşturulan seramik çalışmalar, sanatsal boyutuyla ele alınmış ve kullanım değeri hariç tutulmuştur. Özgün uygulamalar üzerindeki çivi yazıları, içerikleri üzerinde durulmadan, sadece estetik yönden değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda 12 adet özgün seramik çalışma üretilmiş ve bu çalışmalar teknik, biçim ve anlam bakımından açıklanmıştır.

Tezin amacı; Sümerlilerin yaşayışları, tarihi, coğrafyası, sanatı hakkında bilgi sunmak, Sümer kil tabletlerini esin kaynağı olarak alan ve bunun yanında konu edinen seramik eserleri ortaya koymak ve bu eserleri biçimsel, üslupsal ve anlamsal bakımdan irdelemektir.

Çalışma sorusu; çağdaş seramik sanatında Sümer kil tabletlerini konu edinen sanatsal eserler ortaya koymanın teknik ve estetik aşamaları/boyutları nelerdir?

Çalışmanın yöntemi; üretimler serbest elle şekillendirme yöntemiyle yapılmış olup 1000°C'de pişirim yapılmış ve orijinalliğini bozmamak adına sır kullanılmamıştır. Sümerler kil tabletlerinden esinlenerek oluşturulan çalışmalar stylus kullanılarak çivi yazısı ile dekorlanmıştır.

"Sümer Kil Tabletleri ve Uygulamalar" adlı tez çalışmasının birinci bölümünde, yazı yazmak için çeşitli yüzeylere ve materyallere ihtiyaç duyan insanoğlunun tarih boyunca yazı yazmak için kullandığı farklı yüzeyler ve materyaller ele alınmıştır. İkinci bölümde, Sümer kil tabletlerine, tarihçesine, yapılış yöntemlerine ve çivi yazısı ile ilgili detaylar hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde, Sümerler hakkında bilgiler verilmiş ve kısaca toplumun özelliklerine değinilmiştir. Dördüncü bölüm uygulama çalışmalarını kapsamaktadır. Bu bölümde, Sümer kil tabletlerine ait birebir ölçüleriyle veya farklı ölçülerle gerçekleştirilmiş. Çivi yazısı uygulanmış çalışmalara yer verilmiştir. Ayrıca Sümer kil tabletlerinin görsel özelliklerinden yola çıkılarak tasarımlar yapılmıştır. Tasarımlar, çeşitli seramik uygulamalara dönüştürülmüştür.

1.BÖLÜM

TABLETLER

1.BÖLÜM

TABLETLER

Tablet, Türk Dil Kurumu (TDK)'ye göre "Eski medeniyetlerden kalma, pişmiş veya güneşte kurutulmuş kilden yapılmış, üzerinde çivi yazısı ile metin yazılı belge" olarak tanımlanmaktadır.

Yazı, beyinde oluşturulan kavram, duygu ve imgelerin farklı hissedişler ile simgelere dönüştürülmesidir. Yazı ister kâğıt üstünde olsun ister kil tabletlerde ya da bir sanat yapıtına uygulanmış olsun geçmişten günümüze kadar farklı yer ve zamanda yazan ya da yazdıran kişinin duygu ve düşüncelerini paylaşmasına olanak sağlamıştır (Çalışkan Güneş, 2020: 1364).

Mezopotamya'da kullanılmış olan kil tabletler yazı malzemesi olarak en çok kullanılan araç olmuştur. Bunların dışında duvarlar, değerli metaller, bronz ve kurşun levhalar, tahta tabletler, balmumu tabletler, deri, papirüs, parşömen ve kağıt yazıyı oluşturmak için kullanılmış zeminlerdir (Eraltay, 2007: 10).

1.1.Tablet Çeşitleri

Yerleşik hayata geçildikten sonra bir takım toplumsal kuralların ve yaşamsal deneyimlerin kayıt altına alınarak, gelecek nesillere aktarılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu yüzden insanlar, zaman içinde oluşturdukları ortak iletişim sembollerini ya yaşadıkları mekanların duvarlarına resmederek ya da bir malzemenin üzerine kazıyarak bir tür süreklilik sağlamaya çalışmıştır (Yoleri, 2008: 8).

İşaretler yazıya, yazı ise birtakım yüzeylere ihtiyaç duymuştur. Yazı yazmak için çeşitli yüzeylere ve materyallere ihtiyaç duyan insanoğlu tarih boyunca yazı yazmak için farklı materyaller kullanmıştır. Pürüzsüz bir yüzeye sahip olan ve farklı coğrafyalarda bitki, hayvan, mineral çeşitliliğine göre farklı malzemenin kullanıldığı söylenebilir.

Prieto (2016a: 1)'ya göre yazılı tabletler materyalleri bakımından, kodikoloji[1] ve epigrafi arasında daha az öneme sahip olsa da bilinen en eski kitap formunu oluşturmaktadırlar. M.Ö. 3. binyıldan kalma, Mezopotamya'dan bulunan birçok kil tablete hâlâ sahibiz kil tabletler kuşkusuz en bol bulunanı olsa da tabletler herhangi bir malzemeyle sınırlı değildir. Tabletler için kullanılan malzemelerin çeşitliliğine bakacak olursak, bunları geniş bir şekilde sıralayabiliriz. Mineral, bitkisel veya hayvansal kökenli malzemeler olarak sınıflandırabiliriz.

1.1.1.Mineral Kökenli Tablet Çeşitleri

Eskiçağda kullanılan yazı taşıyıcılarının en önemlilerinden biri olan taş (Şekil 1), kalıcı bir yazı yüzey olması ve bir hazırlık aşamasına gerek olmaması nedeniyle seçilen ilk malzeme, ilk yazı yüzeyi olmuştur (Gümüşhan, 2018: 1128).

Prehistorik devirden eskiçağ sonlarına kadar yazı taştan yapılmış çeşitli eşyalar üzerine yazılmıştır. Yüzükler, mühürler, muskalar bunlardan birkaçıdır. Gene bu dönemde akik, yeşim, oniks, kaya kristali gibi değerli ve yarı değerli taşlar da yazı yazmak amacıyla kullanılmıştır (Şekil 2, Şekil 3). Antik Çağ'da, Eski Yunan'da ve Roma Dönemi'nde yazı, taşlar üzerine yazılmaya devam etmiştir. Bunlar; çeşitli belgelerin üzerlerine yazıldığı tapınak ve resmi binaların duvarları, dikilitaşlar, mezar taşları, mezar evlerin duvarları, yazıtlar, arşiv belgelerinin kopyaları, mektuplar diğer çeşitli eserlerdir (Gümüşhan, 2018: 1129).

[1] Kodikoloji, eserin kaleme alınışından günümüze ulaşıncaya kadar geçirdiği evrelerin ve değişikliklerin tamamını bilimsel olarak tanımlamaya çalışır (Lemaire, Medhal ila ilmi'l-mahtûtât, 35-36).

Şekil 1-Nabû-balassu-iqbi'nin adanmış yazıtının bulunduğu çivi yazılı taş tablet (Miranda, 2022).

Şekil 2- Kazıma çivi yazısı ile oyulmuş lapis lazuli taş tablet (Britishmuseum, 2023).

Şekil 3- Traverten (Mısır kaymaktaşı) tablet (Metmuseum, 2023).

Mineral kökenli malzemelerden olan mermer (Şekil 4), bronz (Şekil 5), taş yazı yazmak için hemen hemen her kültürde kullanılmıştır. Yunan ve Roma dünyası, kanunlar, resmi kararnameler gibi belgeler ve uluslararası anlaşmalar değiştirilemez olmaları nedeniyle genellikle, taşlar ve metallerden oluşan tabletlere yazmışlardır (Prieto, 2016b).

Şekil 4- Mermer tablet, 2.000 yıllık Yunan yıllığı (Metmuseum, 2023).

Şekil 5- M.Ö. 13.yy. Bronz tablet, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Şentürk, 2018).

Altın ve kurşun da tablet olarak kullanılmıştır. Kurşun ve altın (Şekil 6), yazmak için çok uygundur, çünkü çok yumuşaktır ve ince levhalar halinde sayfaları çevirmek oldukça kolaydır, bu tabletlere sert ve sivri bir aletle kazıyarak zorlanmadan yazı yazılabilir. Hayranlıkla izleyebileceğimiz Pyrgi'nin altın tabletleri gibi (Şekil 7) (Prieto, 2016).

Şekil 6- Roma altın laneti tabletleri (Wikipedia, 2022).

Şekil 7- Pyrgi tabletleri (yaklaşık M.Ö. 500), Etrüsk ithaf metninin yazılı olduğu üç altın levha (Thehistory, 2023).

Eski tarihlerden itibaren hemen her yerde kullanılan madenler; önceleri ilkel, daha sonra gelişmiş yazıların üzerlerine yazıldığı yüzeyler olmuşlardır. Yazıtlarda sert maden olan bronz bir nevi kalemle kazınarak yazılmıştır. El yazılarında daha yumuşak madenden özellikle de kurşundan istifade edilmiştir. Kurşun; esnek yapısı, katlanabilmesi, rulo haline getirilebilmesi ve az yer kaplaması nedeniyle tercih edilmiştir. Gümüş, altın gibi değerli madenler ise hükümdarlara, krallara ait belgelerin yazılmasında kullanılmıştır. (Gümüşhan, 2018: 1130). İngiltere'nin Bath şehrindeki metal Bath lanet tabletleri, 1979/1980'de İngiltere'nin Bath şehrinde keşfedilen yaklaşık 130 Roma Dönemi lanet tabletinden oluşan bir koleksiyondur. Tabletler, tanrıça Sulis Minerva'nın çalınan malların iadesine müdahale etmesi ve hırsızlık yapanları lanetlemesi için isteniyordu. Çoğunlukla İngiliz Latincesi ile yazılmış olup, M.S. ikinci ila dördüncü yüzyıllardaki Romano-İngiliz nüfusunun günlük konuşma dilini doğrulamak için kullanılmıştır. Ayrıca UNESCO tarafından Dünya Anıları Birleşik Krallık Sicilinde tanınmışlardır (Şekil 8).

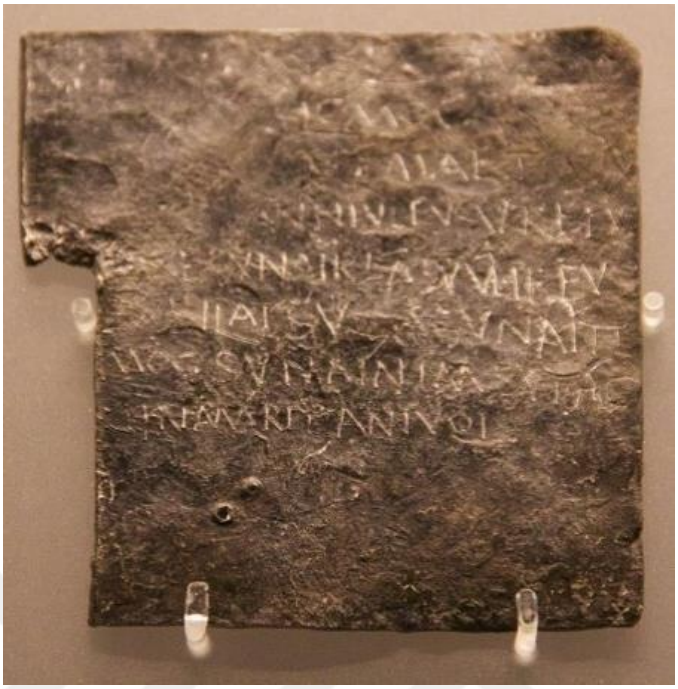

Şekil 8- Metal lanet tableti (Peel, 2014).

Yazı yazmak için zemin olarak her türlü ev eşyası da geri dönüştürülerek kullanılmıştır. Bunların arasında [2]Ostrakon özel ilgiyi hak etmektedir (Prieto, 2016).

Ostrakon; toprak veya seramikten, kırık/sağlam çanak çömlek parçaları her yerde bolca bulunabilen, basit, ucuz, yazı yazmaya özgü bir malzemedir (Şekil 9)**.** Eskiçağ toplumlarında kırılmış ve atılmış bu çanak çömlek parçaları kolayca bulunabiliyor, ikinci bir kullanım için yıkanarak hazırlanıyordu. Özellikle Mısır'da çokça bulunan bu çömlek parçaları üzerleri kazınmış veya siyah mürekkeple yazılmıştır (Şekil 10). Her yerde kısa notlar, uzun olmayan haberler, kontratlar, makbuzlar, hesaplar, vergi faturaları, mektuplar, raporlar ve okul ödevleri için kullanılmıştır (Yıldız, 2000: 117-120).

[2] **Ostrakon** (Yunanca: ὄστρακον ostrakon): Bir vazodan veya başka bir toprak kaptan kırılmış bir çanak çömlek parçasıdır. https://en.wikipedia.org/wiki/Ostracon.

Şekil 9-Ostrakon Kyklad Sanatı Müzesi, Atina, Yunanistan (Todd, 2019).

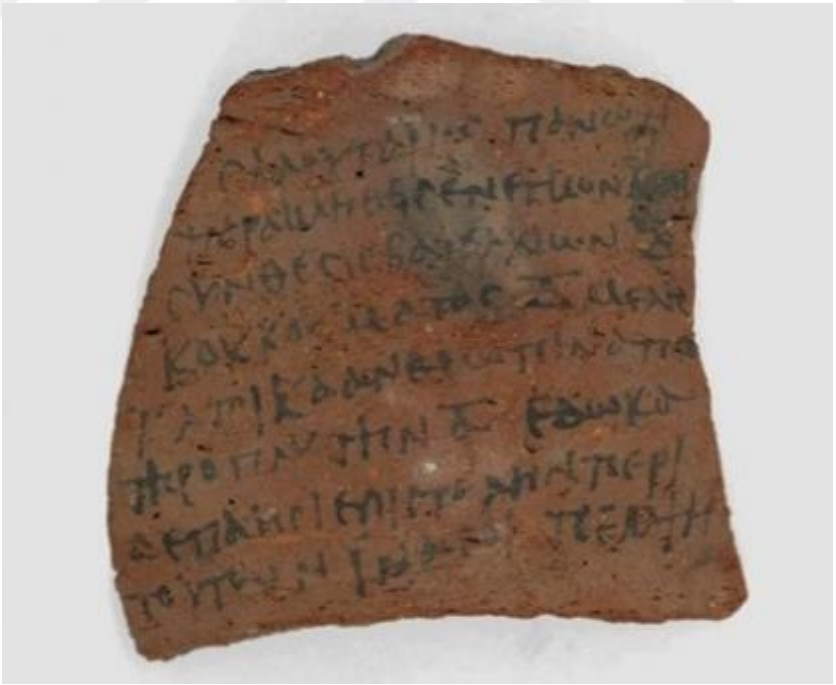

Şekil 10- Ostrakon, Mısır, M.S. 1-4.yy. (British Library, 2023).

1.1.2. Hayvansal ve Bitkisel Kökenli Tablet Çeşitleri

Yıldız (2000)'a göre değerli bir malzeme olan fildişi tabletler (Şekil 11); konsüller, saray mensupları gibi önemli kişiler tarafından kullanılmıştır. Arkeoloji Müzesi Fildişi yüzeyine balmumu dökülerek yapılmıştır. Marsiliana tableti, Marsiliana d'Albegna'da, Oryantalizasyon Döneminden (M.Ö. 8. yüzyılın sonundan 6. yüzyıla kadar) Banditella nekropolünde bulunan ve Floransa Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde saklanan, yazı amaçlı bir Etrüsk tabletidir. Desteğin girintili kısmına yayılmış balmumu üzerine bir kalemle oyulmuştur. Kenarında sağdan sola doğru yazılmış 26 harflik bir alfabe vardır. 1. yüzyılda Roma'da fildişinden yazı tabletleri yaygınlaşmıştır. Senato buyrukları, imparator emirnameleri siyah mürekkeple yazılmıştır. Ancak her yerde bulunamayışı, zor elde edilmesi ve pahalı olması sebebiyle fildişi yazı malzemesi olarak yaygınlaşmamıştır. Fildişi levhalar düzleştirilerek cilalanmıştır. Düzleştirilen bu levhalar, katlanmak amacıyla, deri veya metalden, birbiri içine oturtulmuş menteşeler ile tutturulmuş, bu şekilde sayfalar birbirine eklenmiştir (Gümüşhan, 2018:1133).

Tablet olarak kullanılan diğer materyaller Prieto (2016b: 2)'nun da dediği gibi kemik parçaları, kaplumbağa kabukları, deniz kabukları, devekuşu yumurtası kabukları ve ipek kumaştan da bahsetmeliyiz. Hayvan postları da Mısır'da M.Ö. 2700-2500 yılları arasında yazı yüzeyi olarak kullanılmıştır.

Şekil 11- Fildişi yazı tableti (Floransa Ulusal Arkeoloji Müzesi, 2020).

Yıldız (2000)'a göre hayvan kemikleri, kaplumbağa kabuğu, istiridye gibi deniz hayvanlarının kabukları yaygın bir yazı yüzeyi olmamış hayvan bağırsağı, sidik torbası üzerine zaruri hallerde yazı yazılmıştır (Şekil 12). Bazı hayvanların sırtlarına vurulan işaretli damgalar da bir nevi yazıdır (Gümüşhan, 2018: 1133).

Şekil 12- Kemik ve fildişi içeren tabletler (Scıptıo, 2023).

Çinliler kâğıt üstüne yazmaya başlamadan önce (yaklaşık M.Ö. 2000-1000 arası) sığır kemikleri üzerine (Şekil 13) veya kaplumbağa kabuklarının içlerine yazıyorlardı (Berkmen, 2010).

Şekil 13- M.Ö. 1300 "Wu Ding" Döneminden kalma bir sığır kemiği kaydı (Berkmen, 2010).

Bal mumlu tablet, binlerce yıldır batılı bilginlerin vazgeçilmez bir aracıydı. En basit haliyle, bal mumlu bir tablet, mumla doldurulmuş bir girintiye sahip bir tahta parçasıdır; metal uçlu bir alet kullanılarak, daha fazla kontrast için koyulaştırılan balmumunun yüzeyi çizilerek tablet üzerine yazılır (Dorman, 1999). Balmumu tablet tahtadan yapılmış ve bir balmumu tabakasıyla kaplanmış, genellikle "çift yapraklı" bir diptik (iki kanatlı tablo) olarak bir kapak tabletine gevşek bir şekilde bağlanmış bir tablettir (Şekil 14). Antik Çağ'da ve Orta Çağ boyunca yeniden kullanılabilir ve taşınabilir bir yazı yüzeyi olarak kullanılmıştır. Balmumu tabletlerde gomalak[3] ile balmumu kullanılmıştır. 1980'de arkeologlar bugünkü Türkiye kıyılarında bir gemi içinde muhtemelen 14. yüzyıldan kalma balmumu tabletlerden oluşan bir diptik bulunmuştur (Prieto, 2016).

Şekil 14- Balmumu tablet, iki panelli küçük bir diptik (Hart, 2013).

Bal mumlu tablet (Şekil 15 ve Şekil 16) yazışmalarda, eğitim öğretimde, resmi veya yasal kayıtlar olarak, konuşmaların veya diğer yazıların taslağının yazıldığı bir

[3] **Gomalak:** Hindistan ve Tayland topraklarında yaşayan, lac böceğinin salgıladığı doğal bir reçine, bir polimerdir.

çalışma alanı olarak, matematiksel ispatların çalışıldığı bir yüzey olarak kullanılmıştır (Dorman, 1999).

Şekil 15-3300 Yıllık bal mumlu yazı tabletinin kopyası (ODTÜ Bilim ve Teknoloji Müzesi).

Şekil 16- Balmumu tablet ve bronz yazı kalemi (Bookarts, 2021).

Ahşap tabletler, birçok kültürde yazı yüzeyi olarak kullanılmıştır (Şekil 17-18). Ahşap yazı tabletlerinin klasik dünyada yaygınlaşması, çoğunlukla ucuz fiyatları

nedeniyle, ama muhtemelen aynı zamanda çok kolay taşınabilmeleri ve depolanabilmeleri nedeniyle de olabilir. Yunan dünyasında ahşap tabletler en azından Homer'in zamanından beri kullanılıyordu ve kullanımı Mısır'da, eski İsrail'de ve Etrüsk dünyasında da keşfedilmiştir (Prieto,2016: 3).

Ağaç yaprak ve kabuklarından sonra ağaçtan yapılan çeşitli tablet veya levhalar yazı malzemesi olarak tercih edilmiştir. Bitki kökenli organik bir malzeme olan ahşap; ister tek, isterse birkaç parçadan oluşsun Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Ön Asya ülkelerinin yanında Antikçağda da kullanılmıştır (Gümüşhan: 2018: 1131).

Yazı; ya ahşap nesne üzerine doğrudan kazınmış veya ahşaba doğrudan renkli mürekkep ve yazı kalemiyle yazılmıştır. Beyazlatılmış ahşap levhalar: Yazı kolay okunabilsin diye kireç ya da alçıyla kaplanarak beyazlatılmış ahşap levhalar üzerine mürekkeple yazılmıştır. Artık kullanılmayacak yazılı levhalar ise temizlenmiş, üzerine yeniden kireç ya da alçı kaplanarak yeni bir yazı yazılmıştır. Tahta levhaların yüzeylerine keten kumaş yapıştırılarak elde edilen pürüzsüz yüzeyin üzerine alçı kaplama yapılmıştır. İşi bitince silinebilen bu levhalar okulda yazı tahtası olarak kullanılmıştır (Gümüşhan: 2018: 1131).

Şekil 17- Ahşap Tablet, Vindolan'da tabletleri, Octavius'tan Candidus'a buğday, deri ve kas tedarikiyle ilgili mektup (Scrıptıo, 2023).

Şekil 18- Vindonissa askeri üssünden (Brugg-İsviçre) ahşap tabletler (Scrıptıo, 2023).

Keten Bezi: Eski Mısırlılar devrinde yazı amaçlı kullanılmaya başlanan keten bezi; antik çağda özellikle Etrüskler ve Romalılar tarafından da kullanılmıştır. Rulo biçiminde keten kitap ve keten levhalar dışında keten bezi; şeritler halinde kesilerek üzerine ritüel metinler yazılmış, mumyayı sarmak amacıyla kullanılmıştır (Şekil 19). Dinsel tören, cenaze merasimiyle ilgili kutsal metinler, resmi kayıtlar keten bez üzerine siyah ve altın yaldızlı mürekkep ile yazılmıştır (Gümüşhan: 2018: 1132).

Şekil 19- Keten Bezi (Etruscancorner, 2016).

Çin’de insanlar yazı yazmak için daha hafif malzemeler olan ipek kumaşları ve bambu kamışlarını kullanıyordu. Bambu kamışlarının dik bir şekilde kesilmesi, Çin yazısının dikine yazılmasına neden olmuştur. Hindistan'da ise erken yazı palmiye yaprakları ve huş ağacı kabuğu üzerinde yapılmıştır (Şekil 20). Mısırlılar ilk önce pamuk üzerine yazdılar, ancak M.Ö. 4. binyılda papirüsün[4] lifli astarından yapılmış papirüs tabakaları ve ruloları kullanmaya başladılar. Kamış fırçaları ve mürekkep paleti, hiyeroglif yazı yazmak için kullandıkları yazma aletleriydi (Slamecka, 2023).

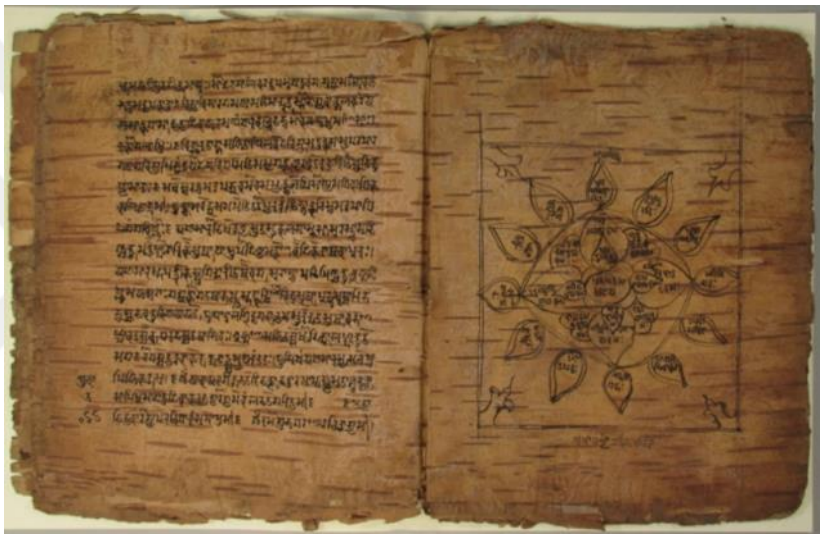

Şekil 20- Keşmirce el yazması, huş ağacı kabuğu (Crystalmaitland, 2023).

M.Ö.3000'den başlayarak, Mısır'da Nil Nehri kıyılarında yetişen papirüs bitkisinden elde edilmiş olan papirüs kâğıdı uzun süre kitap yapımında kullanılmıştır. Eski Mısırlıların yelken, bez, hasır ve yazı kağıdı olarak kullandıkları papirüs onlardan Yunanlılara daha sonra Romalılara intikal etmiştir. Papirüs yazma yüzeyi için öncelikle sapların tabakaları hafif hafif dövmeyle ayrılır. Sonra bunları 5-6 cm eninde, 25-30 cm boyunda şeritler hâlinde keserek uç uca ve yan yana yapıştırarak sayfalar hâlinde tabakalar yaparlardı. Bu tabakalar perdahlanır, böceklerin yememesi için üzerlerine sedir yağı sürülürdü. Bu tabakaların üzerine kamış kullanarak mangal kömürü, sübye ve başka maddelerden meydana gelen mürekkeple yazı yazarlardı. Yapılması,

[4] Papirüs TDK sözlüğü kaynak alınarak; 'Papirüsgillerden, Nil kıyılarında yetişen, sürüngen, çıplak saplı, otsu bir bitkidir.' Ek olarak Eski Mısırlıların bu bitkinin saplarından yapmış oldukları kağıda da papirüs adı verilir.

parşömenden çok daha ucuza mâl olduğu ve uzun zaman muhafaza edilebildiği için, papirüs, edebî yazılardan resmî yazışmalara kadar çeşitli alanlarda kullanılmıştır. Papirüs sayfaları günümüze kadar saklanmış olup, çok önemli tarihî belgelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Eski Mısırlılar tarafından elde edilen papirüsten yazı yaprakları, Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar kullanılmış, o dönemden başlayarak yerini, daha ucuz olan parşömen almıştır (Sirius, 2011). The New York Times'ın bildirdiğine göre, 4500 yıllık papirüs Kahire'deki Mısır Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu papirüs Kızıldeniz'in antik Wadi al-Jarf limanındaki mağaralarda bulunmuştur (Şekil 21).

Şekil 21- Papirüs (Body, 2016).

Papirüsten daha üstün bir malzeme olan, hayvan derilerinden yapılan parşömenin, kayıtlara geçen ilk kullanımı M.Ö. 3. yüzyıl, yaygınlaşması ise M.Ö. 2. yüzyıl civarındadır (Şekil 22). M.S. 4. yüzyılda parşömen Avrupa'da başlıca yazı malzemesi haline gelmiştir (Slamecka, 2023). Papirüse nazaran, hiçbir parşömenin diğerinin aynısı olmadığı gibi, işlendiğinde her iki yüzüne de yazı yazılabilmesi, neredeyse yırtılmaması, alev almaması, olağanüstü dayanıklılığı, hat ve tezhip sanatına uygunluğu, üstündeki yazıların okunmasının gözü yormaması gibi özellikleri parşömeni insanlığın bulduğu en mükemmel ve doğal yazı malzemesi yapmıştır (Gönlügür, 2010: 76). Parşömen yüzeyi, hayvan derileri kirece yatırılarak kıl, et ve yağ parçalarından arındırıldıktan sonra yıkanıyordu. Ardından bir zemin üzerine gerilen deri inceltiliyor ve güneşte kurumaya bırakılarak elde ediliyordu (Sığırcı, 2022).

İlk ve Orta Çağlarda, İncil, Tevrat, Kur-an'ı Kerim başta olmak üzere kutsal kitaplar ve değerli eserler çoğunlukla parşömene yazılmıştır. Parşömen, Antik Çağın tüm uygarlıklarına karşı en büyük ayrıcalık ve üstünlük oluşturması ile icadını takip eden bin beş yüz yıl boyunca en önemli, zaman zaman da tek ve en dayanıklı yazı malzemesi olmuştur. İlk İncil ve Kuran'ın yazıldığı materyal olmasının yanı sıra, Antik Çağın bilim ve sanatını da Rönesans'a taşımıştır (Gönlügür, 2010: 76).

Şekil 22- Parşömen kağıdı (City of London Corporation, 2012).

Kâğıdın henüz icat edilmediği eski çağlarda insanlar mağara duvarlarına semboller ve resimler çiziyorlardı. Yine aynı amaçla zaman içerisinde taşlar, ağaç kabukları, metal levhalar ve hayvan kemikleri de kullanıldı. 5.000 yıl önce ilk yazılı metinler ise Mezopotamya'da kil tabletler üzerine kazındı. Ancak ağaç kabuğu gibi bazı malzemelerin kısa sürede çürümesi, bazı malzemelere istenilen şeklin verilememesi, çoğunun kolayca işlenememesi ve ağırlıktan dolayı taşınamaması insanları daha hafif ve daha elverişli malzemeler aramaya itti (Sığırcı: 2022).

Palmiye yaprağı el yazmaları (Şekil 23), kurutulmuş palmiye yapraklarından yapılmış el yazmalarıdır. Palmiye yaprakları, söylendiğine göre M.Ö. 5. yüzyıla kadar uzanan Hint yarımadasında ve Güneydoğu Asya'da yazı malzemesi olarak kullanılmıştır.

Dikdörtgen kesimli ve kürlenmiş palmiye yapraklarındaki el yazması metinler, bıçaklı kalemle yazılmaktadır. Daha sonra yüzeye renklendiriciler uygulanarak, silinmektedir. Bu renklendirici mürekkepler, bıçaklı kalemle kazınmış metnin oluklarına dolmaktadır. Her sayfa, bir ipin geçebileceği deliğe sahiptir ve sayfalar kitap gibi bağlanmaktadır. Bu şekilde oluşturulan palmiye yaprağı metni, rutubet, böcek aktivitesi, küf ve kırılganlık nedeniyle çürümeden önce birkaç on yıl ile yaklaşık 600 yıl arasında kalıcı olmaktadır (Bommer, 2014).

Geniş ve sert olmasından dolayı palmiye yaprakları ve ağaç kabukları papirüs kullanımı yaygınlaşana kadar yazı malzemesi olarak kullanılmıştır (Şekil 23). Palmiye yaprağından ince uzun şeritler kesilmiş ve keskin bir metal kalemle ya da iğneyle harfler kazınmıştır. Uzun metinler için; çok sayıda yaprak üst üste konarak kenarlarından delinip iple tutturularak kitap haline getirilmiştir. Ağacın yapraklarına nispeten yazı için daha kullanışlı bir malzeme olan ağaç kabukları tabaka haline getirilip yağlanır ve cilalanırdı. Kitap haline getirmek istenirse; yan yana konulup yapıştırılarak bir akordeon gibi katlanan kitaplar hazırlanmıştır (Gümüşhan: 2018: 1131).

Şekil 23- Palmiye yaprağı el yazması (Dep, 2019).

Kağıt, M.S. 2. yüzyılın başında Çin'de icat edilmiştir ve yaklaşık 600 yıl boyunca kullanımı Doğu Asya ile sınırlı olmuştur. 7. yüzyıldan itibaren kağıt, İslam dünyasının baskın yazı malzemesi haline gelmiştir. Kağıt yapımı nihayet 12. yüzyılda İspanya ve Sicilya'ya ulaşmış ve üç yüzyıl sonra ise Almanya'da da uygulanmıştır (Slamecka, 2023).

1.2. Kil Tabletler

İnsanoğlu hep taş veya bakır, demir, bronz, altın, gümüş gibi farklı metallerden daha hafif ancak en az onlar kadar dayanıklı ve kalıcı malzemeler aramışlardır. Kil birçok alanda olduğu gibi bu alanda da insanın en önemli yardımcısı olmuştur. İletişim malzemesi olarak nerede ve ne zaman kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinmese de arkeolojik kazılarda bulunan, üzerinde yazı benzeri şekillerin yer aldığı ilk kil tabletler M.Ö. 8000 yıllarına tarihlendirilmektedir. Kil tabletlerin Sümerler tarafından düzenli bir iletişim malzemesi olarak M.Ö.3500'lerde kullanılmaya başlandığı genel olarak kabul edilen görüştür. Bu tarih aynı zamanda yazının icadı ve insanlık tarihinin başlangıcı olarak da kabul edilmektedir (Yoleri: 2008: 8-11).

İnsanoğlunu yazı yazmak için farklı yazı yüzeyler araması taş, metal, ahşap, fildişi, bal mumu, hayvan kemikleri gibi malzemelerin yüzeylerine kolay yazı ve şekillerin çizilememesidir. Bu sebeple bir diğer farklı malzeme olan kil tercih edilmiştir. İstenilen boyutlarda hazırlanması, kolay şekil verilmesi, güneşte kurutularak ya da pişirilerek dayanıklı hale getirilmesi, doğa koşullarına karşı koyabilmesi ve kolay bulunabilir bir hammadde olması kilin yazı malzemesi olarak tercih edilmesini sağlamıştır.

Kil tabletler killi topraktan yapılırdı. İyi cins kil elde etmek için killi toprak suya konup karıştırılır, çakıl, kum gibi ağır maddeler dibe çökerdi. Saman, yaprak, odun parçaları gibi hafif maddeler ise su yüzüne çıkardı. Müteakiben yüzeydeki maddeler atılır, kabın dibinde tabakalar halinde kalan tortudan kil elde edilirdi. Çeşitli ebatta hazırlanan kil tabletler üzerine yazı yazıldıktan sonra sertleşmesi için güneşte kurutulur ya da fırında pişirilirdi. Bu şekilde yazılı kil tabletler elde edilirdi (Şekil 24). Zor ve zahmetli bir işlem olan bu şekilde kil elde etmek yerine, nehir yataklarında suların yükselip çekilmesiyle yabancı cisimlerden ayrılan kil tabakası da iyi kalitedeydi

(Gümüşhan, 2018: 1130-1131). Güneşte kurumuş tabletler nemlendirilip geri dönüştürülebilirler. Ancak bunlar varlıklarını çok uzun yıllar koruyamazken ateşte pişirilenler binlerce yıl varlık gösterebilirler.

Şekil 24- Sümer kil tableti (Barakat, 2023).

Farklı amaçlar için farklı şekil ve boyutlarda kil tabletler kullanılmıştır (Şekil25). Ancak çoğu ele rahatça sığacak şekilde küçük yapılmıştır. Fakat bazı veraset antlaşmaları, alışılmadık derecede büyük ve kalın tabletler üzerine yazılmıştır. Kil tabletler taş veya deniz kabuğu içeren, bazıları çok az kaymaktaşı[5] içeren çeşitli kil türlerinden yapılmıştır. Bu tıpkı günümüzde, gazeteler, mektuplar ve post-it notları için farklı boyut kağıtlar ve farklı kalitede kağıt kullanmamıza benzemektedir (Taylor, 2015).

[5] Kaymaktaşı: Kabartma heykellerinde kullanılan açık gri taş türü için kullanılan terimdir. Formülü($CaCO_3$) şeklindedir.

Şekil 25- Kil tabletler (Wikimedia, 2023).

Kil tabletler, yapım aşaması sırasında konularına göre farklı boyut ve şekillerde yapılmıştır. Bazen üçgen, bazen yuvarlak (Şekil 26) ve kare (Şekil 27) şeklinde yapılan kil tabletler, içeriklerine göre şekillendirilmiştir. Örneğin üçgen şeklindeki tabletlere arpa borçları yazdıkları bilinmektedir. Köleler ile ilgili yazılar veya arazi satışları kare şeklindeki tabletlere geçici sözleşmeler, krediler daha küçük dikdörtgen tabletlere yazılmaktadır. Bilimsel tabletler genellikle dikey yönde, bir veya iki sütun halinde yazılmıştır. Kil, özel amaçlar için başka şekillerde de yazılmaktaydı. M.Ö. 1. binyılın Asur kralları yazıtlarını çeşitli şekillere sahip kil tabletlere yazdırmışlardır. Tabletler, koniler, tuğlalar, prizmalar ve silindirler (Şekil 28). Kraliyet yazıtlarını taşımak için seçilen iki popüler nesne türü prizmalar ve silindirlerdir (Taylor, 2015).

Şekil 26- Kil tablet,bir öğrencinin ödevi (Metmuseum, 2023).

Şekil 27- Mezopotamya'dan bir kil tablet kopyası (Kneffel, 2019).

Şekil 28- Asur kralları yazıtlar (Taylor, 2019).

Açıklama: Solda: Kral Sargon II Asur kralının düzleştirilmiş yüzleri olan tipik bir silindiri, sağda: Asur kralı silindiri, daha dar ve tamamen yuvarlaktır. British Museum

Dayanıklı kil tabletler insanlık belleğinin ilk bölümünü oluşturmaktadır. Kil tabletleri topluca koruma gereksinmesi, önce arşivlerin, sonra kütüphanelerin oluşmasına yol açmıştır. Bilinen en eski kalıcı yazılı belgeler olan kil tabletler insanlık belleğinin ilk bölümünü oluştururken, bunların belli bir düzen içinde korunması ve istendiğinde erişilmesi gereksinmesi, arşiv ve kütüphane geleneğinin doğmasına neden olmuştur. Böylece arşiv özelliği taşıyan ilk kütüphaneler, kayıtlı belge ile başlayan tarihin doğuşundan itibaren uygarlığın kayıtlarını koruyup düzenleyerek, insanlık belleği olarak hizmet vermeye başlamışlardır. Ait oldukları toplumlarda bilginin hatırlatıcısı olmuşlar, uygarlığın ve kültürün gelişiminin temel unsuru hâline gelmişlerdir (Tolzmann, 2001 Akt; Alkan, 2105: 13-14).

2. BÖLÜM

İLK UYGAR TOPLUM: SÜMERLER

2. BÖLÜM

İLK UYGAR TOPLUM: SÜMERLER

Sümerler M.Ö. 3000 yıl evvelki zamanlarda Irak'ın güneyine yerleşmiş küçük bir kavimdir (Landsberger, 1943, s. 89). Sümerlerle ilgili en büyük araştırmacılardan biri olan Samuel Noah Kramer'in, 1959 yılında yayımladığı kitabın adı, "Tarih Sümer'de Başlar" olarak çıkmıştır. Kuşkusuz tarih, Sümerlerden çok önce başlamıştır ama uygarlığın Sümerlerle başladığı kesindir. Kramer, bunu kanıtlarıyla ispatlamıştır. Onlara, daha sonra Babil'in katkısı eklenmiştir ve Sümer-Babil uygarlığından, Batı uygarlığına, giderek bütün insanlığa büyük bir miras kalmıştır. Elimizdeki ipuçlarından yapabileceğimiz kurguya göre, M.Ö. 5000 dolaylarında kendilerine "Sümerler" (Karabaşlar) denen bir topluluk, kuzeyden ovaya iner. Düz ovada diktikleri tapınaklar olan zigguratlarını eski yurtlarının dağlarına benzettikleri yorumlanmıştır. Buna ve öteki bazı kanıtlara bakılarak, dağlık yerlerden gelmiş göçebe bir topluluk oldukları sanılmaktadır (Zengin, 2004: 69-70).

Obeyd kültürü, adını güney Mezopotamya'daki ilk kez ortaya çıkarıldığı Obeyd Höyüğü'nden almaktadır. Tüm Mezopotamya ve çevresinin ilk birleşik uygarlığını oluşturan bu kültür Sümer medeniyetinin temellerinin atıldığı yepyeni bir dönemin başlangıcıdır (Sevin, 2003: 87). 4.000 yılın ortalarında güney Mezopotamya'da Obeyd evresini yeni bir dönem olan ve yazıya doğru ilk sağlam adımların atıldığı Uruk evresi izlemektedir. Bu ad güney Mezopotamya'daki bir Sümer kenti olan Uruk'tan gelmektedir. "Geç Uruk" evresinde Sümer uygarlığının ilk önemli adımı atılmıştır (M.Ö. 3500-3300) (Sevin, 2003: 96).

Sümerler, Mezopotamya bölgesinde tarih sahnesine çıkan büyük medeniyetlerden birisidir (Şekil 29). Sümerler, kendi dönemi içerisinde yaşayan birçok toplum ve devlete etkide bulunmuş, ayrıca sosyal ve siyasi hayata getirmiş oldukları önemli yeniliklerle kendilerinden sonra gelen devlet ve medeniyetlerin gelişimine de öncülük etmiştir (Üstüner, 2008 akt.; Atuncu, 2014: 119).

Şekil 29- Mezopotamya uygarlıkları yerleşim yerleri (avys.omu.edu.tr, 2019).

Bir yüzyıl öncesine değin kadim devirlerde Sümerlerin varlığının bile bilinmemesi şaşırtıcı bir olgudur. Birkaç yüzyıl önce Orta Doğu'nun Mezopotamya olarak bilinen bölgesinde kazıya başlayan arkeologlar ve bilim adamları Sümerlerin değil Asurların ve Babillerin izlerini araştırıyorlardı. Bu halklar ve uygarlıkları üstüne Yunan ve İbrani kaynaklarından oldukça fazla bilgi edinmişlerdi, ancak Sümer ve Sümerlere ilişkin hiçbir fikirleri yoktu. Geçerli olan kaynaklarda bu halk ya da ülkelerine ilişkin bir iz bulunmuyordu. İki bin yılı aşkın bir süredir Sümer adı belleklerden silinmişti (Kramer, 2002: 12).

Günümüzde ise Sümerler kadim Yakın Doğu'nun en iyi tanınan halklarından biridir. Amerika'nın ve dünyanın diğer önemli müzelerine dağılmış heykelleri ve kabartmalarından, görünüşlerinin nasıl olduğunu bilinmektedir (Şekil 30-31). Şekil 32, Ur Sancağı'nın sözde savaş sahnesinin bir detayıdır. Burada altı Sümer askeri ayakta durmakta ve sağa doğru ilerlemektedir. Farbalalı eteklerin yanı sıra deri başlıklar ve pelerin giymektedirler. Baltaları sağ elleriyle tutarlar ve ayakları çıplaktır. Sanatçı her birinde farklı yüzler yapmıştır. Mozaikteki tasvirler, lapis lazuli, kırmızı kireçtaşı ve ham petrol ile yerine oturtulmuş deniz kabuğu kullanılarak yapılmıştır. Ur Standardı (yeniden oluşturulmuş) içi boş bir kutudur ve kesin amacı bilinmemektedir. Maddi

kültürlerini gösteren görkemli bir kesit -tapınaklarını ve saraylarını inşa ederken kullandıkları sütunlar ve tuğlalar, aletleri ve silahları, kap kacakları, arpları ve lirleri, mücevher ve süs eşyaları- yine bu müzelerde bulunabilir. Dahası, bu müzelerin koleksiyonlarında bulunan ticari, hukuki, yönetsel belgelerin yazılı olduğu gerçekten de on binlerce (sözün gelişi değil, gerçekten) Sümer kil tableti bize kadim Sümerlerin toplumsal yapıları ve yönetsel düzenlemeleri hakkında pek çok bilgi verir (Kramer, 2002: 12-13).

Şekil 30- Sümerli din adamı heykeli (Antiktarih, 2019).

Şekil 31- Sümerli evli çift M.Ö. 2600 (Ancient, 2012).

Şekil 32- Sümer savaş sahnesi. Erken Hanedan Dönemi yaklaşık M.Ö. 2500 (Muhammed Amin, 2018).

Sümerler M.Ö. 4000 yılın ortalarından itibaren Mezopotamya'da insanlık tarihinin en eski ve en temel medeniyetini yaratmış kavimdir. Onlar dünyada ilk olarak kendilerinin ürettiği çivi yazısı ile insanın beyninden geçtiği ve dilinin söylediği şeyleri diğer insanlara ulaştırmanın ve gelecek nesillere iletmenin mümkün olduğunu ispat etmişlerdir. O kavmin kendi kendilerine verdiği isim Kİ-EN-Gİ ve sonraları Kİ-İN-Gİ, KENGİ (R)'dir. Sümer ya da Sümerler adı ise onlara Akkadlar gibi Samî kavimler tarafından verilmiştir (Gerey, 2005: 19).

Eski Mezopotamya'da Eridu, Uruk, Ur, Mari, Nippur, Nusi, Gaurtepe gibi eski harabelerde bulunan sayısız buluntuların bilim adamları tarafından öğrenilmesiyle tarih biliminde açılımlar gerçekleşmiştir. Yani, çivi yazısının okunması vesilesiyle muhteşem Sümer uygarlığı ortaya çıkmıştır. Kramer'in açıklamasına göre bu açılımın başlayıp çivi yazısının okunması için XII. yüzyıldan günümüze kadar süren uzun zaman gerekmiştir (Gerey, 2005: 20).

Sümerlerin en önemli iki politik mirasından biri olan ve İÖ 3000 yıllarında kurdukları şehir beylikleri, Hindistan'dan Akdeniz'e kadar olan alandaki ve Orta Çağ Avrupa'sındaki şehir krallıklarının öncüleri olmuştur. Bu şehirler, özgür ve kölelerden oluşan şehirlileri, siyasal meclisleri, askerleri, saygınları, rahipleri, alıcı ve satıcıları, çiftçi, sanatçı ve tüccarları, şehri koruyan Tanrısı, yeryüzünde onu temsil eden kralı, tapınakları, şehir surları ve onların kapıları ile birbirine benzemektedir. İkinci politik

miras, yazılı kanunlardır. Şimdiye kadar bulunan ilk Sümerce yazılı kanun kitabı, yeni Sümer devrini başlatan üçüncü Ur sülalesinin kurucusu Urnammu tarafından kaleme aldırılmıştır. Sümer kanunlarının daha sonra yazılanlara önderlik ve kaynaklık ettiği anlaşılıyor. Alım satım, borçlanma, kira, miras bölüştürme gibi her türlü hukuksal işlerin birer yazılı antlaşma ile yapılması ilk Sümerlerde başlamıştır. Evlenme, boşanmalar da yasal sayılması için yazılı bir antlaşma ile kanıtlanmalıydı. Taşınmaz mallar ilk olarak bir kadastro yoluyla Sümer'de güvenceye alınmıştır (Çığ, 2005, 11,12).

Vergi dengesizliğini, kırtasiyeciliği, zorbalığı, rüşveti önlemek, kadın ve erkeğin eşit ücret almasını sağlamak amacıyla ilk reform yapan yine Sümerler olmuştur. Bunlardan başka Sümerlerin bilimde attıkları temeller de küçümsenecek gibi değildir. Onlar gökyüzünü incelemişler; Ayın hareketine göre seneyi otuzar günlük 12 aya bölmüşlerdir. Güneş sistemine göre de her yıl artan 10 günleri toplayarak üç yılda bir seneyi 13 ay yapmışlardır. Ayları haftalara bölerek, hafta içinde bir günü dinlenmeye ayırmışlardır. Araplarda aya göre yapılmış takvim devam etmektedir. Bu yüzden her yıl ayların başlangıcı 10 gün önceye geldiğinden ay zamanla hep değişmektedir. Burçları Sümerler saptamıştır. Onlara akrep, terazi, boğa, ikizler gibi verdikleri adlar Sümerceden çevrili olarak sürmektedir. Dünyadaki bütün olayların gökyüzünde yazılı olduğuna inanan Sümerler, onu incelerken astronomi ve astrolojinin temelini kurmuşlardır. Matematikte onlu ve altılı sistemi kullanmışlardır. Bugün onlu sistem dışında altılı sistem de saat, dakika, daire ölçümünde kullanılmaktadır. Okullarda matematik öğreniminde çarpım tabloları, çeşitli problemlerin çözümü yer almaktadır. Yunanlı Fisagor'a (Pisagor) mal edilen Fisagor teoremi de tablet üzerinde çizilmiş olarak bulunmaktadır. Cebirin kökeni de Sümerlere dayanmaktadır. Tıbbın başlangıcı da Sümerlerdedir. Hastalıkları, onlara yarayacak ilaçları gözlemişler, çeşitli ilaç reçeteleri yazmışlardır. Hastaları iyi etmek için yalnız ilaca değil sihire de başvurmuşlardır. Sihir, bu çağda bile aynı amaçla kullanılmaktadır. Sümer yazılı belgelerinin en önemlileri edebi olanlardır. Onlar; Sümerlerin hayal güçlerini, dünya ve evrene bakışlarını, sosyal düzenlerini, dinsel inanışlarını yansıtırlar. Bunlar; kahramanlarının serüvenlerini dile getiren destanlar, geçirilen felaketleri anlatan ağıtlar, dinsel törenlerde Tanrıları, mabetleri, kralları öven ilahiler, Tanrıların öykülerine ait

efsaneler, tartışmalar, atasözleri ve deyimler, hayvan masalları, okullarla ilgili hikâyelerden oluşmaktadır (Çığ, 2005: 11-12).

Yazının icadı meselesi incelendiğinde, aslında hiçbir şekilde kahramanlık destanları yazmak, edebiyat yapmak gibi bir amacının olmadığı çok açık şekilde görülmektedir. Aksine tamamen ekonomik ihtiyaçların karşılanması, yani hesapların tutulması endişesi yazının icadına zemin hazırlamıştır. Ayrıca tüm yazı sistemlerinin en eskisi olarak kabul edilen "Sümer Çizi Yazısı"nın medeniyetin başladığı yerde, yani Mezopotamya'da doğup gelişmesi de şaşırtıcı değildir (Kılıç, 2009:124-129). Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Mezopotamya'nın coğrafyasına ve burada yerleşik olan Sümerlerin sosyal ve kültürel yaşamlarına kısaca değinmek faydalı olacaktır.

2.1. Sümerlerin Coğrafyası

Helenistik Dönem'de Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki toprak parçasına Mezopotamya adı verilmiştir. Eski Yunanca "mesopotamía μεσοποταμία (nehirler arası ülkesi)", Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölge" sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Eski Yunanca "mésos μέσος (orta,ara)" ve "potamós ποταμός (nehir)" sözcüklerinin bileşiğidir (Etimoloji, 2020).

Sümerlerin 6.000 yıl önce Asya topraklarından gelip yerleştikleri yer, bugünkü Bağdat şehrinin biraz kuzeyinden başlayarak Basra körfezine kadar uzanan Mezopotamya'nın alt yarısını kaplamaktadır (Çığ, 2011: 18-19).

Asya, Afrika ve Avrupa arasındaki büyük ulaşım yollarının kavşağındaki bu bölge, büyük bir uygarlığın gelişmesine olanak sağlayacak niteliktedir. "Mezopotamya" diye adlandırılan vadi ikiye ayrılır: Yukarı ve Aşağı Mezopotamya Toros dağlarından Basra Körfezine kadar uzanan bu bereketli bölgenin (Şekil 33) tarihi Paleolitik devre kadar uzanmaktadır (Eratalay, 2014: 16, Zengin: 2004: 62).

Aşağı Mezopotamya'da toprak alüvyonludur. Ancak onu ekip biçmek için halkın hayli çaba harcaması gerekiyordu. İlkçağda, Aşağı Mezopotamya, yoğun bir halkı besleyecek kadar bereketli bir ülkeydi; o devirde, yığınla kuşağın gayretiyle, taşmaları düzenleyen ve sıcak mevsim için su biriktiren karmaşık bir şebeke yaratılmıştır. Mezopotamya'nın özelliklerinden biri ekonominin gelişmesi için gerekli

olan maddelerden ve taş gibi ilkel maddelerden hemen bütünüyle yoksun oluşudur; ağaçların yemişleri besleyici, ama kerestesi işe yaramayan hurma ağaçları vardır. Tek zenginlik kildir; kilden tuğlalar, çanak çömlek ve yazı yazmak için tabletler yapılmıştır (Tanilli, 2002; Akt. Zengin: 2004: 63).

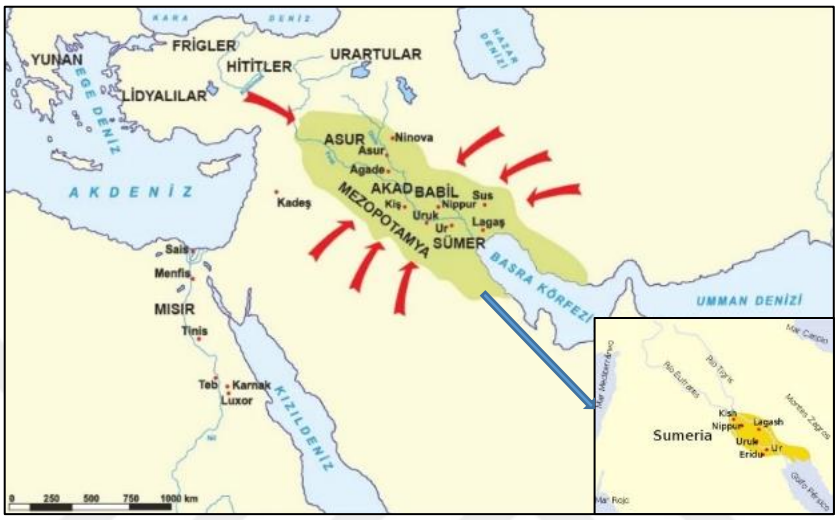

Şekil 33- Mezopotamya Bölgesi Uygarlıkları ve Sümer Medeniyeti (Bilgial, 2020).

Bölgedeki ilk yerleşimler M.Ö. 4500-4000 yılları arasında görülmüştür. Yerleşim yeri olarak seçtikleri Fırat ve Dicle nehirlerinin arası muhtemelen suların taşıdığı alüvyonlu toprağın oluşturduğu adacık ve bataklıklardan dolayı yerleşmeye pek elverişli değildi. Nehirler zamanla daha fazla yığıntı oluşturmuş ve bu bölgeyi biraz ıslahla yaşanabilir ve gayet verimli bir ovaya dönüştürmüştür (Eraltay, 2007: 6).

Klasik çağlarda Babil ülkesi adıyla bilinen Sümer, Mezopotamya'nın aşağı yarısından oluşur. İklimi aşırı sıcak ve kurudur; toprağı kendi başına bırakıldığında kıraç, rüzgara açık ve verimsizdir. Düz arazi ırmaklar tarafından oluşturulmuştur; bu nedenle neredeyse hiç maden yoktur ve taş çok azdır (Kramer, 2002: 13). Kramer ve Bilgiç, Sümer Döneminden kalma höyüklerin dizilişinin ve yerleşim boyutlarının Basra körfezinden kuzeye çıktıkça azalışı nedeniyle, onların bu bölgeye Basra Körfezi üzerinden geldiklerini, hatta Sümer tanrısı Enki'nin kült şehri olan Eridu'nun, Mezopotamya'nın en güneyinde bulunmasının da bu geliş güzergâhıyla ilgili olduğunu ileri sürmüşlerdir (Albayrak ve Erol, 2018: 156).

Çığ (2011)'a göre, Sümerlerin gelip yerleştiği bu topraklarda ilk yaşamın ne zaman başladığı nasıl geliştiği Sümer kültürünün ilk ne zaman göründüğü sorularını arkeolojik buluntular yanıtlar. Onlara göre güney Mezopotamya'da en eski yaşam izleri M.Ö. 5.900 yıllarına tarihlenen El Obeyt denilen küçük bir höyükte başlamıştır. Ona karşılık kuzey Mezopotamya'da en geç 7.000 yıllarında yerleşimin ve tarımın başladığı görülmektedir. Neden güney Mezopotamya'da yerleşim daha geç kurulmuştur sorusuna 1947 yılında iki jeolog çok eski çağlarda bu yerlerin su altında kaldığı o yüzden eski yerleşim yeri varsa bile bulunamayacağı cevabını ileri sürmüşlerdir. Sümerlerin M.Ö. 2000'lerde ülkeleri hakkında yazdıkları bir metinde "bir kamış çıkmamıştı, bir gül ağaç yaratılmamıştı, bir ev yoktu, bir şehir yapılmamıştı. Bütün her yer denizdi. Eridu şehri yapılmıştı" diye yazmaktadır. Bu durum kuzey Mezopotamya'da yerleşimin ve tarımın çok önce başladığının kanıtıdır.

Mezopotamya, jeopolitik konumu ve sahip olduğu ticari hayatın bir sonucu olarak sürekli etkileşime açık bir bölge olmuştur. Bu durum, Mezopotamya'nın doğal sınırlarının olmamasının bir sonucudur. Bölgede yerleşik hayata geçilip, tarım ve ticaretle uğraşılmasından itibaren, mezra diyebileceğimiz ufak yerleşim yerleri hızlı bir gelişim göstererek köy, kasaba ve şehirlere dönüşmüşlerdir. Bu şehirlere, yollar, su kanalları, çeşitli mesleklere ait atölye ve dükkanlar kurulmuş, toplumsal örgütlenme sağlanarak, bir iş bölümü oluşturulmuştur (Çığ, 1993: 14).

Sümerler Mezopotamya'ya her nereden gelmiş olurlarsa olsunlar hem kendilerine özgü hem de hareket hâlindeyken tanıyıp özümsedikleri çeşitli kültürel özellikleri beraberlerinde taşımış ve aşağı yukarı M.Ö. 4000-3500'lerden itibaren Mezopotamya'nın güneyinde varlıklarını belirgin hâle getirmişlerdir. Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı bereketli topraklarda irili ufaklı şehir devletleri kurarak siyasî varlıklarını 1500 yıldan fazla sürdürmüşlerdir (Albayrak ve Erol, 2018: 157).

Sümerlerin uygarlığı icadıyla ilgili dikkat çekici olan şey, bunu çok az doğal kaynakla yapmış olmalarıdır. Mısırlılar gibi Sümerlerin çok fazla kerestesi yoktu; bu nedenle, dünyanın ilk uygarlıklarının, yakıt olarak, evlerin yapımında ve günlük yaşamda ihtiyaç duyulan pek çok faydalı hammadde kullanılabilecek bol miktarda odun kaynağının olmadığı yerlerde ortaya çıkması biraz şaşırtıcıdır. Bununla birlikte,

Mısırlıların aksine, Sümerlerin çok fazla doğal taşı yoktu, çok fazla maden zenginliğine sahip değillerdi. Ellerinde bolca bulunan tek şey kildi ama o kille büyük bir medeniyet inşa ettiler.

2.2. Sümerlerin Tarihi

Çığ (2011)'ın belirttiği gibi, Sümer tarihini bütün ayrıntılarıyla açıklayan yazılı belge yoktur. Sümerlerin gelip yerleştiği bu topraklarda ilk yaşamın ne zaman başladığı, nasıl geliştiği Sümer kültürünün ilk ne zaman göründüğüne dair soruları arkeolojik buluntular yanıtlamaktandır.

Yaklaşık olarak M.Ö. 4500-4000 yıllarında, bugünkü güney Irak'ta, kendinden sonra gelen kültürlerin gelişimini etkilemiş, yüksek bir uygarlık kurmuş ve yazılı belgeler bırakarak binlerce yıl sonra tekrar keyfedilebilmiş Sümerler kendilerini başı kara halk (Sag-giga) olarak adlandırmışlardır. Ülkelerine de (Ki-en-gir) 'Uygar İnsanlar Ülkesi' demişlerdir (Eraltay, 2007: 5).

Kramer (2002)'e göre Sümerlerin uygarlık tarihi hakkında bildiklerimizin tamamı, arkeolojik kazılar sonucunda ulaşılmış olan verilere dayanmaktadır. Bu veriler ilk dönemlerde yapı ve adak yazıları olarak daha sonra dikili taşlar, kil tabletler, vazolar, koniler vs. kullanılarak yazılmıştır. Sümer tarihinin tespit edilmesinde araştırmacılara en çok yardım eden belge ise 'Kral Listesi' adı verilen belgedir (Eraltay, 2007: 5).

Mezopotamya'da "devlet" diyebileceğimiz nitelikte bir örgütsel yapıya sahip ilk toplum olan Sümerlerin, M.Ö. 2800 yıllarında tarih sahnesine çıktıkları görülmektedir. Daha önce, M.Ö. 5000-2800 yılları arasında, bu bölgede yaşayan Tell Halaf, El Obeid, Uruk, Dremdet ve Nasr kültürlerinin Sümer kültürünün oluşumunda önemli rolleri olduğu kaydedilmektedir (Üstüner, 2001: 125). İndus nehri veya Kafkasya üzerinden geldikleri tahmin edilen Sümerlerin bu bölgeye gelmeleri, Yakındoğu'nun siyasal yapısını ve düşünsel dünyasını derinden etkilemiştir. Nitekim Aşağı Mezopotamya'da kurulan bu kentsel uygarlığın hegemonik kültürü, kısa zamanda Mezopotamya dünyası ile derinlemesine bütünleşmiştir (Ateş, Ünal: 2004: 25).

Sümerler binlerce yıl güney Mezopotamya'da yaşamışlardır. Tarihçesi aşağıdaki aşamalarda özetlenebilir:

El Obeid Dönemi (M.Ö. 6.500-4.100): Sulu tarımın öncüleri olan ilk yerleşim yerleri oluşmuştur.

Uruk Dönemi (M.Ö. 4.100-2.900): Binlerce kişiden oluşan büyük şehirler oluşmuştur. En büyüğünün, nüfusu 50.000'den fazla olan Uruk şehridir. Bu sürenin sonunda iklim nemli yitirerek sıcaktan kuruya geçmiştir.

Arkaik Hanedan (M.Ö. 2.900-2.270): Kültürlerinin merkezi olan güneyden çevre bölgelere yayılmaya başlamışlardır.

Akad yönetimi (M.Ö. 2.270-2.083): Akad İmparatorluğu Sümerleri yönetmiştir. Bu nedenle her iki medeniyetin dilleri bir arada yaşamış olsa da idari metinlerde Sümerce kullanılmaya devam etmiştir.

Guti Dönemi (M.Ö. 2083-2046): Akad İmparatorluğu, aralarında gettoların öne çıktığı birkaç kabilenin eline geçmiştir.

Sümer Rönesansı (M.Ö. 2.046-1940): Sümerler artık geçmişte olduğu kadar üstünlüğe sahip olmasalar da yeniden güç kazanmayı başardıkları dönemdir.

Gerileme (M.Ö. 1.940-1.225): Tarımsal verimlilikteki düşüş nedeniyle, kuzeye güçlü bir göç olmuştur çeşitli istilalar gerçekleşmiştir (Gomez, 2015).

Tapınak rahipleri ve yazıcıları tarafından, hükümdarın yürüttüğü inşaat etkinliklerini ve sundukları adakları yazıya geçirerek kaydetmişlerdir. Şu anda elimizde bulunan verilerden anlayabildiğimize göre bu düşünce ilk olarak M.Ö.. 3. bin yılın ikinci çeyreğinde kök salmıştır. Sümerlerin tarihini Chira'nın "Kilden Kitaplar" dediği üstü çivi yazısı ile yazılmış kilden yapılmış tabletlerden bilgi edinmekteyiz. Bilindiği gibi kil imhası olmayan bir maddedir. Eğer kil kaliteli ve pişirilmişse, bütün kötü şartlara rağmen hiç bozulmadan zamana karşı koyabilmektedir (Zengin, 2004: 70).

2.3. Sümerlerde Dil ve Edebiyat

"Sümer dili hem dil bakımından hem de bütün Asya boyunca dağlık bölgelerde konuşulan dil olması bakımından önemlidir. Bu türden olup bugün hala yaşayan dil Türk dilidir" (Landsberger: 1943).

Muazzez İlmiye Çığ Sümerlerin nereden geldiklerinin belli olmadığını, dillerinin de ne ölmüş ne de yaşayan herhangi bir dile benzemediğini söylemektedir. Fakat son yapılan çalışmalara göre Sümerlerin Orta Asya'dan geldiği ve dillerinin Türk dil grubuna çok uyduğu tespit edilmiştir (Koç, 2020). Sümer dili eklemeli bir dildir. Sami ve Hint-Avrupa kökenli diller gibi Ural-Altay dil ailesine mensup diller gibi sözcük köküne eklenen eklerle dil bilgisel işleyiş sağlanmaktadır. Bu özellikleri ile Türkçeyle, Macarcayla ve bazı Kafkas dilleriyle büyük benzerlikler göstermektedir. Bunun yanında dilin sözdizimi kendine özgüdür (Eraltay,2007: 27). İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan Nippur kazısından çıkan tabletler arasında Asurbanipal kitaplığında bulunan sözlükler gramer metinleri, Sümer dilinin çözülmesinde büyük yarar sağlamıştır (Çığ, 2007: 23). Türk dili ile Sümerce arasında büyük bir yakınlık ortaya çıkmıştır (Şekil 34) hatta bazı kelimelerin zamanımıza kadar ulaştığı görülmüştür. Bilim insanları da artık Türk dilinin çok sağlam kolay kaybolmayan bir dil olduğunu kabul etmektedir bunlara göre Sümer dilinin Türk dili veya o dilin bir dalı olduğunu Türk dilinin de Profesör Osman Nedim Tuna'nın öne sürdüğü gibi 10.000 yıl önceye kadar gittiği korkusuzca söylenebilir (Çığ, 2007: 34).

Sumerce	*Türkçe*	*Açıklama*
Me	Men	Ben
Ze	Sen	Sen
Ene	O	O
Mara	Bana	Bana
Zara	Sana	Sana
Mage	Menki/Meniki	Benimki
Zage	Senki	Seninki
İkki	İki	İki
Eş	Üç	Üç
U	On	On
Uşu	Üç on	Otuz
Abba	Aba	Yaşlı
Adda	Ata	Baba
Ad ad	Ata atas	Büyükbaba

Şekil 34- Sümerce ve Türkçe benzer kelimelerden bazı örnekler (Çığ, 2007: 37).

1860'lı yıllardan sonra güney Mezopotamya'da yapılan arkeolojik kazılarda açığa çıkarılan ilk Sümerce tabletler uzun süre anlaşılamamıştır. Çünkü bulunan bu yeni tabletlerin o zamanlarda artık çözümlenmiş olan Akad Dilinde yazıldıklarına

inanılıyordu. Bu buluntular üzerine yapılan sonraki araştırmalar ortaya çıkardı ki; bunlar Sami Akadlardan daha eski bir kavme aitti ve bu kavim çivi yazısını icat eden Sümerlerden başkası değildi. Bu yeni tabletler ve yeni dil bütün dünyada o zaman büyük bir heyecan yaratmıştı. Uygarlık tarihine çok önemli bir katkı sağlayan bu toplumun, etnik ve kültürel devamının olup olmadığı çok merak ediliyordu. Geçtiğimiz yüzyılın ilk yarısına rastlayan bu gelişmeler, Türkiye'de de devletin o zamanki yetkililerini oldukça etkilemiş, bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından Ankara'da bir Fakültenin kurulması emredilmiş, bu yükseköğretim kurumunun özellikle Türk Kültürünün ve Anadolu topraklarının geçmişini araştırması hedeflenmiştir. Bu amaçla, yurt dışından uzmanlar getirtilerek, 1935'lerden sonra Sümeroloji, Hititoloji, Hungaroloji, Sinoloji gibi, Anadolu ve Türk Kültür Tarihi araştırmalarına yardımcı olacak bilim dalları kurulmuş ve yoğun çalışmalara girilmiştir. Yine de Batı üniversitelerine kıyasla Türk Üniversitelerindeki eskiçağ tarihi ve filolojisi araştırmalarının çok da uzun bir geçmişe sahip olmadığı söylenebilir (Albayrak, Erol, 2018: 156).

Sümerler, Irak topraklarını 1000 yıldan fazla bir zaman Sami Akadlarla paylaşmışlardır. İsa'dan 2000 yıl öncelerinde bile, kendileri ve dilleri artık ölmüş bulunduğu halde, Sümer dili Babil mekteplerinde İsa'nın doğumuna kadar okutulmuştur (Landsberger, 1943: 89).

Sümer edebi tabletlerinin en çok bulunduğu yer, zamanında bir Kültür Merkezi olan ve yüzyıllar boyunca varlığını koruyan Nippur şehri harabeleridir (Çığ,2007: 39). Genellikle edebi yapıt olarak tanımlanan yazılar iki kısma ayrılıyordu. Birinciler, günlük ihtiyaca göre yazılmış olanlar: kanunnameler, antlaşmalar ve tarihsel yazılar gibi metinler. İkinciler ise, insanların yaşamlarında tanık oldukları ve hayal güçleriyle yarattıkları olayları güzel bir anlatışla yazıya geçirip gelecek kuşaklara aktardıkları eserlerdir (Çığ, 2007: 42).

Sümerler doğa olaylarını, insanların hatta hayvanların yaşayışlarını, karakterlerini incelemişler, büyük bir tanrılar dünyası yaratmışlar. Sonuçlarını kendi felsefelerine, hayal güçlerine göre inceleyerek güzel bir üslup ve geniş bir fantezi ile yazıya dökmüşlerdir (Çığ, 2007: 42).

Yaklaşık 4000–5000 yıl önce Mezopotamya'da yaşamış olan Sümerler bıkmaz yorulmaz yazarlardı ve ellerine yazılı ne geçerse topluyorlardı; tarih kitapları, doktor reçeteleri (Şekil 35), aşk şiirleri, faturalar, öğrencilerin okul ödevleri ve hatta bilinen ilk mektup Sümer yazıtları arasında yer almaktadır. Bu mektup, kendisine para yollamazlarsa, okulunu bırakmakla tehdit ederek para koparmaya çalışan bir öğrencinin ailesine yazmış olduğu bir mektuptu. Elbette her türlü yazılı belgeyi derleyen Sümerler 'in bu yazıtlar için kataloglar hazırlamamış olmaları da düşünülemezdi. Bilinen en eski kaynakça M.Ö. 2000 yıllarında Sümerlerden kalmış bir kil tablet üzerinde yer alan altmış iki kitabın dökümüdür. Bu kitaplardan yirmi dört tanesi günümüze kadar gelmiş edebi yapıtlardır (Taylor, 2017; Akt. Alakuş, 2005: 144).

Şekil 35- Tıbbi reçete içeren kil tablet (Pennmüzesi, 2018).

Dünyanın bilinen en eski aşk şiiri olarak nitelendirilen bu tablet, güzellik ve aşktan söz eden en eski aşk şarkısı olarak da bilinir (Şekil-36). Kramer (2002a)'e göre, Bunun dünyevi, yalnızca "bir erkek ve genç kız" arasındaki aşkın şarkısı olmadığı çok geçmeden ortaya çıktı. Bir kral ve seçilmiş geliniyle ilgiliydi; kadim ayinlerin en kutsalı olan "kutsal evlilik" ayini sırasında söylenmek üzere yazıldığına kuşku yoktu. Sümer inancına göre toprağın bereketini ve dölyatağının verimli olmasını sağlamak amacıyla, senede bir kere aşk ve bereket tanrıçası Inanna yerine bir rahibe ile evlenmesi gereken

Sümer kralı Şusin için yazılan bu şiir, kral için seçilmiş neşeli gelin tarafından evlilik törenlerinin gerçekleştiği yeni yıl bayramını kutlama töreninde söylenmek üzere kaleme alınmıştır. Bulunduğu Yer: Nippur (Irak) Dili: Sümerce Tarihi: M.Ö. 18. yy. Malzemesi: Kil, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çivi Yazılı Belgeler Arşivi Koleksiyonu, Env.no: NI 2461

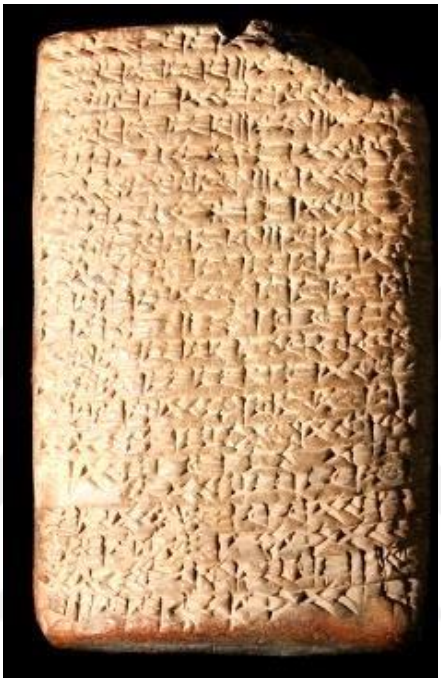

Şekil 36- En eski aşk şiirini içeren kil tablet (Rhm, 2023).

Kil tabletlere yazılmış olan yüzlerce edebi yapıt vardır. Uzunlukları, elli dizeden az olan ilahilerden bin dizeye yaklaşan mitlere kadar değişmektedir. Biçim ve içerik açısından, çağları göz önüne alındığında, sergiledikleri tip ve tür çeşitliliği hem şaşırtıcı hem de açıklayıcıdır. İbraniler Eski Ahit'lerini, Yunanlılar İlyada ve Odisseia'larını yazmadan bin yıl önce, Sümer'de mitler, destanlar, ilahiler ve ağıtlar ve sayısız atasözü, fabl ve deneme derlemesinden oluşan zengin ve olgun bir edebiyat bulunur. Bu kadim ve uzun zamandır unutulmuş edebiyatın yeniden ele alınıp restorasyonunun yapılmasının çağımız insanbilimlerine büyük katkı sağlayacağını söylemek hiç de gerçek dışı bir kehanet değildir (Kramer, 2002: 14).

2.4. Sümerlerde Kültür Sanat ve Mimari

Sümer kültüründe bugünkü sanatların hemen hepsini buluyoruz. Sümer inancına göre, daha insanlar yaratılmadan önce şehirleri tanrılar yapmış ve onları yönetmek,

korumak için birer baş tanrı görevlendirilmişlerdir. Sanatı da insanlara tanrılar öğretmiştir (Çığ, 2011:134). Sümer kil tabletlerinin ilk örneklerinde tahıl, koyun, dana gibi sembollerin yer alması, tabletlerin öncelikle insanlar arasında ticari ilişkilerde kullanıldığı tezini desteklemektedir. Bölgede önce Sümerler, Hurriler ardından Samiler daha sonra da Hititler, Mitanniler ve Asurların yaşadıkları, kazılarla ortaya çıkmıştır. Sümerler beraber yaşadıkları Samilerin dili Akatça'yı, Akatlıların da Sümerce'yi öğrenmeleri gerekiyordu. Bu yüzden her iki dili öğrenmek için kil tabletlerden sözlükler, gramer kitapları hazırlamışlardır. Böylece uygarlıklar arasındaki etkileşim, buradaki ekonomik ve kültürel yaşamı da olabildiğince zenginleştirmiştir (Yoleri, 2008: 12).

Heykeller ve kabartmalar; Sümer sanatının en etkileyici ürünlerindendir. Kireç taşı, diyorit ve mermerden yapılan Sümer heykellerinin temaları genellikle tanrılar, krallar, devlet adamları ve kentlerin önde gelen kişileridir. Sümer heykel ve kabartmalarında krallara tanrılardan daha fazla yer verildiği görülür. Günümüze kadar gelen heykellerin çoğu altın ve gümüş gibi madenlerden yapılmış olanlardır. Sümer heykellerinde ayakta duran ve hantal gövdeli figürler genellikle hareketsiz, ağır ve dinsel niteliktedir. Heykellerin üzerinde sağ omzu açıkta bırakan ve tek parçadan oluşan bir elbise bulunmaktadır. Eller ise ibadet pozisyonunda göğsün üstünde birleştirilmiştir. Vücut formları orantısızdır ve sanatçı kendisine göre önemli gördüğü yerleri (baş, omuzlar, kollar, eller) daha büyük olarak işlemiştir. İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan Kral Lugaldalu Heykeli (Şekil 37) ile Kral Gudea diyorit taşından yapılan bu eser M.Ö. 2120 yılına dayanmaktadır (Şekil 38). Heykel 46 cm yüksekliğinde, 22,50 cm derinliğinde ve 33 cm genişliğindedir. Güncel olarak Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir (www.bilgial.com, 2023). Yüksekliği 52,5 cm mermer, gözleri, zift deniz kabuğu ve lapis lazuli kullanılan İri Gözlü Sümer Heykeli (Şekil 39). Ebih-il saz, örgü bir koltukta otururken ve elleri bir saygı davranışıyla kavuşturulmuş olarak canlandırılmıştır. Sümer uygarlığının birçok özelliğini paylaşmaktadır ve bu özellikleri en iyi yansıtan eserlerdendir (Roaf, 1996: 70).

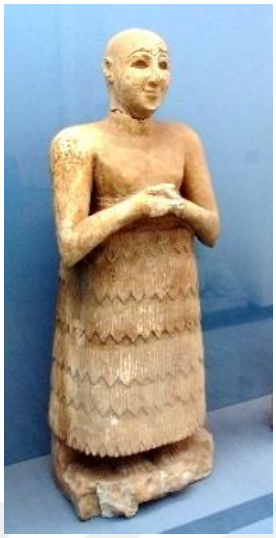

Şekil 37- Kral Lugaldalu heykeli (Wikipedia, 2023).

Şekil 38- Kral Gudea (Wikipedia, 2023).

Şekil 39- İri gözlü Sümer heykeli, M.Ö.2400 (Piccini, 2017).

Sümerlerde yöneticilerin ve diğer yurttaşların tapınaklara kendi heykellerini dikmesi yaygın bir uygulamaydı. Heykeller onları tanrıların karşısında sürekli dua eder durumda temsil etmekteydi (Şekil 40,41). Sümer sanatında son derece stilize heykeller bulunmaktadır. Taş heykellerin çoğunda göze çarpan iri gövdeli yuvarlak biçimler belki de bulabildikleri taşların yani büyük ırmak kayalarının biçiminden ileri gelmektedir (Roaf,1996: 90).

Şekil 40- Sümer heykelleri (Elte, 2017).

Şekil 41- Sümer heykelciği (Wikiwand, 2023).

Baş tanrıların yeryüzünde birer evleri olması düşünüldüğünden onlar için tanrı evi olarak nitelendirilen tapınaklar yapılmıştır. Bu tapınaklar dolayısıyla mimarlık Sümer sanatında hızlı bir gelişim göstermiştir. İlk çağlarda küçük bir oda olarak başlayan bu yapılar İ.Ö 3000 yıllarında yanlarındaki Ziggurat'larla görkemli binalar haline gelmiştir. İç süslemeleri ayrı birer sanat eseridir (Çığ, 2011: 134).

Batı kültürünün temeli, Yunanlılara, dini de Tevrat'a dayandırılıyordu. Fakat Sümerlerin kültürü ortaya çıkmaya başlayınca, Batı dünyasının daha sonra var olan kültürlere yaptıkları etkileri iki kaynaktan izleyebiliriz:

1. Arkeolojik buluntular

2. Yazılı belgeler

Bu etkiler, mimaride, sanatta, teknikte, sosyopolitik kurumlarda, bilimde, edebiyatta ve dinlerde görülmektedir. Kazılarda çıkarılan tapınakların, sarayların, hatta özel evlerin yapı tekniği ve stilli, daha sonraki milletlerin mimarisini etkilemiştir. Bundan en az 5 bin yıl önce Sümerlerin uyguladıkları kemer, kubbe sistemi, sütunlar, yuvarlak pencereler, mozaikler, duvar süsleri, kabartmalar, sunaklar, nişler Ortadoğu'da olduğu gibi, Yunan, Roma yoluyla Batı mimarisine girmiştir. Silindir mühürlerinde görülen, tapınakların duvarlarını süsleyen iki tarafında hayvan figürlü hayat ağacı, birbirleriyle kavga eden mitolojik hayvanlar, arslan başlı kartal, uzun boyunları birbirine geçmiş hayvan figürleri; İspanya, Fransa, İsviçre ve Orta Almanya'daki orta çağ kiliselerinde çeşitli süslemeler halinde görülmektedir (Çığ, 2005: 9-10).

Çok az bulunan inşaat kerestesinin yerine, geniş ve bol bataklık sazlıklarını kesip kurutmuşlar, bunları demetler halinde bağlayarak ya da hasır biçiminde örerek, çamur sıvasının yardımıyla kulübeler ve hayvan barınakları yapmışlardı. Sümerler daha sonra, her yerde bol bol bulunan ırmak kilini şekillendirmek ve fırında pişirmek için tuğla kalıbını icat etti ve böylece inşaat malzemesi sorunları kalmadı. Çömlekçi çarkı, araba tekerleği, saban, yelkenli tekne, yapı kemeri, tonoz, kubbe, bakır ve tunç dökümü, perçinleme, lehimleme, taş heykelciliği, oymacılık ve kakmacılık gibi yararlı araçlar, beceriler ve teknikler geliştirdiler. Kil üzerine yazma sistemi buldular; bu yazı ödünç alınarak iki bin yılı aşkın bir süre boyunca Yakındoğu'nun her yerinde kullanıldı. Bizim

Batı Asya tarihinin ilk dönemlerine ilişkin bilgilerimizin hemen hemen tümü, Sümerler tarafından geliştirilen çiviyazısıyla yazılmış ve son yüzyirmibeş yılda arkeologlar tarafından kazılarla çıkarılmış binlerce kil belgeden gelmektedir (Kramer, 2002a: 14).

Yapılarda kullanılan tuğla ve kerpiç evlere kadar getirilen su yolları, tuvalet, lağım teşkilatı Sümerlerde başlamıştır (Şekil 42). Sümer'in özellikle Lagaş Kralı Gudea zamanına kadar ulaşan plastik sanatını, ünlü heykeltraş "Henry Moor" dünyanın büyük plastik sanatlar olarak tanımlanan erken-Yunan, Etrüsk, eski Meksika, Mısır'ın 4.-12. sülaleleri zamanı, Roma, Gotik sanat ile aynı düzeyde tutmakta ve onlardaki canlılık ve ifade tarzı ile sanat özelliklerini uzun uzun açıklamaktadır (Çığ, 2005, 10).

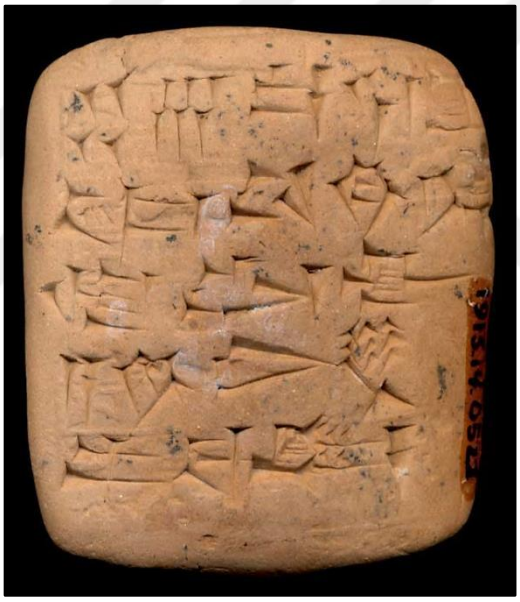

Şekil 42- Kanal yatağı yapmayı ve tarla kazmayı içeren Sümer kil tableti (Illinois Üniversitesi, 2023).

Kanallar açarak bataklıkların kurutulması, tarımın sulanması, ulaşımın sağlanması, suların önüne set konarak bir tur baraj uygulaması, yolcuların her turlu rahat bulacağı han veya motellerin yapılması, yine Sümerlerde başlamıştır. Bugün uygarlığımızın temeli olan tekerlek, bundan en az 5 bin yıl önceye ait Ur kral mezarlarında gömülmüş arabalarda ve birçok kabartmada görülmektedir (Şekil 43). Bu mezarlarda bulunan altın, gümüş, fildişi eserlerin türü ve işçiliği zamanımıza kadar ulaşmıştır. Sularda taşımacılık yapılan tekneler ve yelkenliler yine onların buluşudur (Çığ, 2005, 10).

Şekil 43- M.Ö. 2500'de Sümerlerin dört tekerlekli savaş arabası (Tufan ,2020).

İlk tekerleğin Mezopotamya'da M.Ö. 5000'lerde bulunduğu düşünülüyor. Ancak o dönemde tekerleğin seramik kap yapmak için seramikçi çarkı olarak kullanıldığı kabul ediliyor. Taşımacılık amacıyla tekerlek ilk kez, Sümerlerin M.Ö. 3000'de geliştirdiği kağnıda kullanıldı. Sümerler iki tekerlekli savaş arabasını M.Ö.2800'de geliştirdi. İlk kağnı ve arabalar, sığır veya merkeple çekilirdi. Dört tekerlekli arabalar M.Ö.2500'de yapıldı. O dönemde tekerlekler, kağnı tekerleği gibi düz keresteden yapılırdı (Akbulut, 2017).

Sümerler kerpiçten, kalın surlarla çevirdikleri şehirlerin içinde tanrılar için tapınaklar, krallar için saraylar ve konutlar yapmıştır. Nehir taşmalarına karşı yapılmış yüksek setler üzerinde yer alan tapınak ve saraylar dikdörtgen avlunun etrafına dizilmiş çeşitli oda ve koridorlardan oluşmaktadır. Saraylarda; yönetim birimleri, odalar, özel bölümler, depolar dikdörtgen bir avlu çevresinde sıralanmıştır. Sümer mimarisinin en önemli yapı türü ziggurat (kule tapınak) denilen tapınaklardır (Şekil 44). Çoğunlukla kerpiçten yapılan zigguratlar üst üste yerleştirilmiş, gittikçe küçülen taraçalardan oluşan ve yukarı doğru yükselen bir mimariye sahiptir. Zigguratlarda katlar birbirine merdiven veya rampalarla bağlanmıştır. En üst katta ise kutsal eşyaların konulduğu ve tanrılara sunulan kurbanların kesimi için yapılmış masaya benzeyen sunağın bulunduğu bir oda yer almaktadır. Sümerler astronomi ile de yakından ilgilenmiş oldukları için zigguratlar dinsel amaçların dışında, gözlemevi olarak da kullanılmıştır. Sümer zigguratlarının en

güzel örneklerinden birisi bugün Irak'ın Nasiriyah (Ur) kenti yakın-larında bulunan ve Ay tanrısı Nanna'nın adına M.Ö. 2000'lerde yapılan büyük Ur (Nanna) Zigguratı'dır. Zaman içinde büyük oranda tahrip olan tapınak M.Ö. 6. yüzyılda, Babilliler tarafından restore edilmiştir (bilgial, 2023).

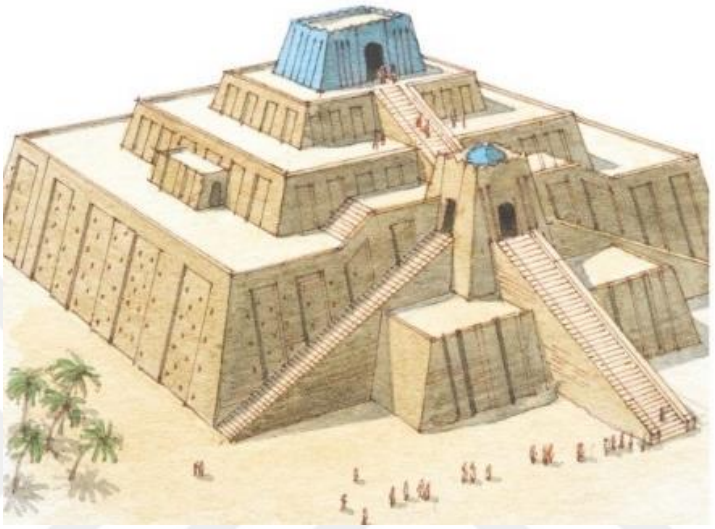

Şekil 44- Sümer mimarisinin en önemli yapı türü ziggurat (Dur, 2023).

Sümerler, icat ettikleri yazı ile dünya tarihine olduğu gibi kendi tarihlerine, dolayısıyla medeniyetlerine de ışık tutmakta, sosyal, siyasal, askeri ve yönetim anlayışlarının nasıl olduğu yazılı belgeler üzerinden takip edilebilmektedir. Doğal olarak her alandaki ilk yazılı metinlere Sümerlerde rastlanmaktadır. Yazının bulunuşu Sümerlerde pek çok yeniliğin kapısını açmış, özellikle mesleki yapılanmada hız kazanılmasını sağlamıştır. Başta zirai faaliyetler olmak üzere çok sayıda meslek grubunun varlığı dikkat çekmekte, altın gümüş işçiliği, kâtiplik, arşivcilik ve heykeltıraşlık gibi sanata ve bilgiye dayalı meslek alanları olduğu görülmektedir. Yazıyla başlayan ilkler tarihinin, Sümerleri pek çok alanda ilk sıraya taşıdığı görülmektedir. Oldukça yüksek bir kültür ve medeniyet seviyesini yakaladıkları anlaşılan Sümerlerin, dünya tarihini ve medeniyetlerini derinden etkilediği açıktır (Durmuş, 2018, s. 181).

Seramik sanatında kil tabletlerin yeri önemlidir ve çeşitli sır reçeteleri hakkında bilgiler içeren kil tabletler mevcuttur (Şekil 45). M.Ö. 17. yüzyıla ait Kuzey Irak'ta

bulunmuş olan bir kil tablette bakır ve kurşun içerikli sır reçetelerinin yer aldığı görülmüş, aynı zamanda bu sırlarının yüzeylere nasıl uygulanacağına ilişkin bilgilere de yine bu kil tablet sayesinde ulaşılmıştır (Camusso, Okur'dan akt. Çalışkan Güneş, 2020: 1367).

Şekil 45- Kil tablet bakırlı, kurşunlu sırların yapılışı ve uygulanışını içermektedir. M.Ö.1600, 8,5 x 5,2 cm, British Müzesi, Londra (Yoleri, 2008: 13).

2.5. Sümerlerde Toplumsal Yapı

Toplum hiyerarşikti ve farklı sosyal gruplara bölünmüştü. Kral en güçlü adamdı. Arkasında rahipler, askeri liderler ve bazı yetkililer duruyordu. Üçüncü seviyede tüccarlar ve memurlar bulunuyordu, ardından köylüler ve zanaatkarlar geliyordu. Sonuncusu, sayıca çok olmasa da eski savaş esirleri olan kölelerdi. Her şehir bir tapınağın etrafında inşa edildi ve Patesia olarak bilinen bir baş rahip tarafından yönetildi. Aynı medeniyete ait olmalarına rağmen onu oluşturan şehirler arasında birçok savaşlar olmuştur (Gomez, 2015).

Sümeroloji profesörü Landsberger de Sümerleri, Mezopotamya toplumları içinde ayrıcalıklı bir yere koymaktadır. Çünkü 4000 yıldan bu yana hem diğer medeniyetler üzerinde bıraktıkları etki hem de günümüze ulaşan yansımalarına bakarak, Sümerlerin yaşadıkları Dönemin en yüksek kültür ve medeniyetine sahip oldukları görülmektedir. Landsberger, bu üstünlüğün başlıca nedenlerini, Sümerlerin memur

devleti anlayışına ve bu alanda çok iyi teşkilatlanmış olmalarına, çok sayıdaki tanrılarını ortak bir sistem içinde başarıyla konuşlandırmış olmalarına, zaman içinde son derece derin ve incelikli bir konuma taşıdıkları edebiyat becerilerine dayandırmaktadır. Ayrıca, Sümer medeniyetinin ortadan kalkmasının Sümer tarihinin sonu olmadığını vurgulayan Landsberger, özellikle Babil ve diğer kültürler üzerinde yarattığı etkinin uzunluğu ölçüsünde Sümer tarihinin devam ettiğini ifade etmektedir (Landsberger & Çev: Tosun, 1943, s. 695-696).

Bilinen en eski uygarlık olan Sümerler, bu anlamda diğer uygarlıkların öğretmeni sayılmaktadır. Ticari ve tarımsal faaliyetler, para yerine kullanılan ilk senetler, organize meslek grupları ve imalatçılık, atların arabaları çekmesi fikri, okul, kütüphane gibi toplumsal kurumların ortaya çıkması, çeşitli gereçlerin ve mobilyaların imalat ve kullanımı ve hepsinden önemli olarak çivi yazısını bulunması, Sümerleri uygarlık meselesinin ilk öğretmeni konumuna getirmektedir. Toprak ve taş işlemeciliğinde kaydettikleri gelişme ve ortaya çıkardıkları sanat eserleri ise estetik zevklerdeki gelişimleri kadar düşünsel iletişim yeteneklerinin de gelişmişliğini ortaya koymaktadır. Bunun neticesinde de düşünsel iletişimin toplumda kavramları, kuramları, devam eden süreçte kuralları meydana getirdiği, tıp, astronomi ve matematik gibi ispata dayalı bilimlerin kapılarının da bu süreçle aralandığı anlaşılmaktadır. Sümer toplumundaki düşünce sisteminin genel itibariyle evrensel sistemler ve insan topluluğunun örgütlenmesi üzerine inşa edildiği görülmektedir (Bilhan, 1984: 305).

Herhangi bir doğal sınırı bulunmayan Mezopotamya'da çevreden alınan yoğun göçler ve ticaretin merkezinde bulunması nedeniyle, etkileşimin de oldukça yoğun olduğu bilinmektedir. Tarım alanında ve ticarette yaşanan gelişmelerle yerleşik hayatın başladığı bölgede daha önceleri yalnızca mezra ya da küçük köy olarak adlandırılan yerlerin kasabalara, kısa süreler içinde de şehirlere dönüştüğü görülmektedir. Yolların, tapınakların, su kanallarının, atölyelerin ve benzer yapıların çoğalmasıyla örgütlü hale gelmeye başlayan toplumda kast sistemini hatırlatır tarzda bir sınıflaşmanın başladığı da söylenebilmektedir. Söz gelimi, çivi yazısına hâkim olan, okuyup yazabilen tapınak rahiplerinin, saray görevlilerinin ya da memurlarının, okullarda ders veren

öğretmenlerin diğer meslek gruplarındakilerden farklı mahalle ya da bölgelerde oturdukları, mesleğe göre bir sınıflaşma oluştuğu dikkat çekmektedir (Çığ, 1993, s. 14).

Toplum soylular, sıradan vatandaşlar, yanaşmalar ve kölelerden oluşmaktaydı. Halkın çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşan çiftçilerdi. Ayrıca yazıcılar, gemiciler, balıkçılar, mimarlar, duvarcılar, marangozlar ve çömlekçiler de kent yaşamının vazgeçilmez unsurlarıydı. Her kentte zengin tüccarlar ve güçlü aileler de vardı. Tapınak, sosyal yaşam merkeziydi (Mendires, 2010: 10).

Sümer halkı teknolojik icatlar için alışılmadık bir yeteneğe sahipti. Daha ilk yerleşenler bile sulama fikrini akıl etmiş, bu da Dicle ve Fırat ırmaklarının zengin alüvyon taşkınlarını toparlayıp kanallara akıtmalarını ve tarlalarıyla bahçelerini sulayarak verimli hale getirmelerini sağlamıştı. Maden ve taş kıtlığına karşı bir çare olarak, hemen hemen hiç tükenmeyen ırmak kilini ve çamurunu orak, çömlek, levha ve kavanoz haline getirerek fırınlamasını öğrenmişlerdi (Kramer, 2002: 13).

Sümerler, devlet olarak nitelenebilecek örgütsel yapının dünyadaki ilk örneğini teşkil etmektedirler. Kuzeyden bu bölgeye geldikleri tahmin edilen Sümerlerin, doğu ve batı kültürleri arasında aracılık etmelerinin ötesinde bu etkileşimden doğan melez kültürleriyle çok yönlü, çok zengin ve daha özgün bir kültür oluşturdukları, siyasi idare ve yönetim teşkilatlarının ilk örneğini meydana getirerek, devlet olma kavramını uygarlık tarihine kazandırdıkları görülmektedir. Sümer kent devletleri, devlet kurumunun tarihteki ilk örneklerini oluşturmakta, ancak, parçalı yapıdaki kent-devlet modeli, bölgedeki siyasal istikrar ve barış ortamının sıklıkla sekteye uğramasına neden olmaktadır (Ateş ve Ünal, 2004: 25-26).

Her bir devletçiğin merkezinde tapınakları bulunmaktaydı. Tapınak inandıkları tanrı veya tanrıça için inşa edilmiş görkemli yapılar olarak göze çarpmaktadır. Devletçiğin yönetimi kentteki en büyük din adamı ya da prens tarafından sağlanmaktaydı. Kral ülkesini dini kurallar çerçevesinde yönetmektedir. Sümerlerin önemli kent devletleri arasında Eridu, Kiş, Lagaş, Nippur, Uruk ve Ur sayılabilir. Bu kent devletleri geliştikçe birbirleri üzerinde egemenlik kurmaya çalışmışlardır (Eraltay, 2007: 6).

İnsanlığın iktisadi tarihi incelendiğinde toplumların gelişiminde iki devrimden bahsedilir. Bunlardan ilki, yaklaşık M.Ö. 8. binyılda gerçekleşen tarım devrimi, diğeri ise M.S. 2. binyılda gerçekleşen sanayi devrimidir. Sözü edilen ilk devrim, tarımın keşfedilmesi ile başlayan devrimdir. Bu görüşe göre avcı-toplayıcı olarak yaşamını sürdüren ilk insanlar, artan nüfus ve dolayısıyla artan besin ihtiyacını karşılamak için arayışa girmişler ve bunun sonucunda toprağı işlemeyi keşfederek hayvanları evcilleştirmişlerdir. Tarımdan geçimini sağlayan insanlar beslenmek için daha fazla yiyecek üreterek doğal çevreden daha fazla yararlanmaya başlamışlar ve bu konudaki tecrübelerini diğer insanlara aktararak göçebe yaşamı terk etmeye başlamışlardır. Bunun sonucu olarak basit köy yerleşimleri oluşturmuşlardır (Taş ve Günay, 2015: 142). Bu bağlamda, ilk tarımcı topluluklar M.Ö. 9.000-M.Ö. 7.000 yılları arasında Mezopotamya'nın kuzeyindeki dağlık bölgelerde ortaya çıkmıştır. Dicle ve Fırat'ın sel yatağı olan Mezopotamya'nın güneyinde ise yerleşme ve tarım, ilk olarak M.Ö. 5000'lerde gerçekleşmişti (Şeker ve Şeker, 2019).

2.6. Sümerlerde Din ve Mitoloji

Sümer tanrıları, insan şeklinde tasavvur edilmiş ve ölüm dışındaki diğer insani vasıflar kendi inançları çerçevesinde bu tanrılara yüklenmiştir. Sümer metinlerinde bu tanrıların yeme, içme, evlenme, çoluk çocuk sahibi olma, hastalanma, yaralanma, savaşma, kızma, öfkelenme, kıskanma, nefret etme gibi insanın temel doğasında bulunan özellik, ihtiyaç ve duyguların bulunduğu görülür. Ayrıca sahip oldukları olağanüstü güçlerin de belli birtakım kanunlara ve yasalara tabi oldukları anlaşılır. Aynı zamanda her istediklerine ulaşamadıklarını, bazen amaçları uğrunda çeşitli planlar kurup hile ve kurnazlık diyebileceğimiz birtakım davranışların içerisine girebildikleri görülmektedir (Altuncu, 2014: 120).

Sümer dini, önceleri tanrısız bir dindi. İnsanlar öncelikle büyük tabiat güçlerine taparlardı. Büyük tabiat güçleri pasifti, yaratıcı güçten yoksundu. Bu tabiat güçlerine sonradan Tanrısallık biçilmiştir. İnsan aklı soyuttan somuta doğru gelişmiştir ve soyut şeyleri antik çağların insanları somutlaştırmak istemiştir. Bu somutlaştırmadan evvel, Tanrı kavramı yaratıcı olmaktan ziyade soyut olarak 'enerjiyle' ifade ediliyordu. Örneğin Tammuz, bereket tanrısı olmadan önce ağacın ve bitkinin içindeki enerjiydi.

Bu somutlaştırma sürecinde Sümerler, o dönem en ileri oldukları astronomiden yararlanmıştır. İnşa ettikleri devasa Zigguratlar ile gökyüzünü gözlemektelerdi. Soyut ilahlarını, gökyüzünde keşfetmeye başladıkları cisimlerle özdeşleştirerek somutlaştırdılar (Çığ, 1999).

Sümer dini çoktanrılı bir dindi. Dünyada, evrende, doğada görülen, hissedilen her nesnenin bir Tanrısı vardı. Tanrılar insan görünümünde, fakat insanüstü güçleri olan ölümsüz varlıklardı, insanlar gibi, onların da çocukları ve eşlerinden oluşan aileleri bulunuyordu. Bu aileler kral gibi bir Baş tanrı altında toplanmışlardı. Tanrılar da insanlar gibi sever, üzülür, kızar, kıskanır, kavga eder, kötülük yapar, hastalanır, hatta yaralanabilirlerdi. Yer, Gök, Hava, Su Tanrıları yaratıcı, diğerleri yönetici ve koruyucu Tanrılardı. Her şehrin bir koruyucu Tanrısı vardı. O Tanrı, şehrinin iyi yaşam sürmesinden sorumlu idi. Onun gücü, şehrinin iyi veya fena olduğuna göre değişirdi. Bunlara aynı zamanda diğer şehirlerde de tapılırdı. Bu şehir Tanrıları, evrenin yönetimini aralarında bölüşmüşlerdi. Tanrılara ait listelerde 1500 kadar Tanrı adı bulunması, Sümerlerin ne kadar çok Tanrı yarattığını göstermektedir. Tanrıları insan şeklinde algılamalar, Tanrıları şehirlerin dışında evren ve doğa Tanrısı olarak geliştirmeleri ve onları uyumlu bir sistem içine almaları, Sümerlerin önemli ruhsal başarıları olarak kabul edilmektedir. Tanrılar yalnız evrene değil, insanların yaşamına da girerler. Örneğin, yorulmak bilmeden gezen Güneş Tanrısı Utu, her şeyi görür, adaleti korur, insanlara yardım eder, ciğer falı bakanların piridir. Bilgelik ve Su Tanrısı Enki, insanların ve sihirbazların koruyucusudur. Venüs yıldızını simgeleyen Tanrıça İnanna, âşıkların ve savaşçıların koruyucusudur. Sümer'de Tanrılar istediklerini yapar; onlar, insanlara ne istediklerini bildirmezdi. Ancak insanlar onlara, kendilerinden istenileni sorarak öğrenebilirdi. Bu, kurban edilen hayvanların karaciğerlerindeki işaretlere göre anlaşılırdı. Bu işaretlerin ne olduğu, neyi anlattığı, bu hususta yazılmış kataloglarda bulunur; rahipler ona göre onları yorumlardı. Ayrıca rüya ile de Tanrı istediğini bildirirdi. Tanrının yapılacak bir işi uygun görüp görmediğini anlamak isteyen; mabede gider, kurban keser, dua eder ve uykuya yatardı. Gördüğü rüyanın olumlu veya olumsuz olduğunu da ancak rahip yorumlardı. Sümerler, bu Tanrılar dünyası üzerine pek çok efsane geliştirmişler; şiirler yazmış, ilahiler bestelemiş, törenler düzenlemiş ve bütün bunları yazıya geçirerek zamanımıza kadar ulaşmasını

sağlamışlardır. Onların kurdukları çoktanrılı din, yavaş yavaş tek tanrıya dönüşerek, bugünkü dinlerin temelini oluşturmuştur. Fakat bu arada diğer Tanrılar da tamamıyla yok olmayarak bu dinlerde melekler, şeytanlar, cinler olarak varlıklarını korumuşlardır (Çığ, 2005, 13-14).

Şüphesiz ki bu kadar çok tanrısı olan bir dinde, bütün tanrılar aynı ve eşit seviyede ve benzer özelliklerde değildi. Tasavvur edilen nesne ne kadar önemliyse o nesnenin tanrısı da bir o kadar üstün vasıflara sahipti. Mesela güneş tanrısı Utu ile yapılardan ve mimariden sorumlu olan tanrı Nindub'un aynı kategoride değerlendirilmesi imkânsızdır (Altuncu, 2014: 121).

Akadlar ve Babilliler aynı tanrılara taptıkları için Sümerlerin dini Mezopotamya uygarlıklarının geri kalan inançlarına ilham kaynağı olmuştur. Ayrıca İncil'in Eski Ahit'in bazı pasajları insanlığın kökeninin söylendiği Sümer'de geçtiğinden, bazı mitler günümüzün dinlerine ilham kaynağı olmuştur. İnsan biçiminde temsil ettikleri çok sayıda tanrıya inandıkları için dinleri çok tanrılı ve antropomorfiktir (Şekil 46). Ayrıca her şehirde farklı tanrıları vardı. Bu insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yarattıklarına inanılıyordu, bu nedenle yeni şehirlerin oluşumu da dahil olmak üzere her şey ilahi iradeye bağlı olduğu için günlük yaşamda ibadet önemliydi. Sümer dininin ayrılmaz bir parçası kozmolojiydi. Dünyanın bir kubbe içine alınmış düz bir disk olduğunu düşünüyorlardı. Ayrıca, öldükten sonra, sonsuza dek bir hayalet veya parçacık olunduğu düşünülürdü (Gomez, 2005).

Şekil 46- İştar, aşk ve bereket tanrıçası (Öztürk, 2018).

Sümerler, yazıyı bulmalarından itibaren basit bir alacak-verecek meselesinden evren ve kozmolojiye kadar bütün konularda yazılı tabletler bırakmışlardır. Yapılan kazılarda Sümer dini ile ilgili gün yüzüne çıkartılan tabletler, mitolojik hikâye ve efsanelerden oluşmuş gibi görünse de dönemin dini inanç ve yapısını betimlemektedir (Çığ, 1993).

Sümerlerdeki tanrılar şu şekildedir;

An (Anu): (İlk tanrı, baş tanrı ve gök tanrısıdır), (Şekil 47) An kelimesi gökyüzü manasına gelmektedir. Sümer kaynaklarında An olarak isimlendirilen bu tanrıya, Akadlar Anu demektedir. Tabletlerde tanrıları belirtmek için kullanılan sembol veya harfin önüne bir yıldız✳ işareti konmaktadır, bu yıldız işareti dingir kelimesiyle ifade edilerek, kullanılan kelimenin tanrıyı kastettiği vurgulanmaktadır. Bu yıldızın yalnız başına bulunduğu anlardaki özel manası ise "An"dır. Sümerlerde An, ilk hareketin oluşmasını sağlayan tanrı olarak kabul edilmiştir. Sümer tabletlerine baktığımız zaman ilk dönemde en önemli konuma sahip olan tanrının An olduğu görülür. Tanrıların babası

ismiyle vasıflandırılan An hiçbir tanrıda bulunmayan özelliklere ve güce sahiptir. Ayrıca O, diğer tanrıların aksine soyut özellikler taşımaktadır. Tanrılar panteonunda çok önemli yerlere sahip olan Enlil, Enki ve İnanna "An"ın çocuklarıdır. Teolog ve rahiplerin belirttiği gökyüzü teorisinde An, gökyüzünün en üst katında düşünülmüştür (Altuncu, 2014: 125).

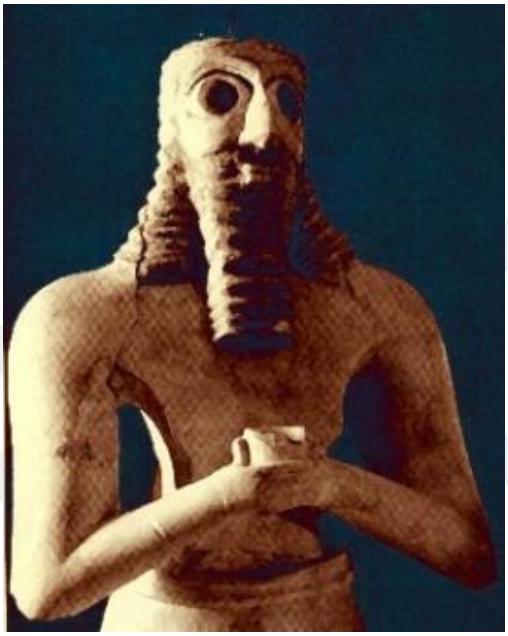

Şekil 47- Anu, ilk tanrı (Tarihiolaylar, 2023).

Ki (Ninhursag): Sümer mitolojisinde yeryüzünün tanrıçası ve aynı zamanda gök tanrısı Anu' nun eşidir (Şekil 48). Bazı efsanelere göre "Ki" ve "Anu" erkek ve kız kardeşlerdir ve cennetin ve yeryüzünün daha önceki şahısları Anşar ve Kişar'ın çocuklarıdır. Bazı uzmanlar Ki'nin bir tanrı olarak kabul edilip edilmediğini sorgulamaktadır çünkü "Ki" ile ilgili herhangi bir kült kanıt mevcut değil ve ismi yalnızca sınırlı sayıda Sümer eserinde görünmektedir. Samuel Noah Kramer, Ki'yi Sümer ana tanrıçası Ninhursag olarak tanımlar ve aslen aynı figür olduğunu iddia etmektedir (Wikipedia,2019).

Şekil 48- Ki Ninhursag, yeryüzünün tanrıçası ve Anu'nın eşidir (Mesopotamiangods, 2023).

Enki (Ea): Sümerlerde "suların tanrısı" olarak tapınılan Enki, Akad dilinde Ea olarak geçmektedir (Şekil 49). Bilgelik, deniz ve ırmak tanrısı olarak tapınılan Enki'nin tapınıldığı yere "deniz evi" anlamına gelen Apsu denilmektedir. Enki'nin en önemli özelliği tanrılar arasında en çok bilgiye ve akla sahip olmasıdır. O, kendi meselelerini ancak akıllılıkla ve kurnazlıkla halletmektedir. Bu yüzden kendisine kurnaz tanrı Enki şekliyle hitap edilmiştir. Sümerler ona bilgelik, deniz ve ırmak tanrısı gibi vasıflar yüklemiş ve buna göre inanışlarını şekillendirmişlerdir. Enki, Sümerlerde yaratıcı tanrılardan biri olarak geçmektedir ve ana tanrıçayla birlikte evrenin büyük bir bölümüne biçim verdiği anlatılmaktadır. Enki, genellikle bir balığın kuyruğuna sahip, keçi ya da yarı insan yarı balık şeklinde tasvir edilmektedir (Mitoloji, 2020).

Enil: Mezopotamya tanrılar panteonunun en önemli tanrılarından biri olan Enlil, Sümerlerde hava/rüzgar tanrısı olarak geçmektedir. Akad mitolojisinde ise Ellil olarak bilinir. Gök tanrısı "An" ile yer tanrı "Ki"nin oğludur. Mezopotamya'da Nippur'un merkez tanrısı olarak o bölgede tapınılan en büyük tanrı olmuştur. Tanrılar arasında "rüzgarların efendisi" olarak tanımlanan Enlil'in eşi Ninlil'dir. Çocuklarının adları ise;

İnanna, Adad (İşkur), Nanna-suen (Nannasin), Nergal, Ninurta (Ningirsu), Pabilsag, Nusku, Utu (Şamaş), Uraş, Zababa, Ennugi' dir (Mitoloji, 2020).

Şekil 49- Enki suların tanrısı (Wikipedia, 2022).

Nanna-Sin (Sin): Ay tanrısı olarak tapınılan Nanna-Sin, Enlil ile Ninlil'in oğludur. Yer ve göğü birbirinden ayıran Enlil'in, gece karanlıkta kaldığı için ay tanrısına yaşam verdiği anlatılmaktadır. Nanna'nın karısı tanrıça Ningal ve çocukları da güneş tanrısı Utu ile tanrıça İnanna (İştar)'dır. Sin genellikle mavi sakallı yaşlı bir adam olarak tasvir edilir ve "Cennetin Parlayan Gemisi" olarak adlandırılır. Nanna-Sin, ışığıyla kötülüklerini ortaya çıkardığı için kötülerin düşmanıdır (Mitoloji, 2020).

Utu (Şamaş): Sümer güneş tanrısı olan Utu'unu Akad dilindeki adı Şamaş'tır (Şekil 81). Adaletin, hukuk ve kanunların, yeryüzünde ve tanrılar alemindeki düzen ve intizamın tanrısıdır. Sümer mitolojisinde Utu, ay tanrısı Nanna'nın oğlu ve İnanna'nın ikiz kardeşidir. Utu, eşi Şerida (Aya)'dan Kittü (adalet) ve Mişaru (yasa ve doğruluk) adlarında iki çocuk sahibi olur. Utu'nun önceden tespit edilen yolu olduğu ve bu yolu tamamlayıp gece için "Yeraltı Dünyası"na gittiği düşünülmüştür (Mitoloji, 2020).

İnanna (İştar): Sümerlerin İnanna şeklinde isimlendirdikleri bu tanrıçaya Akad dilinde İştar adı verilmiştir. Çivi yazılı tabletlerde, gökyüzü tanrısı An'ın, Enlil'in veya

ay tanrısı Nanna-Sin'in kızı olduğu yazılıdır. Güneş tanrısı Utu ve yer altı dünyasının kraliçesi, İnanna'nın kardeşleridir.

İnanna, Sümer toplumunda her dönemde dikkat çeken bir tanrıça olmuştur (Şekil 50). Yahudilerde Astarte, Yunanda Afrodit, Romada Venüs gibi isimlerle özdeşleşen efsanelerin kökeninde aslında İnanna vardır. Venüs yıldızını simgeleyen inanna güzelliğin, çekiciliğin, şefkatin, hırsın, kavganın, önderliğin, kurnazlığın, bereketin ve çoğalmanın simgesi haline gelen bir tanrıça olarak düşünülmüştür. Sümer tabletlerindeki anlatılarda İnanna, tanrıların en üstünü olan Enlil'e istediklerini yaptırtabilmiş, Sümerlerin kurnaz tanrısı Enki'yi ise kandırabilmiştir (Altuncu, 2014: 132).

Şekil 50- Adda mührü, (soldan sağa) Inanna, Utu, Enki ve İsimud'u gösteren eski bir Akad silindir mührü (Okuryazarım, 2020).

Sümerlerin mitolojik ilahları ve dini ritüelleri Yunan ve Roma mitolojisini de etkileyerek günümüze dek ulaşmaktadır. Bununla beraber günümüz toplumlarında devam eden birçok ritüel ve gelenekte Sümerlerin izi bulunmaktadır: Her sene baharın gelişini müjdeleyen Nevruz Bayramı'nın kökeni Sümerlere dayanmaktadır. Sümer mitolojisine göre Sümer Güneş Tanrısı Tammuz ile Bereket ve Ay Tanrıçası İnanna, inanışa göre soğuk geçen kışın ardından baharın gelişiyle beraber her sene 21 Mart

tarihinde evlenirdi. Bu tarih aynı zamanda gece-gündüz süresinin eşitliği anlamına gelmekteydi. Bu kutsal evlilik aynı zamanda gecenin gündüze kavuşmasıydı. Güneş'in dünya üzerindeki konumu Sümerlerin dikkatini önemli ölçüde çekmekteydi. İnanışa göre her sene 21 Aralık'ta Tammuz ölür ve 3 gün sonra gündüzlerin uzamaya başlamasıyla yeniden dirilirdi. Bu diriliş tıpkı Hristiyanların Mesih İsa'nın doğumunu kutladıkları gibi 25 Aralık'ta kutlanır ve ağaçlar süslenirdi. Noel Ağacının süslenişi, bir Sümer geleneği idi. Dikkat çeken bir diğer nokta ise Sümer inancında da Domuz yemenin yasak olmasıydı. İnanışa göre tanrı Adonis, vahşi domuzlar tarafından katledilir ve bunun üzerine tüm domuzlar günahkar ilan edilir. Günümüzde mezarlıklara selvi ağaçlarının dikilmesi yine bir Sümer ritüelidir. İnanışa göre selvi ağacının ebedi hayatı simgelemesi ve tanrıların ölümsüzlüğünü betimlemesi, bu ağacın Sümer tapınaklarının vazgeçilmezi haline gelmesini sağlamıştır. Ağaçtaki süsler, her türden meyveyi ve bereketi simgeler; ağacın kendisi ise Tammuz' dur (Cengiz, 2018).

2.7. Sümerlerde Ekonomi ve Matematik

Neolitik Çağ'da tarım ve evcil hayvanların ortaya çıkışı sonrasında Bereketli Hilal'de antik kentlerin kurulması, çeşitli malların sayısal olarak kayıt altına alınmasına ilişkin niceliksel bir sistemi gerekli kılmıştır. Antik insanlar tarafından bu malların belli bir bölgedeki varlığı, mülkiyetleri ve transferlerinin yanı sıra bu mallara bağlı borç, alacak veya el değiştirme iddialarının tamamının açıklanması ve kaydedilmesi gerekmektedir. Fakat soyut anlamda ne hesaplamanın ne de yazının mevcut olmadığı bir zaman diliminde böyle bir hesap verebilirlik sisteminin var olma olasılığı pek yoktur (Mattessich, 1994:6-7). Son dönem arkeolojik keşifler, yazının icadından yaklaşık 5000 yıl önce kullanılmaya başlanan bir hesaplama ve kayıt sisteminin, dolayısıyla da bir hesap verilebilirlik sisteminin token (calculi – hesap taşı) adı verilen küçük kil simgeler vasıtasıyla var olduğunu ortaya koymuştur (Şeker ve Şeker, 2019: 93). Token'lar, kilden yapılan, pişirilerek sertleştirilen, boyutları genellikle 1-4 cm arasında değişen, farklı geometrik şekillerde üretilerek her biri farklı bir mala karşılık gelen ve ticareti yapılan malların türü ve ölçüsü hakkında bilgi veren objelerdir (Hırçın, 1995:2-3).

Kayıt tutulmaya başlanması ile sayılara ihtiyaç duyulmuştur. Önce semboller ve bazı kurallar icat edildir. Toplama-çıkarma-çarpma-bölme yaparken kolaylık sağlanması

amacıyla bu sembollerin belirli kurallarla ilerlemesi gerekmektedir. Uygarlıklar artık tarım için tarlaların alanlarını hesaplamak zorundadırlar. Kurulan pazarlarda alışveriş yaparken belli ölçüm sistemleri ve matematiğe ihtiyaçları vardır. Durum bu iken yaklaşık 5500 yıl önce yaşamış olan Sümerlerin bulduğu sayı sistemini 1500 yıl sonra da Babil Uygarlığı kullanmıştır. Hatta bugün dünyanın her yerinde modern insanlar Mezopotamya'da bulunan bu sayı sistemini kullanmaktadır. Sümerlerden kalan tabletler incelenince, sayıları göstermek için 60 tabanını baz aldıkları görülmektedir (Şekil 51). Sümerlerin bulduğu 60 sayı (Şekil 52) tabanı gündelik hayatımızda kullandığımız matematik ve ileri matematiğin gelişmesi için de çok önemlidir. Bugün 1 saat=60 dakika, 1 dakika=60 saniye eşitlikleri bu sistem sayesindedir. Aynı zamanda bir çemberin merkezinin 360 derece kabul edilmesi de yine 60 tabanlı sayı sistemi sayesindedir. Bu sayı sistemi sayesinde insanın zamanı belli olmuştur (Serkan, 2017).

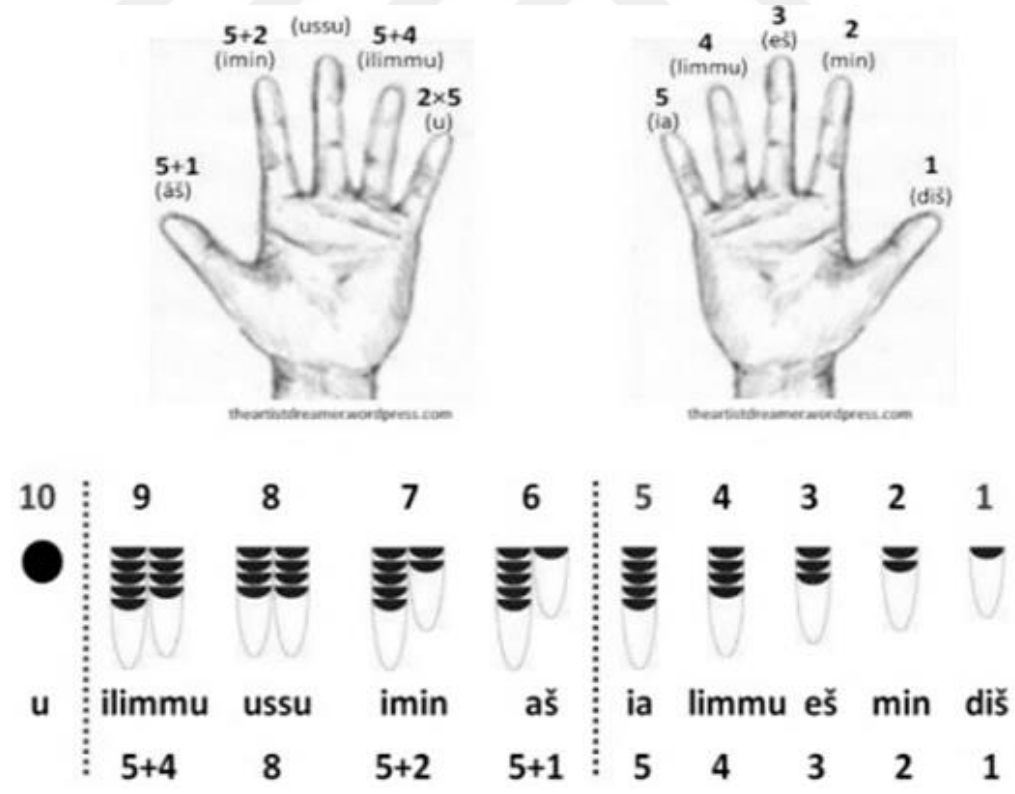

Şekil 51- İlk 60 tabanlı saymayı gösteren iki el (Radosavljeviç, 2023).

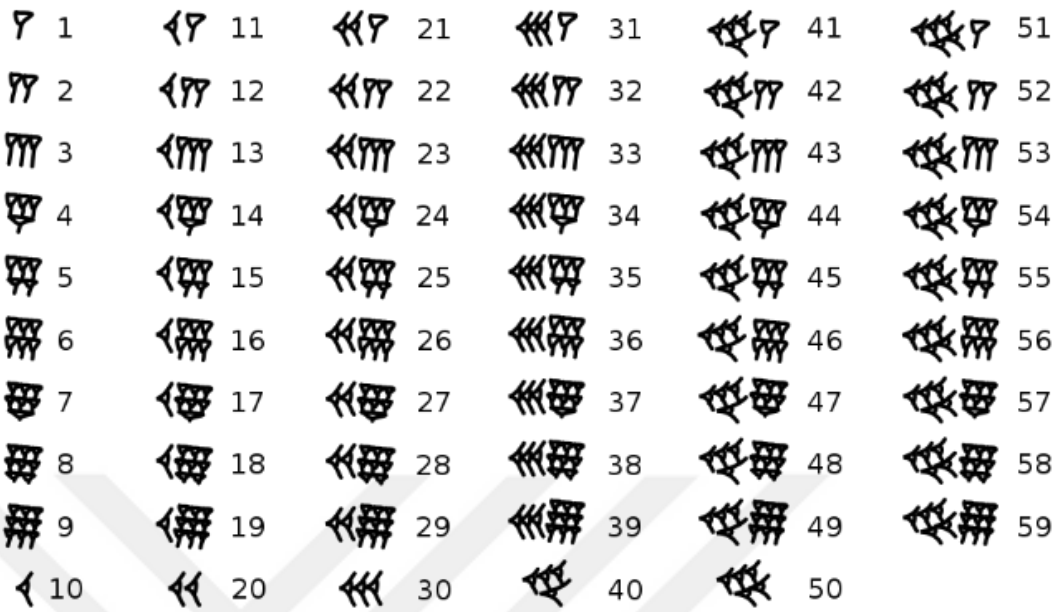

Şekil 52- Çivi yazısı sayılar (Wikipedia, 2023).

60 tabanlı sayı sisteminin seçimi, bir eldeki, baş parmak hariç, dört parmakta bulunan üç eklem yerini o zamanın insanları sayı saymak için kullanıyorlardı; 4 parmakta 12 eklem yeri olduğu ve bir elde de beş parmak olduğu için bu iki sayının çarpımı olan 60'ı sayı sistemlerinin tabanı olarak almışlardır (Şekil 53) (Ülger, 2023).

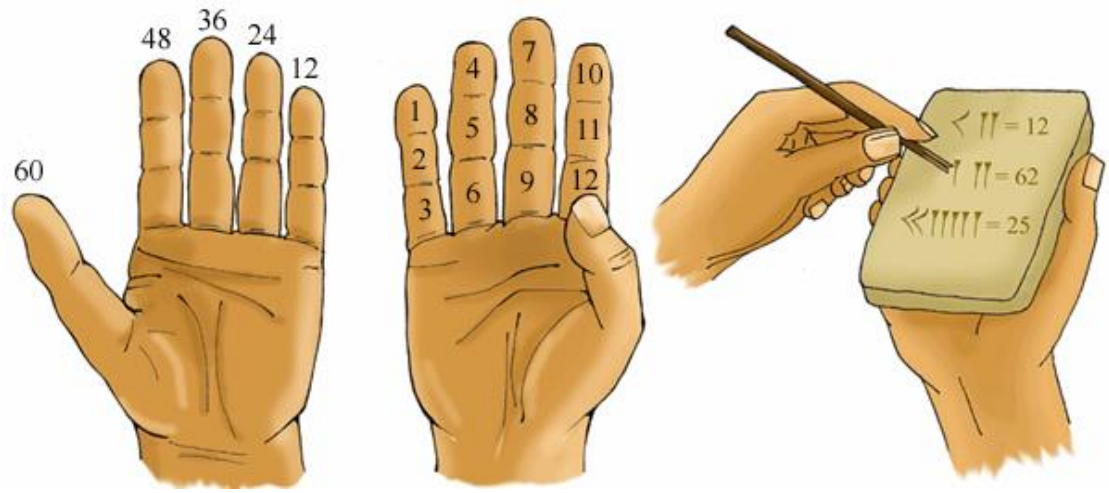

Şekil 53- 60 tabanlı sayı sistemi (Hotcore 2023).

3. BÖLÜM

SÜMER KİL TABLETLERİ

3. BÖLÜM

SÜMER KİL TABLETLERİ

Yazının gelişimi ticari ilişkilerle doğru orantılı olarak artmıştır. Ticari alışverişlerde kullanılan kilden yapılmış hesap taşları, bu gelişim sürecinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Kil, yazı tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Öyle ki yaklaşık olarak bir asır önce varlığından haberdar olduğumuz Sümerce, arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılmış kil tabletler sayesinde keşfedilmiştir. Kilden yapılan hesap taşları, zaman içerisinde iletişim için kullanılan simgeleri taşıyan tabletlere dönüşmüştür (Eraltay, 2007: 9).

Kramer (2002a)'e göre, Sümer kil tableti (Şekil 54-57), kadim Sümerlerin toplumsal yapıları ve yönetsel düzenlemeleri hakkında pek çok bilgi vermektedir. Sümer dini, etiği ve felsefesini gösteren edebi yaratıların yazılı olduğu çok fazla tablet bulunmaktadır. Bütün bunlar, Sümerlerin büyük bir olasılıkla yazı dizgesini icat eden birkaç halktan biri olmalarından değil, aynı zamanda bunu canlı ve etkin bir iletişim aracı olarak da geliştirmelerinden kaynaklanmaktadır (Kramer, 2002a: 11).

Şekil 54- Sümer kil tableti M.Ö. 2042 (Christies,2023).

Şekil 55- Sümer kil tableti (Christoph Bacher Archäologie Antik Sanat, 2023).

Şekil 56- Sümer kil tableti (Spurlock Dünya Kültürleri Müzesi).

Şekil 57- Erken piktografik çivi yazılı, Sümer kil tableti (Meisterdrucke, 2023).

Bilinen ilk yazı örnekleri yaklaşık M.Ö. 3300 tarihinden kalma Uruk kil tabletleri üstünde bulunmuştur. İlk tabletler, tahıl, bira ve canlı hayvan gibi metaların alışverişine ilişkin kayıtları ya da yazmayı yeni öğrenen yazmanların kullandığı listeleri içeriyordu (Roaf, 1996: 70).

3.1. Sümer Kil Tabletlerinin Gelişimi

Yazının icadından önceki Mezopotamya coğrafyasına bir göz atıldığında; burada fikir yazısını çağrıştıran, token veya calculi olarak tanımlanan hesap taşları karşımıza çıkmaktadır (Şekil58-59). Bunların Sümer çiviyazısına geçişin ilk izleri olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Onlar Mezopotamya'da M.Ö. 4. binyıldan itibaren genellikle, bulla adı verilen kilden yapılma topçuklar içine konularak, bilhassa hesap işlerinde yaygın bir şekilde kullanım alanı bulmuştur. Bu kilden topçukların içine konan hesap taşları, "belli bir malı temsil eder ve üzerlerinde çeşitli çizikler, delikler bulunur veya doğrudan form olarak temsil ettiği nesneye benzerler" (Albayrak, 2016: 19). Token'ların kullanıldığı zamanlarda hesaplama çoğunlukla tahıl ölçümü, yağ kavanozları, hayvanlar ve işgücü birimleri (zaman, görev) gibi seçilmiş bazı mal grupları ile sınırlandırılmıştır. Dahası, her bir mal grubu, hesaplamanın "somut" olduğu gerçeğini yansıtan kendine ait sayaçlar ile hesaplanmıştır. Örneğin,

- Küçük ya da büyük tahıl birimleri, koni veya küre şekilli token'lar ile;

- Yağ, oval şekilli token'lar ile;

- Hayvanlar, silindir şekilli token'lar ile;

- İşgücü birimleri ise dörtyüzlü token'lar ile hesaplanmıştır (Şeker ve Şeker, 2019: 95).

İletişimde ve ticarette güvenilirliği sağlamak için, zaman içerisinde kil topçukların üzerine sahipliği simgeleyen, bir tür imza olarak tanımlanabilecek silindir mühür baskıları da yapılmıştır. Hatta zaman içerisinde kilden topçukların içine konan ve bir ürünü temsil eden üzeri çizili nesneler, aynı şekilde topçukların dış yüzeyine de çizilmeye başlanmış ve bir müddet sonra, bu küçük topçukların içine bir şey konulmadan, sadece dış yüzeyine çizimler yapılarak haberleşme ve ticaretteki

işlevselliği sürdürülmüştür. Herhalde "Sümerler eşyaları temsil eden nesneleri tek tek yapmaktansa, onların resimlerini düz bir yüzey üzerine çizmenin daha kolay ve pratik olduğunu keşfedip, hesap taşlarındaki şekilleri kil tabletlere aktarmışlardır" (Albayrak, 2016: 19-20). Yaklaşık olarak M.Ö. 3200'lerde yüzeyi token'larla işaretlenmiş ve mühürlenmiş bulla'ların yerini, sağlam kil tabletler almış ancak, kil tabletlerin yüzeyleri token işaretleri ile mühürlenmeye devam edilmiştir (Schmandt-Besserat, 2009: 149).

Şekil 58- Kil hesap taşları (MacGinnis ve Monroe ve Wicke ve Matney, 2020)

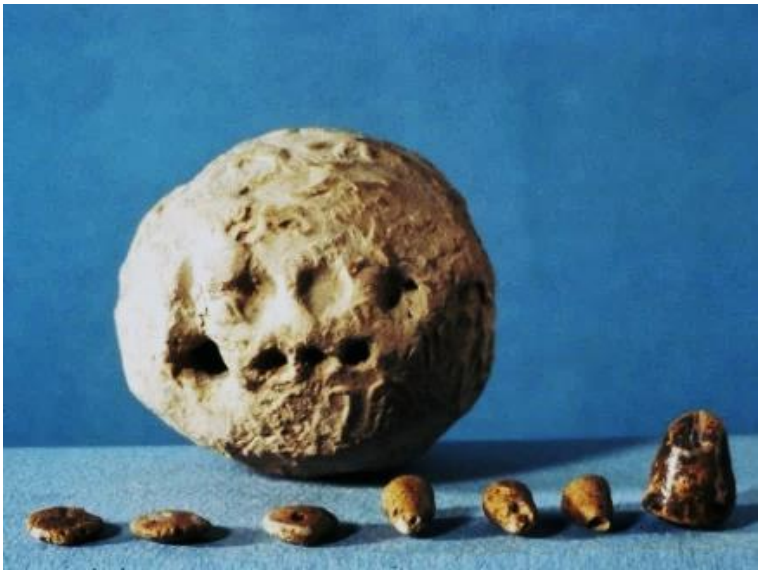

Şekil 59- Kil hesap taşları (Hotcore, 2023).

Mezopotamya'da çivi yazısının ortaya çıkışıyla birlikte Sümerler, yaşamlarına ait izdüşümleri, bilgi ve birikimleri zamanın ve mekânın ötesine geçirerek kalıcı hale getirmişlerdir. 4. binyılın sonlarına doğru, Sümer diyarında birkaç basit işaretle bilgileri

başkalarına aktarabilmek mümkündü. Mal ve eşyaların kaydını (Şekil 60-61) tutmak isteyen herkes, eline aldığı kil hamurunun yüzeyini yassı ve düz hale getirerek, ayrıntılı olmayan işaretler çizebilirdi. Mağara ressamının işaretlerine benzeyen bu özensiz şekiller zamanla daha soyut (Şekil 62) ve köşeli biçimlere dönüşerek, konuşma dilini yazıya döken çivi yazısı formunu almıştır. Toplumsallaşmanın bir gereği olarak iletişim daha karmaşık hale gelmiş; sayım belgelerine eklenen sözlük metinleriyle birlikte tabletlere yazılacak içerik artmıştır (Kilgour 1998: 16'dan aktaran Tunçel, 2020: 311).

Şekil 60- Sümer kil tablet, besin kaynaklarının kaydını tutmak için piktogramlar kullanılmış erken yazı örneği (Margaryan, 2019).

Şekil 61- Sümer kil tableti, erkek figür, av köpekleri ve domuzların bulunduğu silindir mühür baskısıyla yapılmış, arpa dağıtımını içermektedir (Metmuseum, 2023).

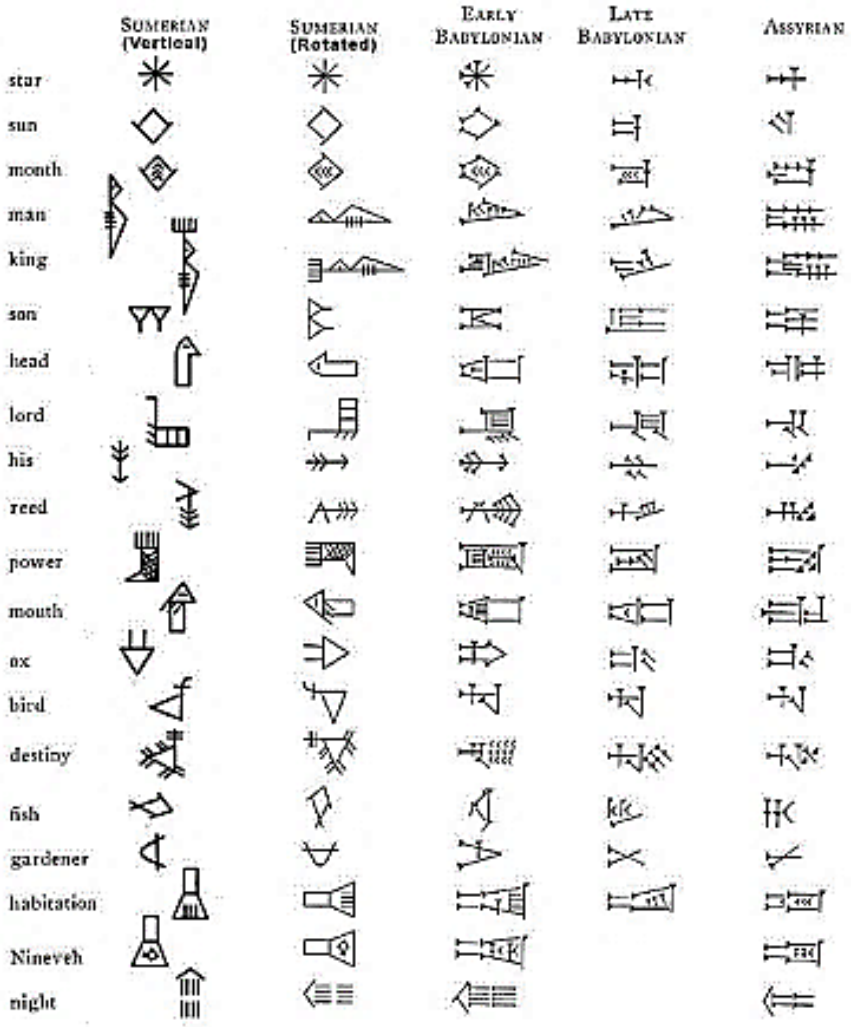

Şekil 62- Çivi yazısı evrimi (Wikimedia, 2023).

Bilinen ilk yazı örnekleri yaklaşık M.Ö. 3300 tarihinden kalma Uruk kil tabletleri üstünde bulunmuştur. İlk tabletler (Şekil 63-64), tahıl, bira ve canlı hayvan gibi metaların alışverişine ilişkin kayıtları ya da yazmayı yeni öğrenen yazmanların kullandığı listeleri içeriyordu (Roaf, 1996: 70).

Şekil 63- Erken piktografik çivi yazılı Sümer kil tableti (Meisterdrucker, 2023).

Şekil 64- Erken piktografik çivi yazılı Sümer kil tableti (Whelan, 2023).

Lagaş ve Nippur'da yapılan kazılar, Sümerler ve Sümerce hakkında önemli bilgiler elde edilmesini sağlamıştır. Buralarda yapılan kazılarda Sümer dilinin geçirdiği evrelere ait binlerce yazılı tablet, Sümer kültürüne ait izler taşıyan birçok eşya bulundu. Bulunan tabletlerin birçoğu toplum hayatını ilgilendiren dini, hukuki, ekonomik ve idari bilgiler taşımaktaydı (Şekil 65-66-67). Sümerler hakkında epey bilgi veren bu tabletler meselenin anlaşılabilmesi için yol gösterici olmuştur. Aynı zamanda bu tabletler, birçok özel isim, coğrafi ad ve unvanlarıyla beraber kral isimleri de içermekteydi. Bu tabletlerin oldukça fazla olması Sümerce hakkında birçok çalışma yapılmasını ve

Sümercenin çözümlenmesini kolaylaştırmıştır. Daha sonraları Uruk, Ur ve El Ubeid kazıları yapılmış bu kazılarda Sümerlerin kentsel yapıya kavuşma evreleri incelenmiş, filoloji, kültür ve toplum yaşayışları konularında önemli bulgulara ulaşılmıştır (Kramer, 2002: 52).

Şekil 65- Sümer kil tabletleri, yün, balık, deri, yem gibi çeşitli malların hesapları ve makbuzlarını içermektedir (Christies, 2012).

Şekil 66- Sümer kil tableti, tapınak yetkilileri ve diğerleri tarafından alınan gümüş ve hayvanların ilk kayıtlarını içermektedir (Illinois Üniversitesi, 2023).

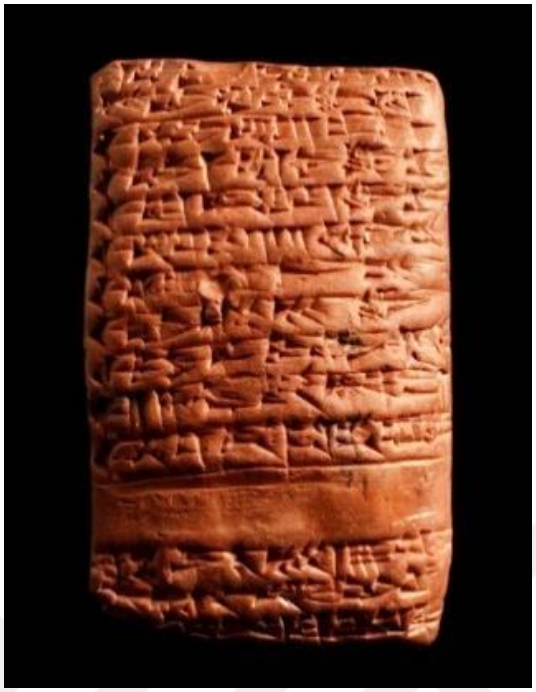

Şekil 67- Sümer kil tableti, tanrı Enlil'in adının geçtiği bir arazi satışıyla ilgili metni içermektedir (Museivaticani, 2023).

Genel bir ifade ile; İÖ 4. bin yılın sonlarına doğru, yaklaşık 5000 yıl önce, Sümerler ekonomik ve yönetsel gereksinimlerinin bir sonucu olarak kil üstüne yazma düşüncesini buldular. İlk girişimleri kaba ve resim-yazı biçimindeydi; bunlar yalnızca en basit yönetim kayıtları için kullanılabiliyordu. Ama izleyen yüzyıllar içinde, Sümerli yazmanlar ve öğretmenler giderek yazı dizgelerini öyle değiştirdiler ve biçimlendirdiler ki resim-yazı niteliği tamamıyla ortadan kalktı ve hayli geleneksel, saf fonetik yazı dizgesine dönüştü. İÖ 3. bin yılın ikinci yarısında Sümer yazı tekniği en karmaşık tarihsel ve edebi yapıtların bile kolaylıkla yazılmasına yetecek esnekliğe erişmişti. İÖ 3. bin yılın sonlarına gelindiğinde, Sümerli yazarların o zamana değin yalnızca sözlü anlatımlarında bulunan edebi yaratılarının çoğunu kil tabletler, prizmalar ve silindirlere kaydettiklerine kuşku yoktu. Ancak, arkeolojik rastlantılar nedeniyle, aynı döneme ait on binlerce ekonomik ve yönetsel tablet, yüzlerce adak yazıtı bulunmasına karşın, bu çağın edebi belgelerinden henüz pek azı gün ışığına çıkmıştı (Kramer, 2002a: 13).

3.1.1. Yazının İcadı

Sümerler insanlık tarihinin en eski kavimleri arasında yer almaktadır. Başta "yazı" olmak üzere kültür ve uygarlık simgesi birçok buluşun da Sümerlere ait olduğu bilinmektedir (Çığ,2016: 904). Yazı; düşüncenin, ağızdan çıkan seslerin ve kelimelerin, kulak ya da mimik yardımı olmaksızın belli işaretlerle ifade edilen ve birtakım materyallerle biçimlendirilerek çeşitli ortamlara kaydedilen bir iletişim aracıdır. Yazı, bilgi birikimini, insanlar arası iletişimi ve bilgilerin kuşaktan kuşağa naklini sağlayan insanlığın bulduğu en önemli iletişim aracıdır. İcat edildiği günden bugüne pek çok değişim geçirmiştir (Alabay, 2012).

Dünyanın çeşitli bölgelerinde tarih öncesi çağlardan beri insanlığın iletişim amaçlı çok farklı yöntemleri kullandığı bilinmektedir. Bu haberleşme usulleri, yaşanılan bölgenin fizikî coğrafyası ve iklim özelliklerine göre önemli farklılıklar gösterirler. Haberleşmede ilk olarak ateş, duman ve ışık gibi görsel uygulamalardan yararlanılmıştır. Bunun yanında, doğal ortamda hayvanların çıkardıkları sesleri taklit etme, ıslık çalma, çeşitli haykırmalar ya da bir nesnenin bir başka nesneye vurulmasıyla veya değişik formlardaki cisimlere üflenerek elde edilen sesler gibi, akustik tınılardan da faydalanılmıştır. Bunlar işitsel ve görsel anlamdaki ilkel iletişim yöntemleridir (Albayrak, 2016, 15-17).

Tüm insan kültürlerinin yazı geliştirmeye ihtiyacı olmasa da on binlerce yıldır birbirimizle iletişim kurmak veya sadece bir şeyleri hatırlamaya yardımcı olmak için birtakım işaretleri kullanmaktayız. Antik çağda, insan konutlarının, taşınabilir nesnelerin ve anımsatıcı cihazların duvarlarında oyulmuş veya boyanmış işaretler bulunmaktadır. İnsanlar, ticaret yaparken, göç ederken ve fethederken yanlarında taşıyarak, zaman ve mekan boyunca iletişim kurmak için yazıyı geliştirmişlerdir. Bir şeyleri saymak, adlandırmak ve yaşam ötesiyle iletişim kurmak için ilk kullanımlarından bu yana, insanlar yazıyı karmaşık ihtiyaç ve arzularını yansıtacak şekilde değiştirmiş ve zenginleştirmişlerdir. Mezopotamya'da (bugünkü Irak) yazının, mal işlemlerini kaydetmek için kullanılan bir kil jeton sayma sisteminden geldiği iddia edilmektedir (Clayton, 2019; Besserat, 1992).

Yıldız (2000)'a göre İnsanoğlu "Paleolitik devirden itibaren hemcinsleriyle iletişim kurabilmek için önce bazı sesler çıkartmış, sonra da bazı işaretler ve semboller kullanarak, bunları bazı nesneler üzerine yazmıştır" (Gümüşhan, 2018: 1128). Neolitik Dönem'de yerleşik hayata geçen insan, hayvanları evcilleştirmeye ve tarımla uğraşmaya başlamış, böylece insanlar arası ilişkiler artmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak iletişimde anlaşmanın sağlanabilmesi için kullanılan sembol ve işaretlerin sayısı da artmış ve daha sık kullanılmaya başlanmıştır. Anılan bu gelişmeler ise yavaş yavaş yazının icadına zemin hazırlamıştır (Kılıç, 2009: 124). Bu çıkarım, tarih boyunca yapılan yeni buluşların, temelde uygarlığın gelişen karmaşık yaşam tarzının ortaya çıkardığı ihtiyaçları gidermek üzere yapıldığı fikri ile doğrudan bağlantılıdır. Bu çerçevede, yukarıda sözü edilen haberleşme çeşitlerinin anlık veya kısa süreli olmaları, tekrar edilme gerekliliği ve mekân kısıtlaması, insanoğlunu tarihin akan seyrinde hep daha farklı ve gelişmiş teknikler bulmaya sevk etmiştir (Albayrak, 2016: 15-17).

Modern ve çağdaş bilime göre insanoğlu tarihsel süreç içerisinde farklı yazı çeşitleri kullanmıştır. İlk olarak insanlar; bir şeyin sayısının belirlemek için ip ve lif gibi yumuşak nesnelere düğüm atmışlar; ağaç gibi sert cisimlere de çentik atarak duygularını dışa vurmuşlardır ki bu şekillere objectgraphic/madde yazısı denir. İkincisi; insanlar mağara resimlerinde olduğu gibi belli yüzeylere bir şeyin resmini çizmişlerdir ki bunlara da pictographic/resim yazısı denir. Üçüncüsü; insanlar resim yazısından sonra resimlerden kavramları oluşturmuştur ki bunlara ideographic/fikir yazısı denir. Resim yazısında bir şey neyin resmi ise onu temsil etmektedir. Fikir yazısı, resim yazısından güneş resminin güneşin yanı sıra gündüzü de ifade etmesiyle ayrılır. Mısır hiyeroglifleri, Hitit kitabeleri ve Maya-Aztek kitabeleri fikir yazısı için en güzel örneklerdir (Kahraman, 2021: 16).

Mattessich (1987)'e göre 19. yüzyılın başlarında Mezopotamya'da yapılan arkeolojik keşifler sayesinde "yazının kökeni", sağlam ve güçlü kanıtlarla aydınlığa kavuşmadan önce, yazının nasıl keşfedildiği konusu uzun süre gizemini korumuş ve yüzyıllar boyunca pek çok başarısız açıklama girişimi gerçekleşmiştir.

İnsanlık geçmişinin çoğunda konuya mitolojik açıdan yaklaşılmış ve yazının icadı, genellikle ilahi kökene atfedilmiştir. Örneğin Eski Babil'de yarı insan yarı balık

olan Tanrı Oannes'in dil bilimi ve yazma sanatını denizden insana aktararak öğrettiği inancı hakimdi. Eski Mısır'da köpek Tanrı "Thoth" (köpek başlı babun) bilgeliğin, bilginin, dil, tıp ve sihrin tanrısı idi ve insanlığa yazıyı öğretmekten sorumluydu. Yunanlılar ayrıca Eski Mısır Tanrısı Teuth'u aritmetik hesaplama, geometri ve en önemlisi harflerin mucidi olarak görüyordu. Roma döneminde yazıyı icat etme lütfu, tanrıların elçisi olan Merkür'e geçmişti. Hristiyanlık çağında ise yaygın inanış, Tanrının parmağı ile yazılmış olan "Tables of the Law" ile ilahi vahiy tarafından yazının, Musa'ya verildiği yönündeydi. Ayrıca İbranice alfabenin, yazının en erken biçimi olduğu da yaygın bir inanıştı. 1603 yılında Alaxender Top "The Olive Leaf" isimli eserinde Tanrı'nın yaratılışta 22 işçiden her birini İbranice alfabenin 22 harfinden biri ile başlayan bir kelime ile isimlendirerek zaten alfabeyi yarattığını belirtmişti (Schmandt-Besserat, 1986a: 31-32).

Yazının ortaya çıkışına mantıklı bir açıklama getirmeye çalışan ilk kişi William Warburton'dır. 1738 yılında yayınlanan "Musa'nın İlahi Elçiliği"nde yazar, yazının insana doğaüstü bir varlık tarafından tam teşekküllü bir alfabe şeklinde hazır şekilde sunulduğu fikrini reddetmiştir. Bunun yerine yazının resimlerden ideogramlara, daha sonra da sesleri temsil eden karakterlerden oluşan karmaşık sisteme kadar uzanan evrimsel bir süreç sonucu ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Yakın Doğu'da son dönemdeki büyük arkeolojik keşifler, bu hipotezi doğrulamış gibi görünmektedir, çünkü yazının ilk olarak Mezopotamya'da ortaya çıktığını gösteren kanıtlar bulunmuştur. Arkeologlar Nineveh, Girsu, Shuruppak ve Uruk gibi yerleşim yerlerinin kalıntılarında, binlerce çivi yazılı kil tablet ortaya çıkarmıştır (Schmandt-Besserat, 1986a: 31-32).

"M.Ö. 3200'den sonra sınırlı bir amaç için kullanılan bir işaret sisteminin genel amaçlı bir yazı sistemine doğru evrilişini izlemek çok daha kolaylaşmaktadır. Eski Sümer yazısında sayıları ve adları belirtmek için geometrik şekiller, nesneleri belirtmek için de bu nesnelerin kalıplaşmış resimleri kullanılırdı. Zamanla işareti ıslak kile çizmek için kullanılan ince uçlu keskinin yerini daha kalın çivilerin almasıyla bu simgelerde resim özelliklerini yitirerek daha da simgeleşmiş ve kalıplaşmıştır. Sümer çivi yazısının evrimindeki ikinci büyük aşama, ses yazısı ilkesinin benimsenmesi, yeni bir işaretin ortak bir anlam yerine ortak bir sesi belirtmek için kullanılmasıdır. Yine de Sümer

yazısı esas olarak logografik[6] bir sistem olarak kalmıştır. M.Ö. 3000 yıl içinde Sümer yazısını devralan Akadlar, Asurlular ve Babilller gibi Sami kavimleri, çivi yazısının sonografik[7] niteliğini biraz daha geliştirmişlerdir" (Selamet, 1995; Akt. Özderin, 2019: 435).

Yazıya kadar anlatmak istediklerini söz ile anlatan ve sözlü kültür geliştiren insanlar, yazıdan sonra anlatıma daha çok önem vermişlerdir. Özellikle monarklar ve burjuva, zaferlerini, gururlarını ve emirlerini yazı ile kitlelere aktarma yolunu seçmiştir (Alföldy, 2011: 199). Yazı, resmi ve tecimsel bir anlatım ve anlaşma aracı olmanın yanı sıra, günlük olayları ve edebi metinleri aktarmanın da aracı olmuştur. Sümerlerin ünlü destanları, kil tabletler aracılığıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Yazılı ilk medya olan kil tabletler, antik çağları modern çağlara kadar taşımıştır (Pongratz-Leisten, 2011: 36). Ortadoğu'nun hemen her yerinde, antik çağlardan kalma sayısız kil tablet bulunmuştur (Cereci, 2020).

Görseller aracılığı ile iletişim kurma şekli olan yazı ilk olarak resim ve çizgiler ile ifade edilmiş daha sonra ise kendine has simgeler, semboller ve işaretlerle tanımlanan göstergelere dönüşmüş ve bu dönüşüm daha sonraları evrilerek sanatsal çalışmalardaki yerini almıştır. Yazı aynı zamanda insanların duygularını ifade ederken kullandıkları bir anlatım metodudur. Sanat da tıpkı yazı gibi sanatçının kendini ifade etme biçimi olarak ortaya çıkan bir olgudur (Çalışkan Güneş, 2020: 1364).

3.1.2. Çivi Yazısı

Antikçağda Dicle ve Fırat'ın kıyılarında kendine özgü bir yazı türü gelişmiştir; bu yazı, yaş kil tabletlerin üzerine kazınan ve çivi formuna benzer göstergeler "𒁹𒀀𒁹" içeren çivi yazısıdır (Faulmann, 2005: 65).

Çivi yazısı M.Ö. 4. bin yılda güney Mezopotamya'da icat edilmiştir. Hece ve sözcükleri gösteren yüzlerce değişik işaretler içerdiğinden, uzmanların bu yazıyı öğrenmesi yıllar sürmüştür (Roaf,1996:150).

---

[6] Somut ve soyut kavramların biçimsel çizimlerle ifade edilmesidir.
[7] Sese dayalı yazıdır.

Donbaz'a göre (2001: 17); çivi yazısı kâğıt ve parşömenin henüz icat edilmediği bir dönemde, Sümerlerin keşfi olarak bilinmektedir. Çivi yazısı denmesinin sebebi ise, harf başlarının çiviye benzemesinden ötürüdür. Yaş kil üzerine üçgen uçlu çiviye benzer bir kamışla (Şekil 68), daha sonra madeni bir uç ile yazıldığı ve işaretlerin çiviye benzemesi nedeniyle çivi yazısı olarak isimlendirilmiştir. Yazının dili Sümerce olduğu için de Sümerler tarafından keşfedildiği düşünülmektedir (Memiş, 2009, s.46).

Çivi yazısı, kama şeklindeki bir kalemin ıslak kile bastırılmasıyla yazılır. Çivi yazısı ilk olarak günümüzden yaklaşık 5500 yıl önce resim yazısı (piktogram) denebilecek karakterde yazılan ticari kayıtlarda ortaya çıkmıştır. Alışveriş esnasında alınan ya da satılan malın çiziminin yanına miktar belirtecek işaretlerin konduğu ilkel tabletler bu yazının ilk örnekleridir. Bu dönemdeki işaretler aslında belirli bir dil ile bağlantılı olmayan çizimler olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda bu işaretler kayıt tutmak amacıyla da kullanılmıştır. Tamamen ekonomik ihtiyaçlar nedeniyle geliştirilmeye başlandığı düşünülen yazı içerik ve biçim yönünden değişiklikler geçirmiştir (Şekil 69-70). Ancak İran'daki kullanılışı dışında ses yazısı olarak kullanılmamıştır (Kılıç, 2009: 122-149).

Şekil 68- Çivi yazısı, kilin üstüne bir çubukla (kama) bastırılarak çıkarılmaktadır (Terry, 2013).

MÖ IV min. 1. yarısı	MÖ 3000-2750	MÖ 2750-2315	MÖ 2315-2200	MÖ 2136-2104	MÖ 2136-2200	MÖ 2100-2000	MÖ 2017-1794	TÜRKÇE	SUMER	ANLAMI
								yıldız	An, Dingir	1.yıldız; 2.gök; 3.cennet; 4.Allah (Allahların adlarının kullanılıyordu)
								yer	Ki	1.yer; 2.yakın insan (akraba, dost)
								erkek	Geš	1.erkek; 2. insan; 3. yaymak; 4.sağlam duvar
								kadın	Munus	1.kadın; 2.yaratmak;
								dağ	Kur	1.dağ(lar); 2.ülke 3.kurtuluş; 4.geriye dönmek
								kadın+ yabancı ülke	Geme	1.cariye; 2. vefasız kadın
								baş	Saq	1.baş; 2.başçı; 3.düşünmek; 4.çağrı; 5.yukarı bakmak (baş+yukarı)
								ağız	Ka, Duq	1.ağız; 2.konuşmak; 3.ısırmak
								ekmek	Ninda	1.ekmek; 2.ürün depolanan yer; 3.yardım

Şekil 69- Sümerce işaretlerin gelişim evreleri (Hüseyinli, 2021: 136).

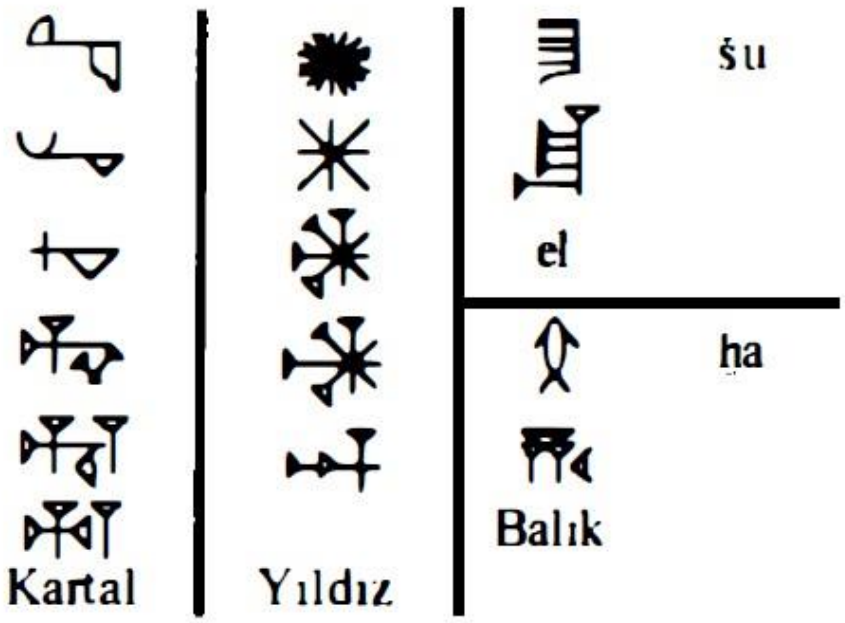

Şekil 70- Sümer ideogramları ve gelişimleri (Friedrich, 2000: 53).

Piktografik işaretler çoğu kez anlamı çok belirgin basit resimlerdir: Sığırı belirtmek için bir boğa başı, arpayı belirtmek için bir arpa tanesi çizilir (Şekil 71-72). Bazen de işaretleri çağrışımla anlam kazandırılmıştır: Çanak, yiyecek ya da ekmek, bacak ise durmak ya da yürümek anlamına gelir. İşaretler bir araya getirilerek daha karmaşık düşünceler ifade edebilirdi (Şekil 73). Örneğin bir kafa ve bir çanak, yemek yemek anlamına gelirdi. İşaretler giderek kamıştan yapılmış dikdörtgen uçlu bir aletle yazılabilecek biçime uyarlandı. Bunun sonucunda tüm çizgiler çivi biçiminde çıktığından bu yazıya çivi yazısı adı verilmiştir. Er hanedanlar döneminde yazı yukarıdan aşağı yerine, soldan sağa yazılmaya başlanmıştır (Roaf, 1996: 70).

Şekil 71- Sümer kil tableti: arpa ve buğday dağıtımı, idari hesap **(**Metmuseum, 2023).

RESİMSEL İŞARETLER M.Ö. 3100									
YORUM	yıldız	ufuk çizgisinde güneş	dere	arpa başağı	boğa başı	çanak	baş+çanak	bacağın aşağı kısmı	kefene sarılı vücut
ÇİVİ YAZISI İŞARETİ M.Ö. 2400 CİVARI									
ÇİVİ YAZISI İŞARETİ M.Ö. 700 CİVARI (işaret 90° döndürülmüş)									
SES DEĞERİ	dingir, an	u_4, ud	a	se	gu_4	nig_2, ninda	ku_3	du, gin, gub	lu_2
ANLAM	tanrı, gökyüzü	gün, güneş	su, tohum, oğul	arpa	öküz	yiyecek, ekmek	yemek yemek	yürümek, ayakta durmak	adam

• Bazı işaretlerin birden fazla ses değerleri vardır. Bazı sesler ise birden fazla işaretle temsil edilebilirler. U_4, u ses değerini veren dördüncü işaret demektir.

Şekil 72- Çiviyi Yazısının Gelişimini Gösteren Tablo (Roaf, 1996: 70).

Şekil 73- Arpa taneleri (solda), piktograf arpa (ortada), Çivi yazısı (sağda) (Turner, 1997).

Çivi yazısı yaygın olarak Sümerlerin kullandığı yazı şekli olarak kabul görmekle birlikte birçok dillerin yazı şekli olmuştur. Sümerce, Akadca, Elamca, Eblaca, Hurrice, Hititçe, Urartuca, Ugaritçe, Eski Persçe vb. gibi dilleri yazıya geçirmek için çivi yazı kullanılmıştır (Hırçın, 2000: 13-20).

Yıldız(2000)'ın söylediği gibi. Sümerler tarafından bulunan bu çivi yazısı ile yazı icat edilmiş ve tarihçiler tarafından medeniyetin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Yazım işaretleri üçken uçlu stylus[8] ile yumuşak ve nemli kile hafifçe bastırılarak soldan sağa yazılmıştır (Gümüşhan, 2018: 1130).

Sümer dilinin tek heceli köklerden oluşması, simgelerin ses değerleriyle okunması ve soyut kavramları karşılamaya başlaması yolunda önemli bir kolaylık sağlamıştır. Örneğin, Sümerce dağ kelimesi KUR , su A , ağız ise KA olarak okunurdu.

Sümer çivi yazısı incelendiğinde, yazının gelişim süreci içerisinde bazı işaretlerin zamanla aynı ses değerine sahip, farklı anlamdaki kavramları da karşıladığı gözlemlenmektedir. Bugün birçok modern dilde de böyle görüntüsü bir, anlamı farklı sözcükler veya kökler bulunmaktadır. Örneğin, Sümerce "ok" anlamına gelen Tİ işareti, aynı ses değerine sahip olduğu için, "hayat" kelimesine de aynı işaretle yazım olanağı sağlamıştır. Elbette Sümerce okumayı bilen biri, bu iki kelime arasındaki "eş değerlilik" ten haberdar olduğu için, "ok" işareti ile gösterilmiş bir logogramın, metnin içeriğine göre, "hayat" olarak okunması gerektiğini fark edecektir. Bunu, Türkçede birden fazla anlamı olan kelimeler, "at", "yüz", "alay" ile karşılaştırabiliriz (Hırçın, Akt. Eraltay. 2007: 12-13).

Sümerolog Powell (1981; 422)'a göre yazı, belirsiz bir yazıcılar grubu tarafından değil, Literatus Sumericus Urukeus adlı tek bir mucit tarafından icat edilmiştir. Son yıllarda birçok uzmanın vurguladığı gibi, M.Ö. IV. binin sonlarında genişliği ve büyük bir olasılıkla nüfus yoğunluğu açısından bölgedeki kent merkezlerini geride bırakan Uruk'ta, yazının bulunmasına zemin hazırlayan önkoşulların var olduğuna dair net

[8] Batı dillerindeki «style/stil» kelimelerinin kaynağı Yunanca «stulos» (sütun, direk)'a dayanmaktadır. Latincedeki kullanım şekli olan «stilus» (balmumundan yapılmış yazı levhalarına, yazı yazmak üzere kullanılan sivri uçlu çubuğa verilen ad) zamanla; yazma, konuşma ve bir işi yapma tarzını anlatan bir kelime olmuştur (Mülayim, 1984; Akt. Altınkılıç, 2020: 4).

kanıtlar vardır. Sümerler tarafından icat edildiği bilinen ilk yazı, sonradan çivi yazısı hâlini alarak bütün Yakındoğu'nun ifade aracı olmuştur (Alkan, 2105: 17).

Sümercenin dil bilgisi ve kelime yapısı öğrenilmeye başlandıktan sonra, Sümer ören yerlerinde bulunan binlerce tablet tercüme edilmeye başlanmış ve Sümer kelimesi hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgiler ışığında Sümer kelimesinin bir halkı isimlendirmekten ziyade genel olarak Sümer halkının yaşadığı coğrafyaya verilen ad olduğu karşımıza çıkar. Daha da ilginç olanı ise Sümer kelimesinin Sümerler tarafından kendilerine izafeten vermiş oldukları bir isim olmadığıdır. Sümer tabletlerinde yaşadıkları bölge için Kengi ifadesini kullanmış oldukları görülür. Coğrafi bir bölge olması nedeniyle muhtelif devirlerde farklı isimlerle anılan bu bölge Sümerlerin yoğun bir şekilde yer aldığı Güney Mezopotamya'dır. Aynı zamanda bu bölge Deniz ili ve Kalde gibi isimlerle de anılmıştır (Memiş, 2007).

Çivi yazısı, bilinen en eski yazı biçimlerinden biridir. "Kama şeklinde" anlamına gelir, çünkü insanlar onu bir kil tablet üzerinde kama şeklinde bir işaret yapmak için kamış kalemle kesilmiş bir kalem kullanarak yazmışlardır (Ucla Library, 2016).

Stylus prob (küre) uçları karakteristik bir desen bırakır: kamanın sağ yüzü pürüzsüz ve hafif kavislidir, oysa sol yüz düzdür ve genellikle lifli izlenimler gösterir. Kamışın parlak dış yüzeyi, kalemin kullanım sırasında kile yapışmasını engeller, muhtemelen bu nedenle kalemin kavisli kısmının kamaların daha geniş, sağ yüzünü etkilemek için düzenli olarak kullanılmasının nedeni muhtemelen budur. Fırat veya Dicle nehrinin kıyılarından temiz bir şekilde kesilen tek bir kamış, keskin kenarı yumuşak bir kil tablet halinde bastırıldığında kama şeklini alacaktır. Birden çok kama şeklinin düzenlenmesi (en az iki ve en çok on) çivi yazısı karakterleri yarattı. Yatay bir düzenleme daha yaygın olarak kullanılmasına rağmen, karakterler yatay veya dikey olarak yazılabilir (Ucla Library, 2016).

Çivi yazılı tabletler, dünyadaki en bol antik eser türleri arasındadır: yarım milyondan fazlasının müze koleksiyonlarında tutulduğu düşünülmektedir ve binlerce, belki de milyonlarca daha fazlası henüz kazılmamıştır. Bu eserler, küresel mirasın

zengin bir parçasıdır ve araştırmacıların onları üreten toplumlar hakkında hayati bilgiler öğrenmelerine olanak tanır (Ucla Library, 2016).

3.2. Sümer Kil Tabletlerinin Yapım ve Yazılış Yöntemleri

Antik Yakın Doğu'da kil tablet (Sümerce: dub, Hititçe: tuppi, Akadca: tuppa veya ṭuppu(m), Akadca:) özellikle Tunç Çağı ve Demir Çağı boyunca çivi yazısıyla yazmak için kullanılan bir yazı aracıdır (Wikipedia,2022).

Taş ve ahşaptan yoksun Mezopotamya coğrafyasında, nehir taşkınlarıyla her yıl yenilenen ve doğada hazır şekilde bulunan alüvyonlu kil, bol ve ucuz bir malzeme olarak yazı yazma amacıyla kullanılmasının yanı sıra el işçiliğinden mimariye birçok alanda kullanılmaktaydı (Kilgour 1998: 16'dan aktaran Tunçel, 2020: 311). Mezopotamya'da kullanılan tabletlerin hazırlanışında kullanılan kilin kalitesi metnin türüne ve içeriğine göre değişmektedir. Krallığa ait ferman, antlaşma ya da kanunlar için kullanılan arşivlik tabletler, üretim tekniği ve kullanılan hammadde açısından özenle hazırlanmaktaydı. Gündelik işlerde kısa süreli olarak kullanılan tabletler ise kalitesiz kilden üretilirdi (Hırçın, 1995: 22-23).

Kullanılan kil ve çamurun cinsine bağlı olarak açık ve koyu renklere sahip kil tabletlerin ön yüzü arka yüzüne göre daha bombelidir (Şekil 74). Bu bombe sayesinde ön ve arka yüzeyin tespiti kolayca yapılabilmektedir (Hırçın, 1995: 22-23). Birçok idari, ticari, edebi belge ve metinler kütüphane, saray ve tapınak arşivlerinde uzun süre muhafaza edilebiliyordu. Düz bir yüzeye sahip olması ve tek elle tutulup (Şekil 75) rahatça üzerine yazı yazılabilmesi mümkün olan kil tabletler kolay kullanıma sahipti (Kilgour 1998: 16'dan aktaran Tunçel, 2020: 311).

Şekil 74- Sümer kil tableti, haberci metin içermektedir. (solda) ön yüzey, (ortada)yan yüzey (sağda) arka yüzey (Christies, 2003).

Şekil 75- Kil tablete kama ile yazı yazmak (Bashing, 2018).

Kil tabletlerin kullanım kolaylıklarının yanında birtakım zorlukları da vardı. Fiziksel olarak bir papirüs gibi yuvarlanamayan veya katlanamayan kil tabletlere, çok uzun edebi metinler yazmak imkânsızdı. Küçük boyutlu tabletlerin boyutları, zamanla daha fazla bilginin sığdırılabildiği büyüklüklere ulaşmaktadır. Kil tabletlerin büyüklüğü arttıkça kalınlığı ve ağırlığı da artıyor, taşınması zorlaşıyordu. Diğer bir zorluk ise yazıcıların metnin uzunluğunu önceden tahmin ederek ona uygun büyüklükte tablet oluşturmamalarıydı (Robson, 2007 ve Charpin, 2010'dan aktaran, Tuncel, 2020: 311).

Deneyimsiz yazıcıların içeriği sığdırmada karşılaştığı bu problem emek ve zaman kaybına neden oluyordu. Güneşte kurutularak kırılgan hale gelen tabletlerin

üzerinde düzeltme ve ekleme yapılması da zordu. Kilin hazırlanma süresinin uzunluğu dikkate alındığında, tabletin yapım ve yazım aşaması titiz bir çalışma gerektiriyordu. Tüm bu dezavantajlara rağmen Mezopotamya'da kil tabletlerin kullanımı hem düşük maliyeti hem de metnin türüne göre çok çeşitli formlara izin veren plastisitesiyle[9] yaygınlık kazanmıştır (Robson, 2007 ve Charpin, 2010'dan aktaran, Tuncel, 2020: 311). Tabletlerin çeşitli ölçüleri vardır (Şekil 76-77-78). 1,6x1,6 cm ölçülerinden 36x33 cm ölçülerine kadar çeşitli boyutlarda tabletler bulunmaktadır. Ölçüde en önemli etken yazılacak metnin içeriği ve uzunluğudur. Bu yüzden yazılması planlanan metin önceden tasarlanmalıdır (Wikipedia, 2022).

Şekil 76- Sümer kil tabletleri (Christies, 2004).

[9] Plastisite (Plasticity): Malzeme biliminde, katı bir malzemenin uygulanan kuvvetlere tepki olarak geri dönüşü olmayan bir şekil değişikliği olan kalıcı deformasyona uğrama yeteneğidir.

Şekil 77- Çeşitli boyutlarda kil tablet örnekleri (Oraccmuseum, 2014).

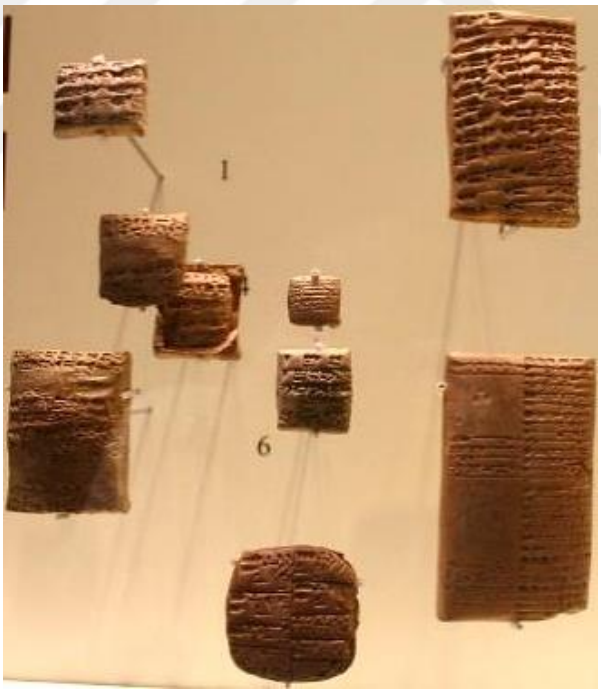

Şekil 78- Sümer kil tabletleri, Leipzig'deki Mısır Müzesi (Wikipedia, 2010).

Bir papirüs, parşömen ya da kâğıttan farklı olarak kil tabletler üç boyutlu bir karakteristiğe sahiptir. Tabletin çok kırılgan hale gelmemesi için, kalınlık, yüzeyin büyüklüğüne göre orantılı olarak arttırılırdı. Yazıcılar tabletin üstünü, altını aynı zamanda sol kenarını da kullanırdı. Mühür baskılar ve diğer kullanımlar için bazen

kenar boşlukları da bırakılırdı. Yuvarlak (Şekil 79) olan tablet örneklerinde olabildiğince fazla bilgi sayfaya aktarılmaya çalışılır, ön ve arka yüzey sütunlara ayrılarak hücrelere bölünürdü. M.Ö. 2300'lere gelindiğinde dikdörtgen tabletler sıkça kullanılmaya başlanmış ve dikdörtgen formata uygun çizgisel sayfa düzenine geçilmiştir. Bu tabletlerde yazılar soldan sağa doğru tabletin kısa kenarına paralel şekilde yazılmıştır (Charpin, 2010'dan aktaran, Tuncel, 2020: 311). Ele geçen tabletlerin bir kısmında bugünkü editoryal düzenlemelere benzer kılavuz çizgilere ve boşluklara rastlanır. Tableti yazan kişinin tercihine göre kullanılan kılavuz çizgiler satır, sütun ve bölümleri ayırır. Bazen Stylus'la kabaca çizilen, bazen de ip çekilerek özenli şekilde oluşturulan ince uzun çizgiler mevcuttur (Şekil 80). Bu, metnin okunmasını kolaylaştırır ve içeriğin daha iyi algılanmasını sağlar. İçeriğe ve formata uygun harf, satır, paragraf düzenlemeleri, sayfanın iskeletini oluşturan yatay-dikey cetvel ve boşluklar sayesinde metin çeşitli bölümlere ayrılır, tutarlı bir sayfa düzeni elde edilirdi (Taylor, 2011: 15).

Şekil 79- Sümer kil tableti, atasözü ve matematiksel hesaplamalar içermektedir (Cuneiform, 2023).

Şekil 80- Sümer kil tableti, sığır ve eşeklerin listesini içermektedir (Britishlibrary, 2023).

Tablet yüzeyi çeşitli alanlara bölünmüş olup belirgin şekilde çizilen boyuna çizgiler sütunları (kolon) oluşturur. Çoğunlukla tek, iki ya da üç sütundan oluşan yazım alanları kullanılmakla birlikte bazen bu sütunların sayısı 15 kolona kadar çıkmaktadır. Düzgün bloklu ve sıkı bir metin düzenlemesine olanak sağlayan sütunlara ayrılan bölüm bittikten sonra diğer kolonlara geçilmektedir. Tablette boyuna çizilen dikey çizgiler sütunları oluştururken, enine yapılan çizgiler paragraf çizgisi olarak adlandırılır ve bugünkü anlamıyla metni kendi içinde bölümlere ayıran paragraf ile aynı işlevi görür (Hırçın, 1995: 22-23). Özellikle Babil ve Asur dönemlerine ait bu tür metinler arasında en sık rastlananı, basit tablo şeklindeki sözlük listeleridir. Tek tek başlangıç ve bitişleri belirtilen, tablo halinde sütunlara bölünerek hazırlanan bu metinlere "şatu" ismi verilir. Sözlüğe benzer bu metinlerde, sol sütun sağdaki ana metinden işaret, kelime ve ifadeler alıntı yaparak onu telaffuz yoluyla veya sözlük anlamıyla tercüme eder. Bir diğeri ise "mukallimtu" adı verilen ve çeşitli şekil ve ebatlarda kil üzerine yazılmış çivi yazılı tabletlerdir. Çeşitli ebatlarda hazırlanmış kil tabletlerin metin düzenlemeleri ana metinden daha uzun alıntı yapmak ve daha karmaşık açıklamalar için kullanılan metinlerdir. Bu kategoride anlaşılması zor terimler, öneri ve kıyas yoluyla, gerçek

bilgiler verilerek ve çeşitli denklemler sunularak açıklanır. Mukallimtu metinlerinde açıklama içeren tüm satırlar girintili şekilde olur, böylece metnin başlangıcı ve sonu okuyucu tarafından kolaylıkla ayırt edilir (Frahm, 2004: 46-47).

Sümer çivi yazısının içeriğinde olduğu gibi biçiminde de çeşitli değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler Sümercenin resim yazısından (hiyeroglif) daha soyut olan hece yazısına doğru evrimini sağlayan önemli faktörlerdendir. Sümercenin ilk dönemlerinde, ifade edilmek istenen şeylerin resminin çizilerek yazıya geçirildiği büyük olasılıktır (Hırçın, 1995: 10). Bu işaretler sağ üst köşeden başlayarak, aşağıya doğru yazılıyordu. Simgeler doğadan aktarıldığında doğal görünümleri nasıl ise yazıya da o biçimde aktarılmışlardır (Hırçın, 1995: 10-11). Örneğin bir insan çizmek istendiğinde onu çizen şahıs gördüğünü olduğu gibi çizmek durumundadır (Doblhofer, 2008: 172). Önceleri tablet bölümleri sağdan sola sıralanmış, bölümler içindeki işaretler ise, yukardan aşağıya yazılmıştır. Bilinmeyen bir nedenle yazı 90° sola dönmüştür. Bu değişim tabletin tutuş şekli, yazının daha kolay yazılması vs. gibi sebeplerden kaynaklanmış olabilir. Böylece, sağdan başlayarak, yukarıdan aşağıya doğru yazılan sütunlar, soldan sağa doğru ve alt alta yazılan satırlar hâline gelmiştir. Ancak, bu değişimin ne zaman meydana geldiği kesin olarak saptanamamıştır (Hırçın, 1995: 10-11). Bir süre sonra yazı aracı olarak kullanılan maddeler doğa olaylarına karşı dayanıksız olduğundan değiştirilerek daha dayanıklı olan kil tabletler kullanılmaya başlanmıştır (Hüseyinli, 2021:134).

Kil, çabuk tahrip olabilen bir madde olduğundan, üzerine aktarılacak olan resimlerin çizilmekten çok baskı yapılarak daha dayanıklı olduğu fark edildikten sonra buna uygun bir kamış kalem (Stylus) (şekil 81) geliştirilmiştir. Mezopotamyalı yazıcılar yazmak için kalemin yalnızca belirli köşelerini, kamaların parlak, su geçirmez kaplamasını kullanmışlardır. Bununla resim karakterlerinin yapımı nispeten kolaylaşmıştır. Çünkü bu aracın ucu sivriltilmiş üçgen bir kalem biçiminde olmuştur. Kilin yumuşak yapısından dolayı yuvarlak şekiller çizilirken kilin topaklanması sonucu bu şekiller tam olarak aktarılamadığından onun yerine aktarılması zor olan yuvarlak şekiller yerini düz çizgilere bırakmıştır. İlk zamanlarda bu çizgilerin eski resim formları korunmaya çalışılmıştır, ancak Stylus adı verilen kalemlerle henüz ıslak olan tablet

üzerine bastırma yoluyla çizilen simgelerde yuvarlak çizgileri çizmek oldukça zor olduğundan büyük olasılıkla yuvarlak hatlar ortadan kalkmıştır. Bu kalemlerle elde edilen çizimleri oluşturan her bir bastırma, çivi şeklinde bir görünüme sahip olmuştur. Bu şekiller yazıya bu ismin verilmesini sağlamıştır. Sonuçta kalemin kil üzerine bastırılıp, hafifçe geri çekilmesiyle çivi görünümünü andıran işaretler, resim yazısının yerine geçmiştir. Önceleri her yöne basılan bu işaretlerin zamanla yine pratik nedenlerden dolayı çivi başına benzer aracın sağa dönük olanları terk edilmiştir. Böylece yaygın olarak kullanılan yatay, dikey ve eğik çivilere, köşe çengeli denilen bir çeşidin de eklenmesiyle elde edilen işaretler istenildiği gibi kullanılmaya başlanmıştır (Hüseyinli,2021:134).

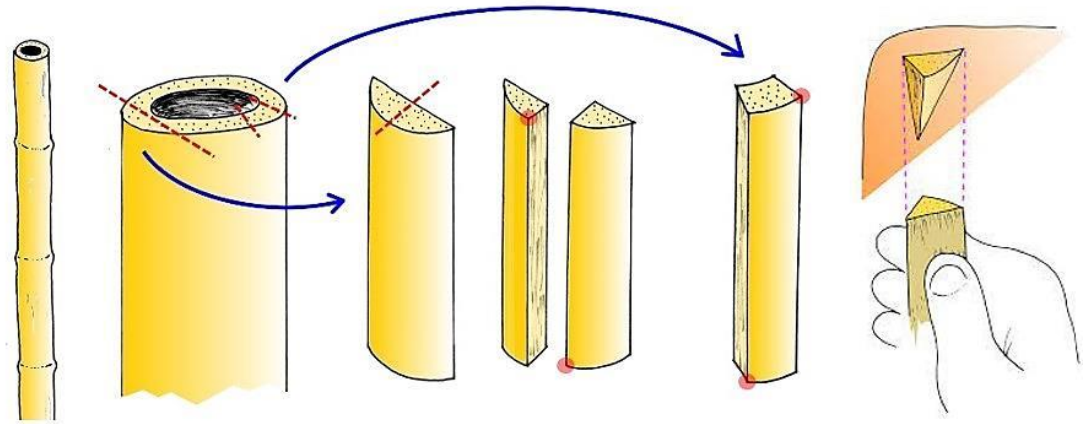

Şekil 81- Stylus, Kama (Cuneiform, 2023).

Genellikle çivi yazılı sütunlarda kelimeler satır sonunda bölünmez, son kelime satır sonuna kadar uzatılarak bloklanır. Tabletin ön yüzündeki kolon sayısı arka yüzeyde de aynı sayıda olup, yazının devamı arkada yer alır. Tabletin çevriliş yönü bugünkü kitapların çevriliş yönünde olmayıp tabletin dikey uzunluğu yönündedir. Bu nedenle arka yüzeydeki yazı bu sefer sağdaki kolondan başlar. Tablete yazılacak metin bittikten sonra arka yüzeyde yer alan son kolonun altına metnin bittiğini gösteren iki çizgi çizilir ve kalan boş kısma "kolophon" adı verilen tabletin içeriğinden bahseden özet bilgi yazılır. Eğer metin birkaç tabletten oluşuyorsa kaçıncı tablet olduğu ve yazıyı yazan kâtibin ismi de kolophona yazılır. Kolophonlar, seri halde dizilen tabletlerin üzerine

görülebilecek şekilde yerleştirilir ve aranılan belgeye erişimi kolaylaştırır (Hırçın, 1995: 22-23).

Tüm bu yazışmaların, kalıcı olan kil tabletlere şahitler eşliğinde yazıldıkları bilinmektedir. Tablette yazı yazacak kısım kalmazsa, ek yapılarak yine kil ile zarf yapılmış (Şekil 82-83-84), zarf üzerine konunun geniş bir özeti yahut tamamı ve tanıkların adı yazılıp, mühürleri basılmaktadır. Taraflar arasında anlaşmazlık çıkma durumunda yetkili kişiler tarafından zarf açılarak, metne göre işlem yapıldığı bilinmektedir (Karasu, 2006: 48). Tabletler, güvenlik önlemleri nedeniyle zarflanıp, daha sonra üzerlerine mühür basılmaktadır. Özellikle siyasi ya da ticari konulu tabletler bu kategoriye girmektedir. Zarfın üzerine tablette işlenen konu ile ilgili yazı bulunmaktadır (Altınkılıç, 2020: 3).

Şekil 82- Kil zarf İçinde Sümer kil tableti (Barakat, 2023).

Şekil 83- Kil zarf İçinde Sümer kil tableti (Cummings, 2017).

Şekil 84- Kil zarf İçinde Sümer kil tableti (Britishmuseum, 2023).

M.Ö. 3000'lerden günümüze ulaşan kil tabletler, insanlık belleğinin ve kültürün en kadim taşıyıcıları olmuştur. Çok sayıda üretilen bu belgelerin, belirli bir düzen içerisinde korunup saklanması ve istenildiğinde kolayca erişilmesi için geliştirilen

etiketleme ve katalog sistemleri, Sümerlerde arşiv ve kütüphane geleneğinin doğmasına neden olmuştur (Tolzmann, 2001: 1). Yazının icadıyla yaşamlarına ait izdüşümleri, bilgi ve birikimleri kil tabletlere aktaran Sümerler, gerektiğinde tekrar kullanabilmek amacıyla yazılı vesikaları özenle muhafaza etmişlerdir. Birçok kaydın tutulduğu tabletler deri kılıf ve torbalarda taşınmış, kamıştan sepet ve tahta kutular içerisinde, kütüphane ve arşivlerin kiremitten yapılmış özel bölmelerinde saklanmıştır (Lerner, 2009: 3). Bazı tabletler çömlek ve testilerin içinde istiflenmiş, bazıları ise kilden yapılmış zarflar içine konularak üzeri mühürlenmiştir. Yazı ve yazı yüzeyleri, kil tabletlerin bulunduğu arşiv ve kütüphaneler, öğrencilerin eğitim gördüğü tablet evleri ve seçkin yazıcılar… Tüm bu yönleriyle değerlendirildiğinde gelişmiş bir yazılı geleneğe sahip Mezopotamya coğrafyası, insanlık tarihinde sembolik değeri olan kitabın temelinin atıldığı ilk yerleşim yeri olarak, binlerce yazılı kaynağa ev sahipliği yapmıştır (Tuncel, 2020: 317).

4. BÖLÜM

UYGULAMALAR

4.BÖLÜM

UYGULAMALAR

Tez çalışmasının bu bölümünde Sümer kil tabletleri araştırmasının ışığında yapılan uygulamalara yer verilmiştir. 4.1'de kil tabletlerin kopyaları, 4.2'de ise kil tabletlerden esinlenerek yapılmış kişisel uygulamalar yer almaktadır. Bu bölümdeki tüm uygulamalar, yapım aşamaları ile fotoğraflanıp, açıklanmıştır.

4.1. Sümer Kil Tablet Uygulamaları

Bu bölümde Sümer kil tabletleri oluşturulurken orijinaline yakın temsili üretimler yapılmıştır. Elle şekillendirme yöntemi ile oluşturulmuştur. Farklı renkte killer karıştırılarak kile tablet şekli verilmiştir (Şekil 87). Yapılan çalışmalar Sümer kil tabletlerinin formlarına göre üretilmiştir. Yazmaya uygun hale gelebilmesi için tablet yüzeyinin deri sertliğinde olması gerekir. Bu sebeple kil tabletler bir süre bekletilmiştir. Neo-Sümer Metinleri Veritabanı (BDTNS) ile Arkeologların ve Sümerologların dijital olarak aktardığı orijinal metinlere ulaşılarak (Şekil 88-89) yazı yazma aşamasına geçilmiştir. O dönemin şartlarında kullanılan Stylus, günümüze uyarlanmıştır. Bu sebeple bambu, ahşap, Asya mutfağına ait yemek çubukları gibi çeşitli malzemeler ile Stylus oluşturulmuş. Daha sonra çivi yazısı yazma işlemine geçilmiştir (Şekil 90-91-92). Formların pişirimi 1000°C'de yapılmıştır (Şekil 93-94).

Şekil 85- Kil tabletin elle şekillendirmesi (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 86- Neo-Sümer metinleri veritabanı (Bdtns, 2023).

Sümer Puzriš-Dagān Tablet

1	1 gu 4 8 udu 2 maš 2
2	eren 2 A-ba-al ki
3	ugula I-šar-ra-ma-aš
4	2 udu niga 1 sila 4
5	Ur-ša 6 -ga šabra / amalu (=AMA.AN.MUŠ 3)
6	1 sila 4 Ur- d Nin-gal
7	1 sila 4 ses-zi-mu
8	1 [si]la 4 Lu 2 - d Nin-šubur
r. 1	[...]
2	Ur-nigar x gar ka-/guru 7
3	5 kišI 1 sila 4
4	I-gi 4 -ba-lum
5	mu-ku x iti ezem-mah (=DU)
6	mu Ki-maš ki u 3 Hu-/ur 5 -ti ki ba-bul
Led. 1	u 4 11-kam

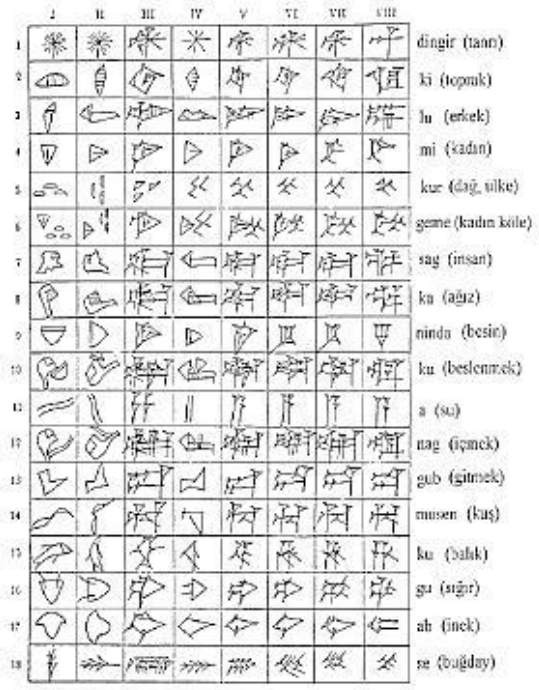

Şekil 87- Sağda, Neo-Sümer metinleri veritabanı (Bdtns, 2023). Sümer kil tablet metin içeriği; Solda, çivi yazısı ve anlamları (Arkeoloji, 2016).

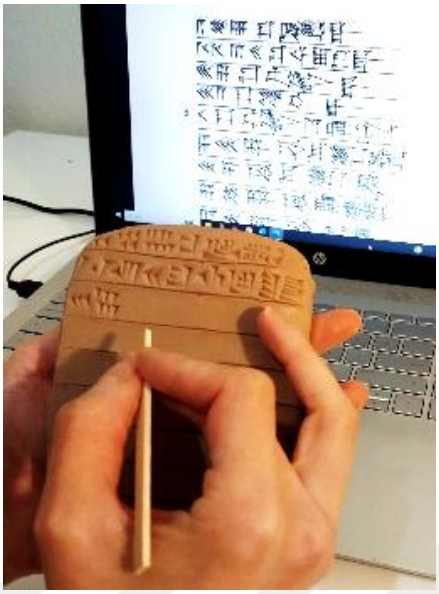

Şekil 88- Kil tablet üzerine kama ile yazı yazma aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 89- Kil tablet üzerine kama ile yazı yazma aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 90- Kil tablet üzerine kama ile yazı yazma aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

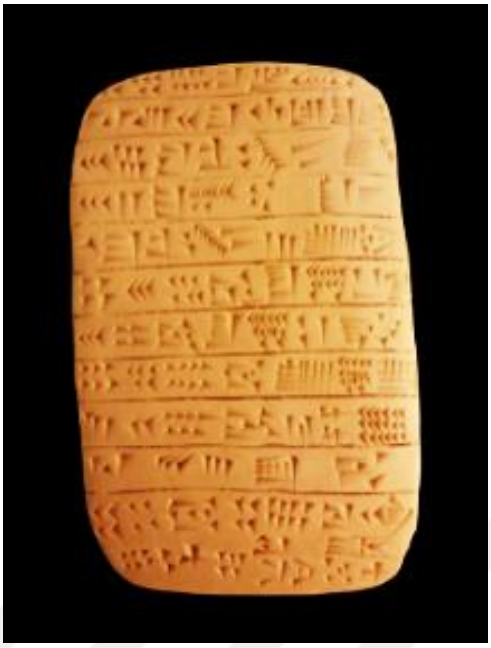

Şekil 91- Sümer kil tableti (14x8x1) kırmızı ve beyaz çamur karışımı, 2022 (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 92- Sümer kil tabletleri (sağ:7x4x1, orta:6x4x1, sol:5x5x1), kırmızı ve beyaz çamur karışımı, 2022 (Fotoğraf: Damla Kartum).

4.1.1. Enlil'e ilahi

Enil'e ilahi adlı Sümer kil tableti edebi metin içermektedir. British Museum'daki Babil Tabletleri Kataloğunda yer almaktadır. Çivi yazıları orijinaline yakın yazılmıştır. Tabletin formu, boyutu ve çamur rengi kişisel olarak uyarlanmaya çalışılmıştır. Kırmızı seramik çamuru kullanılmıştır. Plaka tekniği ile oluşturulmuştur.

Deri sertliğine gelen plaka müzedeki çivi yazıları referans alınarak stylus ile dekorlanmış ve tamamlanmıştır (Şekil 95-98). Çalışma, 20 cm yüksekliğinde 13 cm genişliğinde 1cm derinliğindir. 1000°C de pişirimi yapılmıştır (Şekil 99).

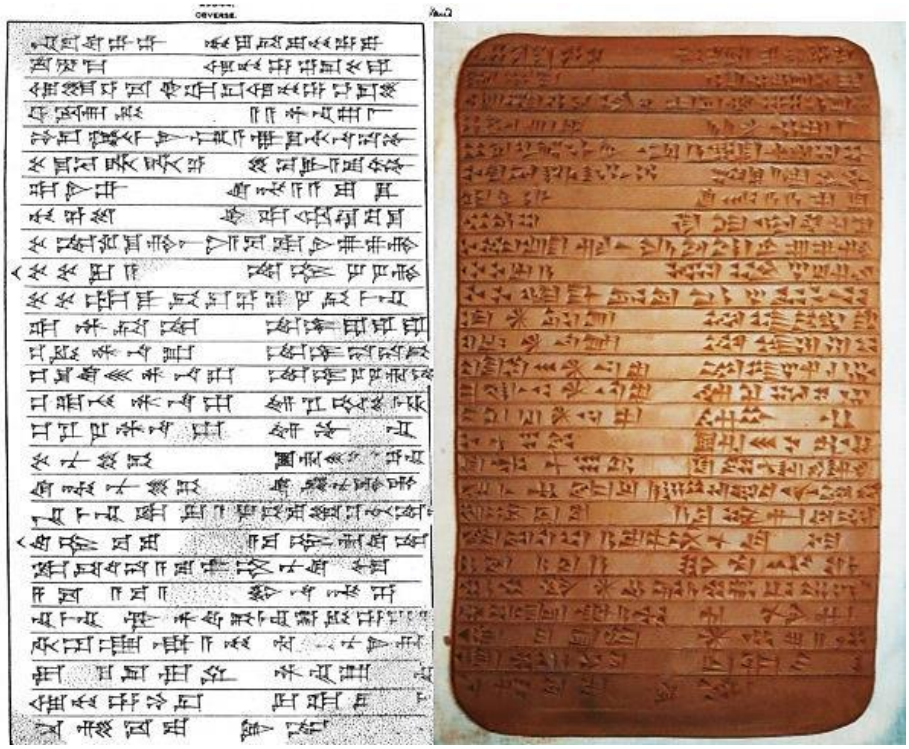

Şekil 93- Solda arkeologların ve sümerologların dijital olarak aktardığı British Museum'daki orijinal metin (Britishmuseum, 2023), sağda kişisel uygulama (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 94- Kil tablet üzerine kama ile yazı yazma aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 95- Satırlara bölünen tabletin, çivi yazısı yazım aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 96- Kuruma aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

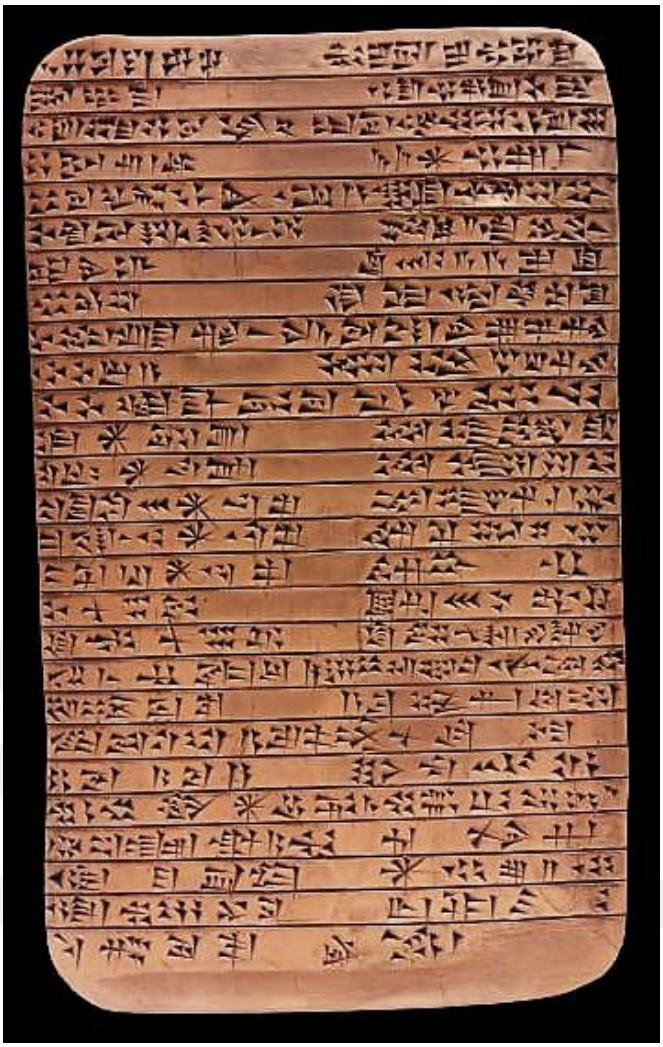

Şekil 97- Sümer kil tableti (13x20x1 cm), plaka tekniği, kırmızı çamur, 1000°C, 2023 (Fotoğraf: Damla Kartum).

4.1.2. Shu-ili

Shu- ili adlı Sümer kil tableti, Shu-ili'nin (Sümer Kralı) yazısını içermektedir. Neo-Sümer dönemine aittir, M.Ö. 2040 Metropolitan Sanat Müzesinde yer almaktadır (URL 92). Kil tabletin yapımında beyaz seramik çamuru kullanılmıştır (Şekil 100). Serbest elle şekillendirme ile dolu şekilde yapılmış olup daha sonra içi boşaltılmıştır (Şekil 101). Deri sertliğine gelen kil müzedeki çivi yazıları referans alınarak stylus ile dekorlanmış ve çalışma kurumaya bırakılmıştır (Şekil102). Çalışma, 17 cm yüksekliğinde 10 cm genişliğinde 3 cm derinliğindedir. 1000°C de pişirimi yapılmıştır (Şekil 103).

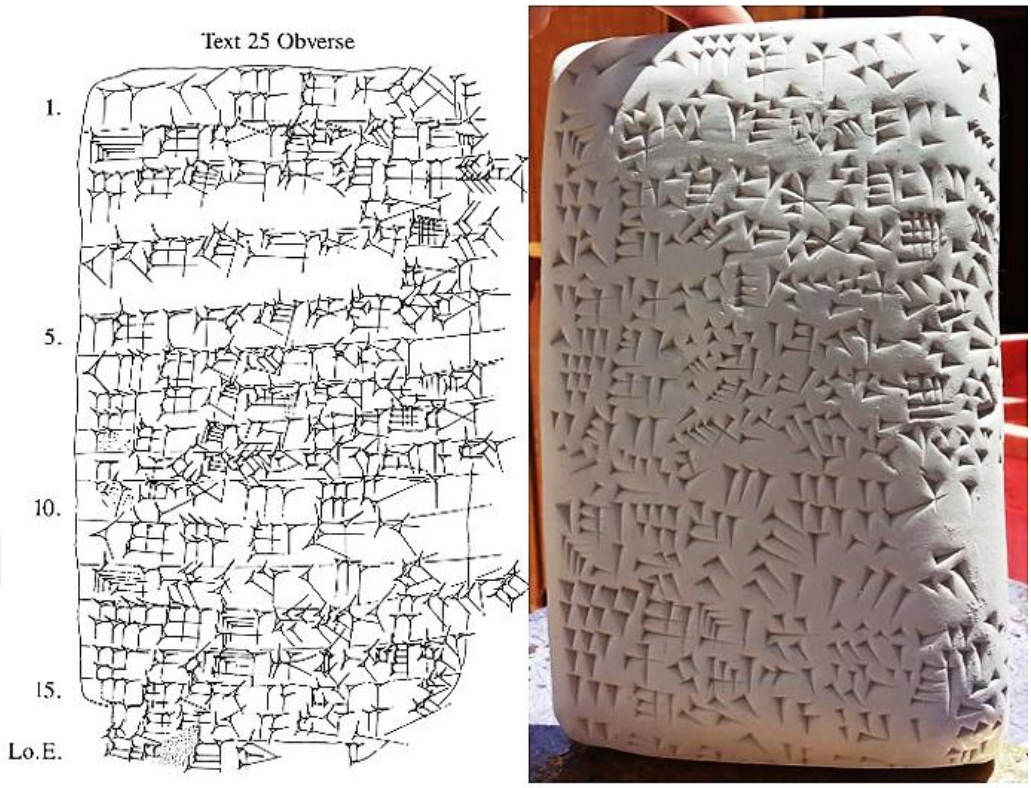

Şekil 98- Sümer kil tableti, Solda Solda arkeologların ve sümerologların dijital olarak aktardığı Metropolitan Sanat Müzesinden, Tableti metini (Metmuseum,2023), sağda kişisel uygulama (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 99- Sümer kil tabletinin içinin boşaltılması (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 100- Sümer kil tabletinin kuruma aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

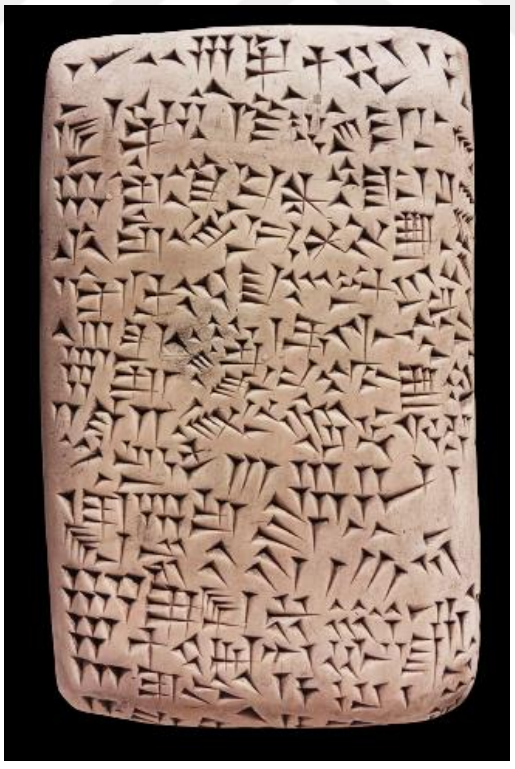

Şekil 101- Shu- ili (Sümer Kralı) (13x20x3 cm), elle şekillendirme, beyaz çamur, 1000°C, 2023 (Fotoğraf: Damla Kartum).

4.1.3. En (Büyük)

Sümer tabletinden yola çıkılarak üretilmiş kişisel uygulama. Kil tabletin yapımında kırmızı seramik çamuru kullanılmıştır. Plaka tekniği ile yapılmış olup daha sonra içerisine gazeteler koyularak sarılıp kabuk şeklindeki form verilmiştir. Deri sertliğine gelen kil müzedeki çivi yazıları referans alınarak stylus ile dekorlanmış ve çalışma tamamlanmıştır (Şekil 104). Çalışma, 20 cm yüksekliğinde 13 cm genişliğinde 4 cm derinliğindedir. 1000°C de pişirimi yapılmıştır (Şekil 105-106).

Şekil 102- Sümer kil tabletinin şekillendirme aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 103- En (Büyük), (20x13x4 cm), elle şekillendirme, kırmızı çamur, 1000°C, 2023 (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 104- En (Büyük), detay (Fotoğraf: Damla Kartum).

4.2. Üç Boyutlu Form Uygulamaları

Kil tabletler, çivi yazısı ve Sümerler hepsinin tüm özelliklerini düşünerek tasarımla oluşturulmuş ve uygulama esnasında birtakım değişikliklerle birlikte geliştirmiştir.

4.2.1 Gud Gal-Niga (Büyük Yağlı Boğa)

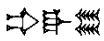

Gud Gal-Niga (Büyük Yağlı Boğa) adlı çalışma boğanın Sümer kültüründeki öneminden ve Sümer kil tabletlerinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Boğa bu çalışmada yeniden doğuşun, doğurganlığın, simgesi olarak kullanılmıştır Sümerlerde önemli bir yere sahip olduğu düşünülen boğa figürü kullanılmıştır. Stilize edilen boğa figürü kırmızı kil ile serbest elle şekillendirme yöntemiyle (Şekil 107) dolu şekilde yapılmış olup daha sonra içi boşaltılmıştır. Deri sertliğine gelen form, çivi yazısındaki harfler kullanılarak, kil tabletlerde yapıldığı gibi stylus ile dekorlamış ve çalışma tamamlanmıştır. (Şekil-108,109) Çalışma, 28 cm yüksekliğinde 19 cm genişliğinde 5 cm derinliğindedir. 1000°C de pişirimi yapılmıştır (Şekil 110).

Şekil 105- İlk aşama, elle şekil verme (Fotoğraf: Damla Kartum)

Şekil 106- İçi boşaltılmış formun çivi yazısı ile dekorlama aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 107- Gud Gal-Niga,(Büyük Yağlı Boğa) kuruma aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

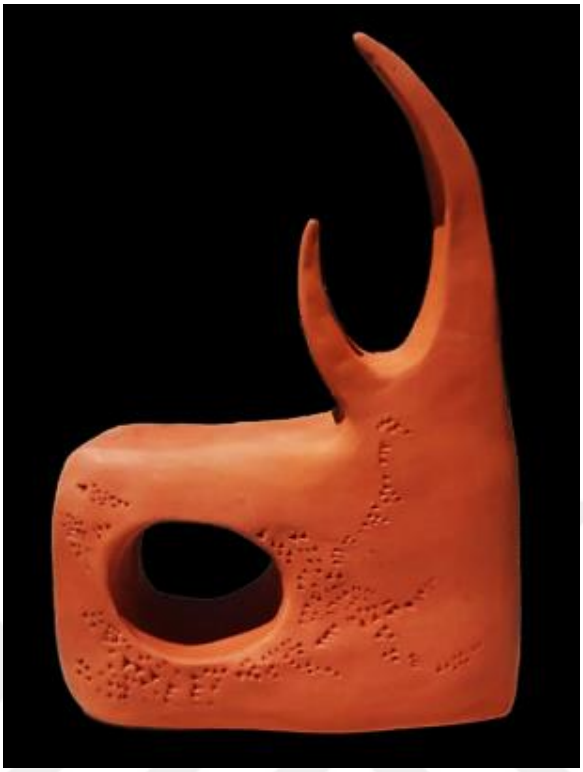

Şekil 108- Gud Gal- Niga (Büyük Yağlı Boğa), elle şekillendirme, kırmızı çamur, 1000 °C 28x19x5 cm, 2023 (Fotoğraf: Damla Kartum).

4.2.2 Ki (Toprak)

"Ki (Toprak)" adlı çalışma serbest elle şekillendirme ile oluşturulmuştur. Yapılan bu çalışma içi dolu biçimde çalışılmış ve ardından içi boşaltılmıştır. İçi boşaltılan çalışma gazete ile doldurulup kapatılıp deri sertliğine gelmesi için bekletilmiştir (Şekil 111). Perdahlanma işlemi yapılan" Toprak" adlı çalışma çivi yazısı ve Sümer kil tabletlerinden esinlenerek çivi yazısı ve latin alfabesi ile dekorlanmıştır. Üç boyutlu bir form oluşturulmuştur (Şekil 112,113). Form oluşturulurken farklı açılardan alacağı ışık etkisi de düşünülmüştür. Formun genelinde odağın çivi yazında olması hedeflenmiştir. 1000°C de pişirimi yapılmıştır. Çalışma, 25 cm yüksekliğinde 22 cm genişliğinde 10 cm derinliğindedir (Şekil 114).

Şekil 109- Plakaların içini gazeteyle doldurma aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

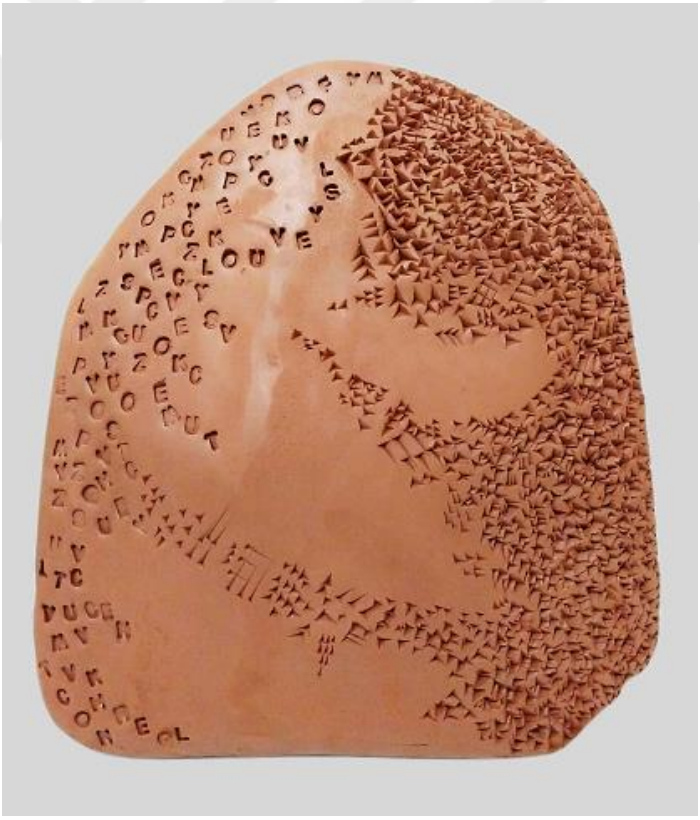

Şekil 110- Perdahlandıktan sonraki kuruma aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

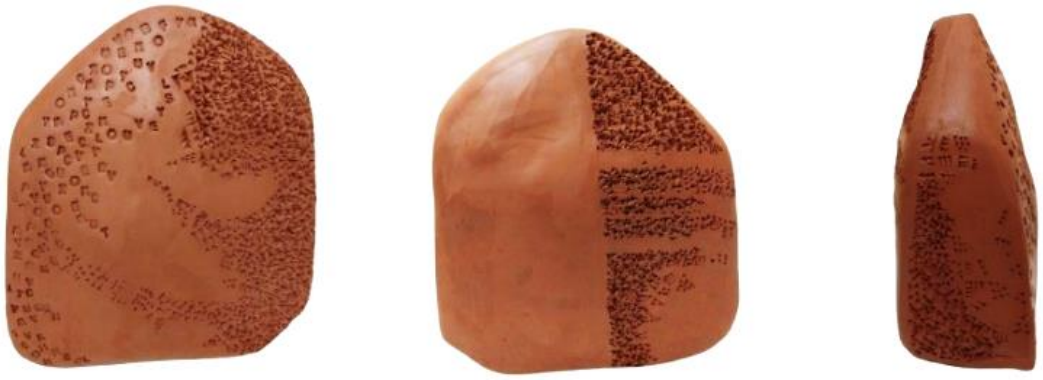

Şekil 111- Ki(Toprak) kuruma aşaması (Ön, Arka, Yan) (Fotoğraf: Damla Kartum).

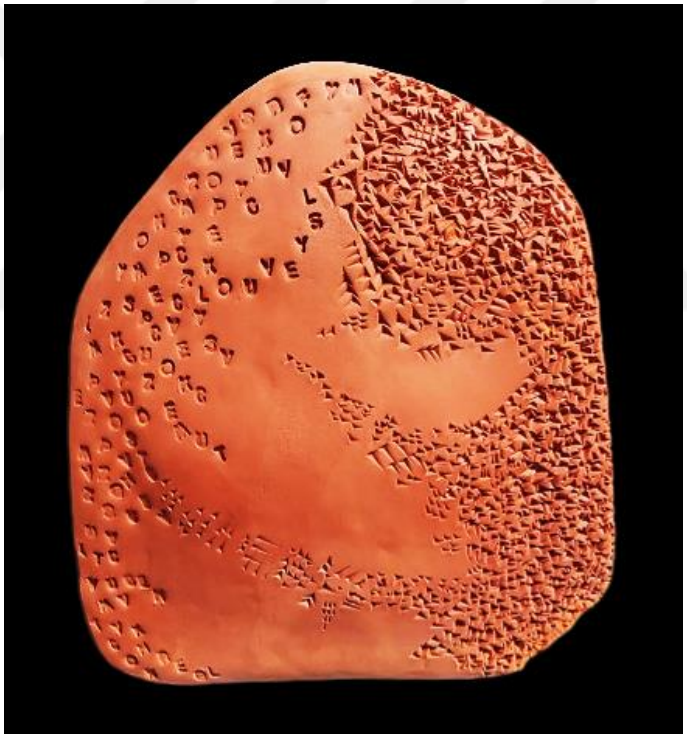

Şekil 112- Ki (Toprak) (25x22x10cm), elle şekillendirme, kırmızı çamur, 1000°C, 2023 (Fotoğraf: Damla Kartum).

4.2.3. An (Gökyüzü)

An (Gökyüzü) adlı çalışma serbest elle şekillendirme ile oluşturulmuştur. Form, içi dolu biçimde çalışılmış ve ardından içi boşaltılmıştır. Çivi yazısı ve Sümer kil

tabletlerinden esinlenilerek oluşturulmuştur. 1000°C de pişirimi yapılmıştır. Çalışma, 12 cm yüksekliğinde 10 cm genişliğinde 4cm derinliğindedir (Şekil 115-116).

Şekil 113- An (Gökyüzü) kuruma aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

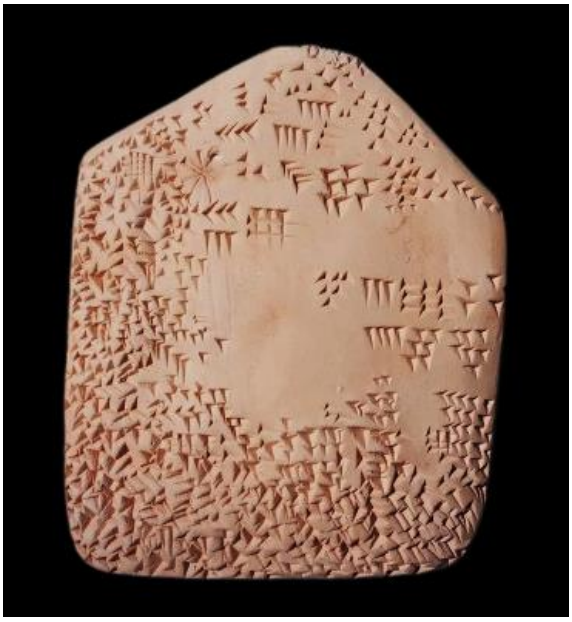

Şekil 114- An (Gökyüzü) (12x10x4 cm), elle şekillendirme, kırmızı ve beyaz çamur, 1000°C, 2023 (Fotoğraf: Damla Kartum).

4.2.4. Munus (Kadın)

Munus (Kadın) adlı çalışma kırmızı çamur kullanılarak serbest elle şekillendirme yöntemiyle oluşturulmuştur. Sümer kil tabletlerinden esinlenerek oluşan kil tablet şeklindeki form, deri sertliğine geldiğinde kesilerek kutu formu verilmiştir. (Şekil 117, 118) "Munus" adlı eser çivi yazısından faydalanarak ve kama kullanılarak dekorlanmış olup takı kutusu olarak tasarlanmıştır. Çalışma, 8 cm yüksekliğinde 5 cm genişliğinde 4 cm derinliğindedir. 1000°C'de pişirimi yapılmıştır (Şekil 119).

Şekil 115- Takı kutusu kil tablet kuruma aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 116- Takı kutusu kil tablet detay (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 117- Munus (Kadın),(8x5x4 cm), elle şekillendirme, kırmızı ve beyaz çamur, 1000°C, 2023 (Fotoğraf: Damla Kartum).

4.2.5. Lu (Adam) & Enki (Büyük toprak)

Lu (Adam) ve Enki adlı eserlerin yapımında şamotlu çamur tercih edilmiştir. Plaka tekniği kullanılmıştır. Hazırlanan plakalar üzerine Sümerler ile ilgili istenilen resimler aktarılmıştır ve rölyef çalışmasının detayları oluşturulmuştur (Şekil 120-122 arası resimler). Çalışmada, Sümerli kral (kişisel tasarım) ve bilgelik-su sanrısı Enki seçilmiş çivi yazısı ile detaylar verilerek tamamlanan rölyef pano çalışması kurumaya bırakılmıştır (Şekil 123). Düz bir yüzeyde kurumaya bırakılan plakalar deri sertliğine geldiğinde nemli sünger ve çeşitli seramik modelaj kalemleri ile düzeltilmiştir. Pişirim öncesi çeşitli oksitler ile renklendirme işlemi yapılarak (Şekil 124) pişmek üzere tamamen kuruması için uygun bir ortamda bekletilmiştir. Çalışmalar, 34 cm yüksekliğinde 16 cm genişliğinde 1 cm derinliğindedir. 1000°C de pişirimi yapılmıştır (Şekil 126).

Şekil 118- Desenlerin plakaya aktarılması ve rölyef aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 119- Detayların çalışılma aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 120- Desenlerin plakaya aktarılması ve rölyef aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 1181- Lu ve Enki Düz bir zeminde kuruma aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 119- Rölyefli plakaların sünger kullanılarak metal oksitler ile renklendirilmesi (Fotoğraf: Damla Kartum).

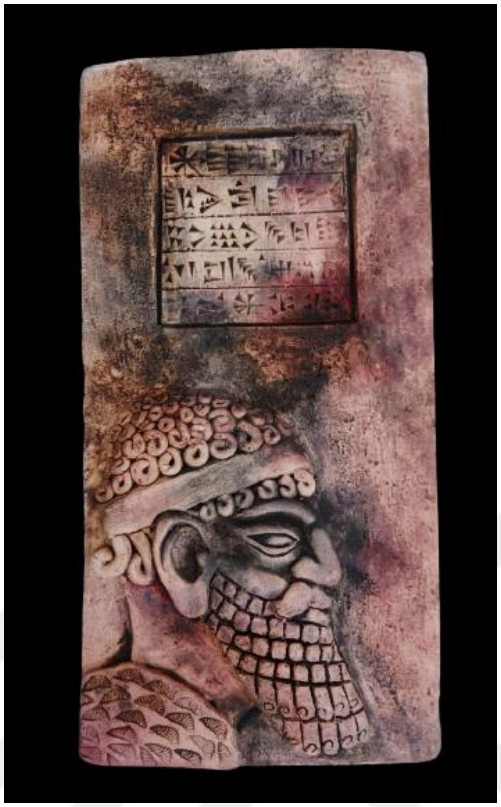

Şekil 120- Lu (Adam), (34x16x1 cm), elle şekillendirme, şamotlu çamur, 1000°C, 2023 (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 121- Enki (Büyük toprak) (34x16x1cm), elle şekillendirme, şamotlu çamur, 1000°C, 2023 (Fotoğraf: Damla Kartum).

4.2.6. Sümer Kutusu

"Sümer kutusu" adlı çalışmada şamotlu çamur kullanılmıştır. Plaka açılarak hazırlanan kare kutunun 4 yüzeyi farklı sahneler içermektedir. Deri sertliğine gelen form üzerine seçilen resimler aktarılarak kabartma yapılmıştır. Sadece bir yüzeyi çivi yazısı ile bezenmiştir. 1. yüzey: 3. yüzyıldan kalma bir Sümer harp bezemesine dayanan Gılgamış'ın iki boğayı boyun eğdirdiğini tasvir etmektedir. 2. yüzey: (Nippur) M.Ö. 3. binyıl pivot taşı adak steli (İstanbul Arkeoloji Müzesi) 3. yüzey: M.Ö. 1800 yılına tarihlenen Sümer bira yapımına dair sahne, 4. yüzey: Çivi yazısı ile bezenen kişisel tasarımı içermektedir (Şekil 127-133 arası resimler). Çalışma, 17 cm yüksekliğinde 14 cm genişliğinde 1 cm derinliğindedir. 1000°C de pişirimi yapılmıştır.

Şekil 1225- Kutunun plaka tekniği ile şekillendirme aşaması.(Fotoğraf: Damla Kartum)

Şekil 123- 1. yüzey: Boğalarıyla Sümer savaşçısı, desenin kutuya uygulama aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum) (URL-94).

Şekil 124- 2. yüzey: Siyah taştan adak steli (İstanbul Arkeoloji Müzesi), desenin kutuya uygulama aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum) (URL-95).

Şekil 125- 3. Yüzey: M.Ö. 1800 yılına tarihlenen Sümer bira yapımına dair sahne, desenin kutuya uygulama aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum) (URL-96).

Şekil 126- 4.yüzey çivi yazısı, Sümer kutusu oksit patine uygulaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 127- Sümer Kutusu (17x14x1 cm), plaka tekniği, şamotlu çamur, 1000°C, 2023 (Fotoğraf: Damla Kartum).

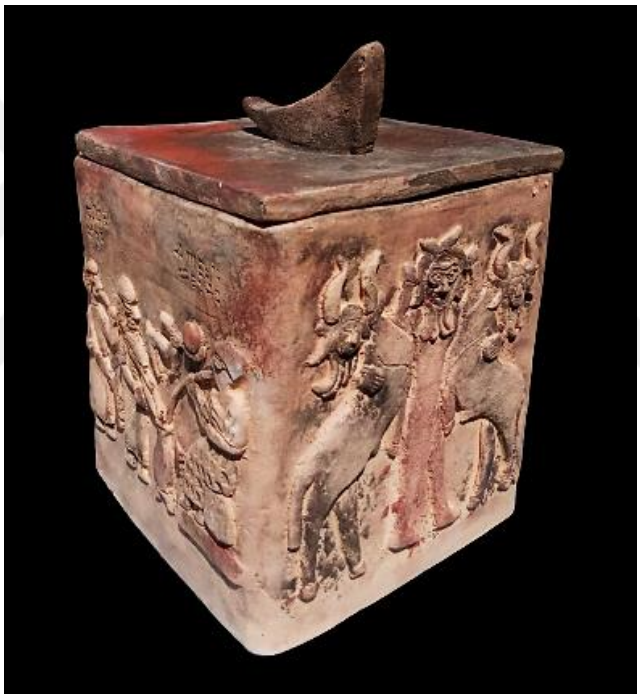

Şekil 128- Sümer Kutusu (17x14x1 cm), plaka tekniği, şamotlu çamur, 1000°C, 2023 (Fotoğraf: Damla Kartum).

4.2.6. Gu (Boğabaşı)

Gu (Boğabaşı) adlı çalışma şamotlu çamur kullanılarak serbest elle şekillendirme yöntemiyle oluşturulmuştur. Sümerler ve kil tabletlerinden esinlenerek oluşan eser çivi yazısından faydalanarak stylus kullanılarak dekorlamıştır (Şekil 134,135). Çalışma, 20 cm yüksekliğinde 18 cm genişliğinde 12 cm derinliğindedir. 1000°C de pişirimi yapılmıştır (Şekil 136).

Şekil 129- Gu (Boğa başı) Kuruma aşaması (Fotoğraf: Damla Kartum).

Şekil 130- Gu (Boğa başı) (Fotoğraf: Damla Kartum).

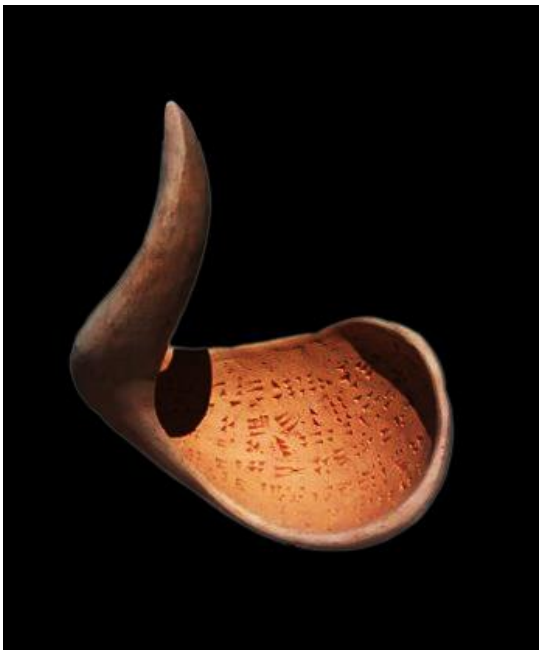

Şekil 131- Gu (Boğa başı), (34x16x12 cm), elle şekillendirme, şamotlu çamur, 1000°C, 2023 (Fotoğraf: Damla Kartum).

SONUÇ

Sümerler, M.Ö. 3000 yıl evvelki zamanlarda Irak'ın güneyine yerleşmiş küçük bir kavimdir. Tarih boyunca birçok kavim ulaştığımız medeni toplumun temellerinin atılmasına ön ayak olmuştur. Bu medeniyetin aktarılmasında en önemli araç yazıdır. İlk yazı türü çivi yazısıdır. İfade edilmek istenen kavramlar, öyküler, savaşlar, barış antlaşmaları, ticaret ve gündelik yaşama dair tüm olaylar çeşitli malzemeler üzerine kayıt tutulmaktadır. Bu malzemeler taş, metal ve M.Ö. 4000 yıllarından itibaren kil tabletler olmuştur. Daha sonra ağaç kabukları, keten bezi, hayvan kemik ve derisi, kumaş ve daha sonra kâğıt olarak ilerlemiş, günümüzde ise ilerleyen teknolojiyle birlikte dijital bir platforma taşınmıştır.

Bilinen ilk kil tabletler Sümer uygarlığına aittir. Sümerler M.Ö. 4000-2000 yılları arasında Mezopotamya'da yaşamış bir uygarlıktır ve uygar toplumun temellerini atmışlardır. Sümerler tabletlerine günlük hayata dair her şeyi kaydetmişlerdir. Dil, tıp, astronomi, matematik, din, fal, büyü, mitoloji, ilaç formülleri, gelişmiş tarım, vergi sistemi, ekonomik reformlar, askeri planlar, mahkeme kayıtları, evren kozmogonisi, spor müsabakaları, eğitim gibi birçok konuda bilgiler günümüze kadar ulaşan tabletlerde mevcuttur. Sümer kil tabletlerinin ilk örneklerinde bitki ve hayvan gibi sembollerin yer alması, tabletlerin insanlar arasında ticari ilişkilerde kullanıldığını göstermektedir.

Bu tez kapsamında, çeşitli yazı yüzeylerine ve tablet türlerine değinilmiştir. Sümer kil tabletleri üzerine yapılmış araştırmalara yer verilerek, Sümerler ve çivi yazısının tarihsel süreci üzerinde durulmuştur. Tezde, medeniyeti oluşturan Sümerler, çivi yazısı ve Sümer kil tabletleri hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayan çalışmalara yer verilmiştir. Tezin uygulama bölümünde ise, Sümer kil tabletlerinden ve çivi yazısından yola çıkılarak iki boyutlu ve üç boyutlu seramik uygulamalar yapılmıştır.

Anadolu, kültür bakımından büyük bir mirasa sahiptir. Kuşkusuz sanat alanında okuyan bir öğrencinin bu zengin mirası araştırması, uygulamalarında o kültürleri irdeleyerek ve uygulamalarına esin kaynağı yaparak günümüzde yeniden gündeme getirmesi, kendi geçmişine ve geleneklerine sahip çıkması bakımından önemlidir.

Sümer Kil Tabletleri ve Uygulamalar başlıklı yüksek lisans tez çalışması, bu konuya ilgi duyan ve Sümerler hakkında bilimsel çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılar için ön bilgi sağlayacak bir belge niteliğinde olması amacı gütmektedir. Ayrıca, sanat tarihi ve seramik sanatı için önemli bir yere sahip olan kil tabletler ve çivi yazısı, yapılan araştırmalarda uygulama olarak replikaları dışında, Türkiye'deki çağdaş seramik eserlerde kullanımına rastlanmamıştır. Bu tez çalışmasında yer alan kişisel uygulamaların, sanatçılara ve sanatçı adaylarına bir nebze olsun fikir vermesi dileklerimiz arasındadır.

KAYNAKÇA

Tezler

ERATALAY, S. (2007). "Sümer Dili'nin Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Yapısı", Yüksek Lisans Tezi, dan Yrd. Doç. Dr. Mustafa Sarıca, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Van.

ERATALAY, S. (2014). "Sümerce ile Türkçe'nin Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Açıdan İncelenmesi", Doktora Tezi, dan Doç. Dr. Mustafa Sarıca, eş dan Doç. Dr. Yusuf Kılıç. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Van.

MENDİRES, B. (2010). "Mezopotamya Kavimlerinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (Sümer, Babil ve Asur)", Yüksek Lisans Tezi, dan. Doç. Dr. Gürkan Gökçekt. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara

ZENGİN, H. (2004). "Mezopotamya Bölgesinde İlk Siyasal Gelişmeler ve İlk Devlet Modeli: Sümer Kent Devleti", Yüksek Lisans Tezi, dan. Prof. Dr. Hasret Çomak, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Kitaplar

CHİERA, E. (1964). Kilden Kitaplar. İstanbul: Sıralar Matbaası. Çeviren: Dinçol, A.M.

CLAYTON, E. (2019). "Writing: Making Your Mark". British Library Publishing, None edition, ISBN: 978-0712352482

ÇIĞ, M. İ. (1993)." Zaman Tüneli ile Geçmişte Sümer'e Yolculuk", Ankara.

ÇIĞ, M. İ. (2007)." Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1: Tarihte İlk Edebi Eserlerden Seçmeler", İstanbul.

ÇIĞ, M. İ. (2011)." Uygarlığın Kökeni Sumerliler-2: Sumerlilerde Günlük Yaşam", İstanbul.

ÇIĞ, M. İ. (2005). "Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni". İstanbul (9.basım).

FAULMANN, C. (2005). “Kitap Adı Yazı Kitabı” Çev. Itır Arda Yayınevi İş Bankası Kültür Yayınları. İnceleme. Araştırma Dizisi.

FRİEDRİCH, J. (2000).” Kayıp Yazılar ve Diller”, Çev. Recai Tekoğlu. İstanbul Arkeoloji ve Sanat Yayınlan

GEREY, Begmyrat, “5000 Yıllık Sümer-Türkmen Bağları”. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

KRAMER, S. N. (2002a). “Tarih Sümer'de Başlar Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk”. Çev. Hamide Koyukan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi. Birinci Basım: Temmuz 1999

KRAMER, S. N. (2002b). “Sümerler Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri”. Çev. Özcan Buze İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

KİLGOUR, F. G. (1998). “The Evolution of the Book”. New York: Oxford University Press.

LEMAİRE, J. (2006). “Medhal ila ilmi’l-mahtûtât ,Introduction a la codicologie”. Trc. Mustafa Tûbî. Merakeş: et-Tıbaatü’l-Varakati’l-Vataniyye.

MEMİŞ, Ekrem; Eskiçağda Mezopotamya, Bursa 2007.

ROBSON, E. (2007). “The Clay Tablet Book in Sumer, Assyria, and Babylonia”. Malden: Blackwell Publishing.

SCHMANDT-BESSERAT, D. (1992). “Before Writing” Volume 1: From Counting to Cuneiform. University of Texas Press; 1st editio, ISBN: 978-0292707832

YILDIZ, N. (2000). “Eski Çağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu”. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları VI. Dizi-Sayı 53.

YOLERİ H. (2008). “Pişmiş Kil ile İletişim” Tibyan Yayıncılık, İzmir

Dergiler ve Makaleler

ALAKUŞ, Meral: “Kil Tabletlerden Sanal Ortama– Bilginin Düzenlenmesi ve Pazarlanması” ÜNAK’05: Bilgi Hizmetlerinin Organizasyonu ve Pazarlaması:

22-24 Eylül 2005, İstanbul, (çevrimiçi) http://kaynak.unak.org.tr/bildiri/unak05/u05-16.pdf, 20.08.2008, s. 144-161.

ALBAYRAK, İ., EROL, H. (2018). "Sümerler ve Dilleri Hakkında Bazı Notlar". Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Cilt:5, Sayı:17 Prof. Dr. Hüseyin Sever Armağan Sayısı, ss. 153-163.

ALBAYRAK, İ. (2016). "Sembollerden Çivi yazısına Geçiş ve Yazının Anadolu'ya Gelişi". Archıvum Anatolıcum, (Aran), 10/2 2016 s.15-26.

ALKAN, N. (2015). "Anadolu'nun ilk kütüphaneleri". Erişim Adresi: http://www. ayk. gov.tr/wpcontent/uploads/2015/01/ALKAN-Nazll-ANAD0LU'NUN-İLK-KÜTÜPHANELERİ. Pdf.

ALTINKILIÇ, A.E. (2020). "Kil Tabletler ve Plastik Unsurlar" Premium Sosyal Bilimler E-Dergisi. Açık Erişim ve Dizinli E-Dergi. Uluslararası Hakemli Dergi,2020 Haziran, Cilt: 4, Sayı:4, ss.01-12

ATEŞ, H., Ünal, S. (2004). "Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Orta doğusunda İdari Hayat". Bilgi Sosyal bilimler Dergisi, Cilt:8, Sayı:1, ss. 21-42.

ALTUNCU, A., (2014). "Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu". Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (7), 118-142. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilissbd/issue/45254/566835

BİLHAN, S., (1984). "Asya Eğitim Felsefesine Tarihsel Bir Yaklaşım". Ankara Üniversitesi Eğtim Bilimleri Fakultesi Dergisi, Cilt:17, Sayı:1, ss. 303-339.

CARTWRİGHT, C. ve J. Taylor, 2011. "Kil tabletlerin yapımı ve yeniden yapımı", Scienze dell'antichità 17, s. 297-324.

ÇALIŞKAN GÜNEŞ, P. (2020) "Kaligrafi ve Seramik Sanatındaki Yeri". İdil, 73 (2020 Eylül): s. 1455–1467.

ÇIĞ, M. İ. (2016). "Nevruz ve Sümer Bereket Kültü Aynı Kaynak Değil Mi?" Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 5 (2), 0-0. DOI: 10.7884/teke.675

ÇIĞ, M. İ. (1996). "Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye'de Arkeoloji". Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Aydın Sayılı Özel Sayısı II, Cilt: 9 Sayı: 26, s.621-627.

DURMUŞ, İ. (2018). "Sümerlerin Kökeni ve Kültürü". Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt:5 Sayı:17 Ek Özel Sayı, ss.177-200.

GÖNLÜGÜR, M. (2010). "Bergama'nın İnsanlığa Armağanı: Parşömen". İzmir Dergisi, Cilt:4, s. 76.

HIRÇIN, S. (1995). "Çivi Yazısı: Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü". İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

HÜSEYİNLİ, N. (2021)" Çivi Yazısının Gelişim Evreleri ve Sümerlerle Bağlantısı" EUROASIA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES & HUMANITIES |ISSN: 2651-5261Arrival.Cilt: 8: Sayı 2 ss. 129-142

KAHRAMAN, F. (2020). "Alfabenin İcadı ve Harflerin Kökeni". Marife Dini Araştırmalar Dergisi, Cilt:20, Sayı:2, ss.759 – 781

KAHRAMAN, F. (2021). "Yazının İcadı ve Kur'ân'da Yazı ile İlgili Kelimelerin Tahlili". Marife Dini Araştırmalar Dergisi, Cilt:8, Sayı:1, ss.12–36

KILIÇ, Y. (2009). "Eski Ön Asya Toplumları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi". Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 4, s. 122-149.

LANDSBERGER, B. (1943)." Sümerler" çev. Mebrure Osman TOSUN, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:2, Sayı:5, ss.90-102.

ÖZDERİN, S. (2019). "Yazı Karakterlerinin Ortaya Çıkış Süreci ve Yazı Karakteri Tasarımında Geometrik Ölçü Sistemi". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:12, Sayı:65

ŞEKER, Sevgi, ŞEKER, Fatma. (2019). "Token'lardan Çivi Yazılı Kil Tabletlere: Yazının İcadında Muhasebenin İzleri". Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı, 16, ss 86-11

TUNÇEL, O. (2020). "Kitabın İlk Formu: Eski Mezopotamya'nın Kil Tabletleri". Sanat ve Tasarım Dergisi, Cilt:25, ss. 305-321

Genel Başvuru Kaynakları:

ROAF, M. (1996). "Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Mezopotamya ve Eski Yakındoğu "Çev. Zülal Kılıç (9.cilt), İletişim Yayınları, İstanbul. ISBN: 9789754705164.

SEVİN V., (2003). "Eski Anadolu ve Trakya". Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul.

BİLGİÇ, E. (1981). "Sümerler" Türk Ansiklopedisi. Milli Eğitim Yayınları. Ankara

Sempozyum:

GÜMÜŞHAN, H. (2018) "Yazının Tarihsel Gelişimi ve Bu Süreçte Yazının Çeşitli Yüzeylere Uygulanabilirliği". 6. Uluslararası matbaa ve teknoloji sempozyumu, İstanbul Üniv.1-3 Kasım 2018, 1127-1141.

İnternet Kaynakları

AKBULUT, (2017). Prof. Dr. Ural Akbulut ODTÜ Kimya Bölümü https://docplayer.biz.tr/18948271-M-o-2500-de-sumerler-in-dort-tekerlekli-savas-arabasi.html [4Nisan 2023].

ALABAY, (2012). "Yazının Serüveni" https://dralabay.wordpress.com/2014/01/20/yazinin-seruveni/ [4Nisan 2023].

ANCİENT, (2012). "Sümerli evli çift M.Ö. 2600" https://ancient-mesopotamia.tumblr.com/post/39148084179 [12 Şubat 2023]

ANTİKTARİH, (2019). "Sümerli din adamı heykeli" http://www.antiktarih.com/2019/05/10/sumerler-kimdir/[2Nisan 2023].

AVYS.OMU.EDU.TR, (2019). "Mezopotamya uygarlıkları yerleşim yerleri" https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/cyanar/135493/Sanat%20Tarihi%20I%205.%20Hafta%20(Mezopotamya%20Uygarl%C4%B1klar%C4%B1%20S%C3%BCmerler).pdf [10 ekim 2022]

ARKEOLOJİ, (2016). “Sağda, Neo-Sümer metinleri veritabanı (BDTNS) Sümer kil tablet metin” https://worldarkeoloji.blogspot.com/2016/04/civi-yazs-ve-sumerler.html[10 Mart 2022]

BASHİNG, (2018). ”Kil tablete kama ile yazı yazmak” https://www.datafix.com.au/BASHing/2018-09-20.html[10 ekim 2022]

BARAKAT, (2023). ”Kil zarf İçinde Sümer kil tableti” https://store.barakatgallery.com/product/sumerian-cuneiform-tablet-in-clay-envelope-2/[11Şubat 2023].

BARAKAT, (2023). “Sümer kil tableti“https://store.barakatgallery.com/product/clay-cuneiform-tablet/ [12 Şubat 2023].

BDTNS, (2023) “Neo-Sümer metinleri veritabanı”http://bdtns.filol.csic.es/ficha_simple_ventana.php?miReferencia=5[12 Şubat 2023].

BERKMEN, Haluk (2010). “Çin Yazısının Kökeni” http://www.astroset.com/bireysel_gelisim/kadim/k55.htm [1Şubat 2023].

BİLGİAL, (2020). “Mezopotamya Bölgesi Uygarlıkları ve Sümer Medeniyeti” https://www.bilgial.com/mezopotamya-sanati-sumerler-asurlar-akadlar-babiller/ [11 Mart 2023]

BİLGİAL (2023). “Sümer Sanatı – Sümerlerde Mimari, Heykel ve Kabartma Sanatı” https://www.bilgial.com/sumer-sanati-sumerlerde-mimari-heykel-ve-kabartma-sanati/ [15 Nisan 2023].

BODY, Jessica 2016). “Papirüs” https://www.science.org/content/article/oldest-papyrus-ever-discovered-revealed-egyptian-museum [2 mart 2023]

BOOKARTS, (2021). “Balmumu tablet ve bronz yazı kalemi” https://artesdellibro.mx/pugillares.php [1 Mart 2023].

BRİTİSHMUSEUM, (2023). “Kazıma çivi yazısı ile oyulmuş lapis lazuli taş tablet”https://www.britishmuseum.org/collection/image/448464001 [1 Mart 2023]

BRİTİSHMUSEUM, (2023). “Solda arkeologların ve sümerologların dijital olarak aktardığı British Museum'daki orijinal metin” https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1898-1115-30[1 Mart 2023].

BRİTİSH LİBRARY, (2023). ”Ostrakon, Mısır, M.S. 1-4.yy.” https://www.bl.uk/collection-guides/ostraca [1 Mart 2023].

BRİTİSH LİBRARY, (2023). “Sümer kil tableti, sığır ve eşeklerin listesini içermektedir” https://www.bl.uk/collection-items/4000-year-old-tablet-recording-temple-offerings[4Nisan 2023].

BRİTİSH MUSEUM, (2023). “Kil zarf İçinde Sümer kil tableti” https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_2010-6022-17[17Nisan 2023].

BOMMER, Dana (2014). “Palmiye yaprağı el yazması” https://en.wikipedia.org/wiki/Palm-leaf_manuscript [4Nisan 2023].

CENGİZ, Erdi (2018). ” Uygarlığın Beşiği Sümerler” http://www.antiktarih.com/2018/05/03/sumerler/ [4Nisan 2023].

CERECİ, Sedat (2020). “Kil Tabletten Dijital Tablete Medyanın Serüveni: Çağ Yitimi” https://www.broadcasterinfo.net/ContentDetails-3440-kil-tabletten-dijital-tablete-medyanin-seruveni-cag-yitimi [11Nisan 2023]

CHRİSTİES, (2023). “Sümer kil tableti M.Ö. 2042” https://www.christies.com/en/lot/lot-5903826[4Nisan 2023].

CHRİSTİES, (2012). “Sümer kil tabletleri, yün, balık, deri, yem gibi çeşitli malların hesapları ve makbuzlarını içermektedir” https://www.christies.com/en/lot/lot-5546828 [12 Nisan 2023].

CHRİSTİES, (2012). “Sümer kil tableti, haberci metin içermektedir.” https://www.cb-gallery.com/en/produkt/sumerische-keilschrift-tafel-mit-boten-text-messenger-text/[1 Ocak 2023].

CHRİSTİES, (2004). “Sümer kil tabletleri” https://www.christies.com/lot/five-sumerian-clay-cuneiform-tablets-third-dynasty-5903827/?intObjectID=5903827&lid=1[1 Ocak 2023].

CRYSTALMAİTLAND, (2012). ”Keşmirce el yazması, huş ağacı kabuğu” https://crystalmaitland.wordpress.com/2012/11/15/birch-bark-manuscript/#jp-carousel-147 [1 Ocak 2023].

CHRİSTOPH BACHER ARCHÄOLOGİE ANTİK SANAT, (2023).”Sümer kil tableti” https://www.cb-gallery.com/en/produkt/altbabylonische-keilschrift-tafel-2/[1 Ocak 2022].

CİTY OF LONDON CORPORATİON, (2012). “Parşömen kağıdı” https://www.greatparchmentbook.org/2012/09/27/treatment-on-gpb-3/[1 ocak 2022]

ÇIĞ, Muazzez İlmiye (1999). https://www.yenivatan.at/suemerlerden-bize-kalan-13-gelenek/ [1 Mart 2023]

CUNEİFORM, (2023). “Sümer kil tableti, atasözü ve matematiksel hesaplamalar içermektedir” https://cuneiform.neocities.org/CWT/howtowritecuneiform[8 Mart 2023]

CUNEİFORM, (2023). “Stylus, Kama “https://cuneiform.neocities.org/CWT/howtowritecuneiform [12 Mart 2023].

CUMMİNGS, Mike (2017).”Kil zarf İçinde Sümer kil tableti“https://news.yale.edu/2017/05/12/peabody-museum-oversee-yale-babylonian-collection[8 Mart 2023]

DEP, (2019). “Palmiye yaprağı el yazması” https://nomadicdecorator.com/2016/09/25/diy-project-artwork-with-thai-palm-leaf-script/[1 Ocak 2023].

DORMAN, Greg Priest ve Carolyn Priest (1999). “Mumlu Tablet Yapma ve Kullanma” https://www.cs.vassar.edu/~capriest/tablets.html [12 Mart 2023].

DUR, alev (2023). “Sümer mimarisinin en önemli yapı türü ziggurat” https://www.sutori.com/en/story/sumerler--E4DLVztFSzYGMEhorJxGZckG [12 Mart 2023].

ELTE, (2017). ”Sümer heykelleri” https://www.elte.hu/content/sumer-humanitas-vagy-boldog-plebs.e.9000 [9 Mart 2023].

ETİMOLOJİ, (2020). “Mezopotamya” https://www.etimolojiturkce.com/kelime/Mezopotamya [12 Şubat 2023].

ETRUSCANCORNER, (2016). ”Keten Bezi” https://www.etruscancorner.com/it/conoscenze-arcaiche/calendario-etrusco/ [12 Şubat 2023].

FLORANSA ULUSAL ARKEOLOJİ MÜZESİ, (2020). “Fildişi yazı tableti” https://museoarcheologiconazionaledifirenze.wordpress.com/category/eventi/[12 Mart 2023].

GOMEZ, Eva (2015). “Eski Mezopotamya: Büyük Medeniyetler” https://astelus.com/de/alte-Mesopotamien-wichtigsten-Zivilisationen/ [5 Şubat 2023].

HART, Erin (2013). “Balmumu tablet, iki panelli küçük bir diptik” http://erinhartbooks.blogspot.com/2013/02/ancient-wax-tablets.html [2 Şubat 2023].

HOTCORE, (2023). “60 tabanlı sayı sistemi” https://hotcore.info/act/kareff-040627.html [1ocak 2023]

HÜSEYİNLİ, (2021) “Çivi Yazısının Gelişim Evreleri ve Sümerlerle Bağlantısı” https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/783196[2 Mart 2023]

ILLİNOİS ÜNİVERSİTESİ, (2023). ”Kanal yatağı yapmayı ve tarla kazmayı içeren Sümer kil tableti” https://www.spurlock.illinois.edu/collections/search-collection/details.php?a=1913.14.0522 [2 Şubat 2023].

ILLİNOİS ÜNİVERSİTESİ, (2023). “Sümer kil tableti, tapınak yetkilileri ve diğerleri tarafından alınan gümüş ve hayvanların ilk kayıtlarını içermektedir” https://www.spurlock.illinois.edu/collections/search-collection/details.php?a=1913.14.0543[3 Şubat 2023].

KNEFFEL, (2019). “Mezopotamya'dan bir kil tablet kopyası” https://www.bayerische-staatszeitung.de/staatszeitung/leben-in-bayern/detailansicht-leben-in-bayern/artikel/mit-ki-antike-texte-entschluesseln.html#topPosition[5 Şubat 2023].

KOÇ, Serkan (2020). “Kam Film- Uygarlığın Kökeni Muazzez İlmiye Çığ ile Sümer'e Yolculuk 1. Bölüm” https://www.youtube.com/watch?v=YRw229-5aOA&t=917s [10 Mart 2023].

MACGİNNİS John ve MONROE Willis ve WİCKE Dirk ve MATNEY Timothy (2020) “Kil hesap taşları” https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/mo-1-binyilin-idari-kil-hesap-taslari[12 Mart2023]

MARGARYAN, Perrin (2019). “Sümer kil tablet, besin kaynaklarının kaydını tutmak için piktogramlar kullanılmış erken yazı örneği” https://arkeofili.com/sumerlerin-dunyayi-degistiren-9-icadi/[12 Mart2023]

METMUSEUM (2023). “Traverten (Mısır kaymaktaşı) tablet” https://www.metmuseum.org/art/collection/search/567615?ft=tablet&offset=0&rpp=40&pos=22 [10 Ocak 2023].

METMUSEUM (2023). “Mermer tablet, 2.000 yıllık Yunan yıllığı” https://www.metmuseum.org/art/collection/search/324538 [10 Ocak 2023].

METMUSEUM (2023). “Kil tablet,bir öğrencinin ödevi” https://www.metmuseum.org/art/collection/search/321878?sortBy=Relevance&what=Tablets&ft=Sumerian&offset=40&rpp=40&pos=67[10 Ocak 2023].

METMUSEUM (2023). “Sümer kil tableti, erkek figür, av köpekleri ve domuzların bulunduğu silindir mühür baskısıyla yapılmış, arpa dağıtımını içermektedir” https://www.metmuseum.org/art/collection/search/329081 [2 Ocak 2023].

METMUSEUM (2023). “Sümer kil tableti: arpa ve buğday dağıtımı, idari hesap” https://www.metmuseum.org/art/collection/search/327384 [4 Mart 2023].

METMUSEUM (2023). “Arkeologların ve sümerologların dijital olarak aktardığı Metropolitan Sanat Müzesinden, Tableti metini” https://www.metmuseum.org/art/collection/search/322450?sortBy=Relevance&ft=Neo-Sumerian&offset=40&rpp=40&pos=47[5 Mart 2023]

MESOPOTAMİANGODS, (2023).”Ki Ninhursag, yeryüzünün tanrıçası ve Anu'nın eşidir “https://www.mesopotamiangods.com/ninhursag/ [14 Mart 2023]

MEİSTERDRUCKE, (2023). “Erken piktografik çivi yazılı, Sümer kil tableti” https://www.meisterdrucke.com.tr/fine-art-baski/Mesopotamian-Mesopotamian/1020149/Erken-Piktografik-%C3%A7ivi-yaz%C4%B1l%C4%B1-tablet,-Mezopotamya,-Uruk,-c.3100-2900-M.%C3%96.-%28kil%29.html [4 Mart 2023]

MEİSTERDRUCKE, (2023). “Erken piktografik çivi yazılı, Sümer kil tableti” https://www.meisterdrucke.com.tr/fine-art-baski/Mesopotamian-Mesopotamian/1020149/Erken-Piktografik-%C3%A7ivi-yaz%C4%B1l%C4%B1-tablet,-Mezopotamya,-Uruk,-c.3100-2900-M.%C3%96.-%28kil%29.html[2 Ocak 2023]

MİTOLOJİ, (2020). “Sümer Mitolojisindeki 7 Büyük Tanrı” https://okuryazarim.com/sumer-mitolojisindeki-7-buyuk-tanri/ [30 Mart 2023].

MİRANDA, Shauneen (2022). ”Nabû-balassu-iqbi'nin adanmış yazıtının bulunduğu çivi yazılı taş tablet” https://www.gpb.org/news/2022/06/07/marble-slab-in-storage-turned-out-be-ancient-greek-yearbook [10 Ocak 2023].

MUHAMMED AMİN, Osama Shukir (2018). “Sümer savaş sahnesi. Erken Hanedan Dönemi yaklaşık M.Ö. 2500” https://www.worldhistory.org/image/8428/detail-of-the-war-scene-of-the-standard-of-ur-show/ [10 Ekim 2023]

MUSEİVATİCANİ, (2023). ”Sümer kil tableti, tanrı Enlil'in adının geçtiği bir arazi satışıyla ilgili metni içermektedir “https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/museo-gregoriano-egizio/sala-viii--antichita-del-vicino-oriente-antico/tavoletta-cuneiforme.html#&gid=1&pid=1 [10 Ocak 2023].

OKURYAZARIM, (2020). “Adda mührü, (soldan sağa) Inanna, Utu, Enki ve İsimud'u gösteren eski bir Akad silindir mührü” https://okuryazarim.com/sumer-mitolojisindeki-7-buyuk-tanri/#respond [1 Ekim 2023].

ORACCMUSEUM, (2014).”Çeşitli boyutlarda kil tablet örnekleri “http://oracc.museum.upenn.edu/nimrud/images/langscripts/nimrud-tablet-shapes-large.jpg [10 Ocak 2023].

ÖZTÜRK, Ozhan (2018). “İştar, aşk ve bereket tanrıçası”https://ozhanozturk.com/2018/03/29/istar/ [10 Ocak 2023].

PRİETO, Ana Belén Sánchez (2016a). “Kitap Formatları 1. Yazma Tabletleri” https://www.academia.edu/23178994/Book_Formats_1_Writing_Tablets%20 [10 Ocak 2023].

PRİETO, Ana Belén Sánchez (2016b). “Arkaik Yazı Malzemeleri” https://www.academia.edu/23146844/Wrting_materials._1._Archaic_writing_materials [12 Ocak 2023].

PEEL, Mike (2014). “Metal lanet tableti” https://en.wikipedia.org/wiki/Curse_tablet#/media/File:Roman_baths_2014_57.jpg[10 Şubat 2023].

PENN MÜZESİ, (2019). “Çivi Yazımı Hakkında” https://www.penn.museum/games/cuneiform.shtml [12 Şubat 2023].

PENN MÜZESİ, (2018). “Tıbbi reçete içeren kil tablet” https://www.penn.museum/collections/object/218008 [20 Ocak 2023]

PİCCİNİ, (2017). İri gözlü Sümer heykeli, M.Ö.2400 https://ppiccini52.wordpress.com/2017/01/23/statue-debih-il-nu-banda-musee-du-louvre-paris/ [11 Nisan 2023]

RADOSAVLJEVİÇ, Dusan (2023) ".İlk 60 tabanlı saymayı gösteren iki el" https://www.academia.edu/13257197/SUMERIAN_COUNTING_DEVICES [12mart2023]

RHM, (2023). "En eski aşk şiirini içeren kil tablet" https://kayipdiller.com/civi-yazisi/[4 Ocak 2023]

SCRIPTIO, (2023) https://www.roma-victrix.com/summa-divisio/armamentarium/res-variae/scriptio.html[1 Mart 2023]

SERKAN (2017). "Matematiğin En Önemli Keşfi "https://kmatematikatolyesi.com/2017/04/04/matematigin-en-onemli-kesfi/ [12 Nisan 2023].

SLAMECKA, Vladimir (2023). "Bilgi işleme unsurları" https://www.britannica.com/technology/information-processing/Elements-of-information-processing [3 Kasım 2022].

SİRİUS (2011) "Papirüs" https://insanveevren.wordpress.com/2011/05/12/papirus/ [10 Aralık 2022].

SIĞIRCI, Mehmet (2022). "Kâğıt: Kim, Ne Zaman İcat Etti?" https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/kagidin-icadi [20 Aralık 2022].

SPURLOCK DÜNYA KÜLTÜRLERİ MÜZESİ (2023)."Sümer kil tableti "https://www.spurlock.illinois.edu/collections/search-collection/details.php?a=1913.14.0550 [20 Aralık 2022].

ŞENTÜRK, Erdem (2018). "M.Ö. 13.yy. Bronz tablet, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi" https://anatolianscripts.com/script/hattusa-bronz-tableti/ [12 Mart 2023].

TARİHİOLAYLAR, (2023). “Anu, ilk tanrı” https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/anu-318 [3 ocak 2023]

TAYLOR, Jonathan (2015). “Kil üzerine çivi yazısı yazmak”, Nimrud: Asur Bilgi Üretiminin Materyaliteleri, Oracc.org'daki Nimrud Projesi, http://oracc.museum.upenn.edu/nimrud/ancientkalhu/thewritings/cuneiformonclay/index.html [3 Mart 2023].

TAYLOR, (2019). “Asur kralları yazıtları“ https://build-oracc.museum.upenn.edu//nimrud/ancientkalhu/thewritings/cuneiformonclay/index.html [13 Mart 2023].

TDK. (Tarih yok). https://sozluk.gov.tr/ [12 Şubat 2023].

TERRY, Shelila, (2013). “Çivi yazısı, kilin üstüne bir çubukla (kama) bastırılarak çıkarılmaktadır” https://fineartamerica.com/featured/cuneiform-clay-tablet-and-stylus-sheila-terry.html[15 Şubat 2023].

THEHİSTORY, (2023). ” Pyrgi tabletleri (yaklaşık M.Ö. 500), Etrüsk ithaf metninin yazılı olduğu üç altın levha” http://www.thehistoryblog.com/wp-content/uploads/2016/08/Two-amulets-with-rolls-of-silver-and-gold.-Photo-by-Djordje-KojadinovicReuters.jpg[2 Şubat 2023].

TODD, Gary (2019). ”Ostrakon Kyklad Sanatı Müzesi, Atina, Yunanistan” https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ancient_Greece_Ostraca_for_Ostracism_%2827964951973%29.jpg [10 Aralık 2022].

TUFAN, Tarkan (2020). “M.Ö. 2500’de Sümerlerin dört tekerlekli savaş arabası“ https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2020/02/22/arkeologlarin-cozemedigi-soru-ilk-tekerlek-nerede-yapildi [5 Şubat 2023].

TURNER, (1997). ”Arpa taneleri (solda), piktograf arpa (ortada), Çivi yazısı (sağda)” https://www.academia.edu/32778978/WORDS_ON_THE_CLAY_THE_SIGNIFICANCE_OF_TABLET_1997_2_1[1 Aralık 2022].

UCLA Library, "Cuneiform Tablets," in Smarthistory, 1 Ocak 2016, https://smarthistory.org/cuneiform-tablets/ [14 Nisan 2023].

ÜLGER (2023). Prof. Dr. Ali Ülger home.ku.edu.tr/~aulger/histofmathematics.html,https://www.matematikkafe.com/?Syf=18&Hbr=1182893&/Mezopotamyalilar-neden-60-tabanli-sayi-sistemini-secmi%C5%9Ftir[11 Nisan 2023].

WHELAN, Ed, (2023). ”Erken piktografik çivi yazılı Sümer kil tableti” https://nereye.com.tr/ilk-imzali-eski-sumer-tableti-bir-servet-karsiligi-satildi/[11 Nisan 2023].

WİKİMEDİA, (2023). “Kil tabletler” https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9f/Mesopotamian_Cuneiform_Tablets.jpg [4 Şubat 2023].

WİKİMEDİA, (2023). “Çivi yazısı evrimi ”https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Cuneiform#/media/File:Cuneiform_evolution_from_archaic_script.jpg[14 Nisan 2023].

WİKİPEDİA, Özgür Ansiklopedi (2022). “Roma altın laneti tabletleri” https://en.wikipedia.org/wiki/Pyrgi_Tablets [10 Nisan 2023].

WİKİPEDİA, Özgür Ansiklopedi (2019). https://tr.wikipedia.org/wiki/Ki_(tanr%C4%B1%C3%A7a)#:~:text=Ki%2C%20S%C3%BCmer%20mitolojisinde%20yery%C3%BCz%C3%BCn%C3%BCn%20tanr%C4%B1%C3%A7as%C4%B1,An%C5%9Far%20ve%20Ki%C5%9Far'%C4%B1n%20%C3%A7ocuklar%C4%B1d%C4%B1r. [15 Nisan 2023].

WİKİPEDİA, Özgür Ansiklopedi (2022). https://tr.wikipedia.org/wiki/Kil_tablet#cite_note-1. [15 Şubat 2023].

WİKİPEDİA, Özgür Ansiklopedi (2022). “Kral Lugaldalu heykeli” https://en.wikipedia.org/wiki/Lugal-dalu [3 Şubat 2023].

WİKİPEDİA, Özgür Ansiklopedi (2023). “Gudea” https://tr.wikipedia.org/wiki/Gudea [3 Şubat 2023].

WİKİPEDİA, Özgür Ansiklopedi (2022). “Enki suların tanrısı” https://tr.wikipedia.org/wiki/Enki [5 Şubat 2023].

WİKİPEDİA, Özgür Ansiklopedi (2023). “Çivi yazısı sayılar” https://en.wikipedia.org/wiki/Sexagesimal[15 Şubat 2023].

WİKİPEDİA, Özgür Ansiklopedi (2010). “Sümer kil tabletleri, Leipzig’deki Mısır Müzesi”https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:%C3%84gyptisches_Museum_Leipzig_287.jpg[11 Şubat 2023].

WİKİWAND, (2023). “Sümer heykelciği” https://www.wikiwand.com/tr/S%C3%BCmer_mitolojisi [15 Şubat 2023].

ÖZGEÇMİŞ

Damla Kartum

Yüksek Lisans, 2021 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Seramik ve Cam Tasarımı Bölümü'nde yüksek lisans yapmaya hak kazandım.

Lisans, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik ve Cam Tasarımı 2021 yılında mezun oldum.

Ön Lisans, Ege Üniversitesi, Seramik Cam ve Çinicilik Ön Lisans programından 2017 yılında mezun oldum.

Staj, Ege Üniversitesi, Engelli Çocuklar Rehabilitasyon ve Eğitim Parkı Araştırma ve Uygulama Merkezinde Engelli çocukların rehabilitasyonu stajımı 2017 yılında tamamladım.